

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

BAHRÎ MEMLÜKLERDE NÂİB-İ SALTANATLIK

Yüksek Lisans Tezi

MEHMET FATİH YALÇIN

İstanbul 2011

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

BAHRÎ MEMLÜKLERDE NÂİB-İ SALTANATLIK

Yüksek Lisans Tezi

MEHMET FATİH YALÇIN

Danışman

Prof. Dr. İsmail YİĞİT

İstanbul 2011

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

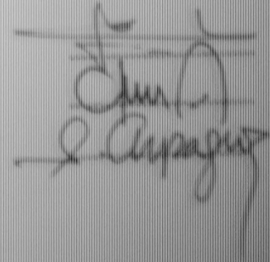
İLAHİYAT Anabilim Dalı İSLAM TARİHİ Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi
MEHMET FATİH YALÇIN'ın BAHRİ MEMLÜKLERDE NAİB-İ SALTANATLIK adlı tez
çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 15.06.2011 tarih ve 2011/11-14 sayılı
kararıyla oluşturulan jüri tarafından oybirliğiyle Yüksek Lisans Tezi olarak
kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 02.07.2011

- 1) Tez Danışmanı : PROF. DR. İSMAİL YİĞİT
2) Jüri Üyesi : DOÇ. DR. NUH ARSLANTAŞ
3) Jüri Üyesi : DOÇ. DR. SAFİ ARPAGUŞ

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
ÖNSÖZ.....	III
KISALTMALAR.....	V
KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR.....	VI
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	7
BAHRÎ MEMLÜKLER DEVLETİ'NDE SALTANAT NÂİBLİĞİNİN TARİHİ SEYRİ.....	7
I. TARİHİ SÜREÇTE SALTANAT NÂİBLİĞİ MÜESSESESİNİN AŞAMALARI	7
A. Devletin Kuruluşundan el-Melikü'l-Adil Bedreddin Sülemiş Dönemine Kadar Nâibü's-Saltana	7
B. el-Melikü'l-Adil Bedreddin Sülemiş Döneminden el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un Üçüncü Saltanatına Kadar Nâibü's-Saltana	13
C. el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un Üçüncü Saltanatından Bahrî Memlûklerin Sonuna Kadar (1310-1382) Nâibü's-Saltana.....	22
D. Sultanlık İçin Bir Basamak Olarak Saltanat Nâibliği.....	45
II. SALTANAT NÂİBLERİNİN SULTANLA VE ÖNDE GELEN EMİRLERLE İLİŞKİLERİ	47
A. Nâib ile Sultan Arasındaki İlişkiler	47
B. Nâib ile Vezir Arasındaki İlişkiler	58
C. Nâib ile Atabek Arasındaki İlişkiler	62
D. Nâib ile Diğer Emîrlere Arasındaki İlişkiler.....	66
İKİNCİ BÖLÜM.....	68
SALTANAT NÂİBLİĞİNİN ÖZELLİKLERİ, FONKSİYON VE İŞLEYİŞİ	68
I. SALTANAT NÂİBLİĞİNE TAYİN EDİLECEK EMİRLERDE ARANAN VASIFLAR VE SALTANAT NÂİBLİĞİNE TAYİN	68
A. Tayinde Dikkate Alınan Hususlar.....	68
B. Saltanat Nâibliğine Tayin Merasimi.....	71
II. SALTANAT NÂİBLERİNİN UNVANLARI, KIYAFETLERİ, BİNEKLERİ VE ÇALIŞMA MEKANLARI.....	74

A. Unvanları.....	74
B. Kıyafetleri ve Binekleri	76
C. Görev Yerleri	77
III. SALTANAT NÂİBLERİNİN VEFAT YERLERİ VE KABİRLERİ	78
IV. SALTANAT NÂİBLERİNİN İLİM VE İLMÎ HAREKETİ DESTEKLEMELERİ	84
V. SALTANAT NÂİBİNİN GÖREV, YETKİ VE SORUMLULUKLARI	87
A. Tayin ve Azletme Yetkisi.....	88
B. Askerî Görevleri.....	92
C. İktâ Dağıtım Hakları.....	95
D. Mezâlim İle İlgili Görevi.....	96
E. İmar Faaliyetleri.....	98
F. Toplumsal Felaketlerin Giderilmesindeki Hizmetleri	99
G. Cezalandırma ve Cezaları Affetme Yetkisi	101
H. Sosyal Düzenlemeler.....	102
İ. Diğer Görevleri	104
VI. SALTANAT NÂİBLİĞİ VAZİFESİNİN SONA ERME SEBEBLERİ VE SONUÇLARI	107
SONUÇ.....	112
BİBLİYOGRAFYA	114

ÖNSÖZ

Geç ortaçağın önemli devletlerin biri olan Memlûkler Devleti, sultanlarının köle asıllı olması, saltanatın genel olarak verasetle intikal etmemesi, dört mezhepten kâdılkudât bulunması, Moğol istilasına son vermesi, Haçlılarla başarılı bir şekilde mücadele etmesi, Abbasî hilafetini Mısır'a getirmesi, pek çok medrese ve hangâhın bu dönemde inşa edilmesi gibi özellikleriyle ön plana çıkmaktadır.

Memlûkler Devleti'nde farklı bir uygulamaya gidilerek saltanat nâibliğine çok önemli yetkiler verildi. O, sultandan sonraki en büyük güç sahibi oldu. Bu durumun özellikle Bahrî Memlûkler dönemi için geçerli olduğu görülmektedir. Böyle önemli bir müessese üzerinden yaklaşık 132 yıllık bir dönemi incelemiş olduk.

Araştırmamız, giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde, saltanat nâibliğinin daha önceki devletlerdeki uygulaması, Memlûkler Devlet teşkilatı ve saltanat nâibliğinin devlet teşkilatındaki yeri hakkında bilgi verdik.

Birinci bölümde, Memlûk sultanlarının dönemlerini ele alarak, görev alan saltanat nâiblerini inceledik. Müessesenin üç aşamalı bir değişim yaşadığını tespit ettik. Devletin kuruluş yıllarındaki durumu birinci aşamayı, müessesenin altın çağını yaşadığı el-Melikü'l-Adil Bedreddin Süleymîş'in tahta geçmesinden el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un üçüncü saltanatına kadar olan dönem ikinci aşamayı ve müessesenin istikrarını ve nüfuzunu yitirdiği el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un üçüncü saltanatından Bahrî Memlûkler sonuna kadarki üçüncü aşamayı oluşturmaktadır. Bu üç aşamayı incelerken saltanat nâibliğinin tahta giden yolda önemli bir basamak olduğunu tespit ettik.

İkinci bölümde, saltanat nâibliğine tayin edilen emirlerde aranan özellikleri, saltanat nâiblerinin kıyafetlerini, bineklerini, görev sürelerini, görev ve yetkilerini, unvanlarını, görevlerinin nasıl sona erdiğini ve görevleri sona erdikten sonraki durumlarını ele aldık.

Tezin hazırlanması aşamasında değerli katkılarından istifade ettiğim saygı değer danışman hocam Prof. Dr. İsmail Yiğit'e şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim. Ayrıca yardımını esirgemeyen Doç. Dr. Fatih Yahya Ayaz, Doç. Dr. Cengiz Tomar ve Harun Yılmaz'a teşekkür ederim.

Mehmet Fatih YALÇIN

Kadıköy 2011

KISALTMALAR

a.g.e	:	Adı geçen eser
a. mlf.	:	Aynı müellif
b.	:	İbn
bk.	:	Bakınız
BSOAS	:	Bulletin of the School of Oriental and African Studies
c.	:	Cilt
çev.	:	Çeviren
ÇÜSBED	:	Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
DİA	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
dn.	:	Dipnot
ed.	:	Editör
EP	:	Encyclopaedia of Islam
h.	:	Hicrî
haz.	:	Hazırlayan
MÜTAE	:	Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
nşr.	:	Neşreden
ö.	:	Ölüm yılı
s.	:	Sayfa
thk.	:	Tahkik eden
trc.	:	Tercüme eden
t.y.	:	Tarihsiz
tsh.	:	Tashih eden
vd.	:	Ve diğerleri
y.y.	:	Yayın yeri yok

KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

Makrîzî, ortaçağ İslam dünyasının en büyük tarihçilerinden biri olup eserleri siyasi, iktisadî ve soysal tarihle ilgili önemli bilgiler içerir. *Kitâbü's-sülûk*¹, incelenen konunun her aşamasında mutlaka müracaat edilen hacimli bir eserdir. Konular düzenli bir şekilde ay ay bazen de gün gün verilmiştir. Bir iki saltanat nâibi hariç tüm saltanat nâiblerinin azil ve tayin tarihleri, görevleri, vefat yerleri, devlet kademesindeki yükselişleri ve azillerinden sonraki durumları, emirlerle ilişkileri gibi pek çok konuda bilgi verir.

Makrîzî'nin diğer bir eseri *Hıtat*² ağırlıklı olarak Mısır topografyasını ele almıştır. Eserde daha çok Kahire'deki medrese, hangâh, zaviye, han, hamam, köprü, cami vb. kurumlar hakkında bilgiler verir. Bânisi saltanat nâibi olan yapılarla ilgili bilgilere ulaşmak açısından önemlidir.

Makrîzî'den sonra çalışmanın omurgasını oluşturan bir diğer eser İbn Tağrıberdî'nin *en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kahire*³ isimli eserdir. Bu eser, saltanat nâiblerinin tayin ve azil tarihlerin, görev ve yetkilerini, azledilme sebeplerini azledildikten sonraki durumları ile ilgili detaylı bilgiler bulmak mümkündür.

Makrîzî ve İbn Tağrıberdî'nin eserleri ile çalışmanın büyük kısmını oluşturmak mümkündür. Ancak bazı eserler, onlarda bulunmayan bilgileri ihtiva etmekte hatta onlardaki bilgilerle uyuşmayan bilgiler vermektedir. Bu eserlerin başında Nüveyrî'nin *Nihâyetü'l-ereb fî fûnûni'l-edeb*⁴ gelmektedir. Bu ansiklopedik eser, müellifin kendi zamanına kadar gelen saltanat nâiblerinin azil ve tayin tarihleri, görevleri ile ilgili pek çok bilgi vermektedir.

¹ MAKRÎZÎ, Takıyyüddin Ahmed b. Ali (ö. 845/1441), *Kitâbü's-sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*, nşr. Muhammed Mustafa Ziyade, I/1-IV/3, Kahire 1956-1973.

² MAKRÎZÎ, Takıyyüddin Ahmed b. Ali (ö. 845/1441), *Kitâbü'l-Mevâiz ve'l-i'tibâr bi-zikri'l-hıtat ve'l-âsâr*, nşr. Muhammed Zeynehum-Mediha eş-Şerkâvî, I-III, Kahire 1998.

³ İBN TAĞRİBERDÎ, Ebü'l-Mehâsin Cemaleddin Yusuf (ö. 874/1469), *en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kahire*, I-XII, Kahire 1956, XIII (nşr. Fehim M. Şeltût), Kahire 1970, XIV (nşr. Cemal Muhammed Muhriz-Fehim M. Şeltût), Kahire 1971, XV (nşr. İbrahim Ali Tarhan), Kahire 1972, XVI (Cemaleddin eş-Şeyyâl-Fehim M. Şeltût), Kahire 1972.

⁴ NÜVEYRÎ, Ahmed b. Abdülvehhab (ö.733/1333), *Nihâyetü'l-ereb fî fûnûni'l-edeb*, I-XVIII, Kahire, ts., XIX-XXVII (nşr. M. Ebü'l-Fazl-Ali M. el-Bicâvî-Hüseyin Nassâr v.dğr.), Kahire 1975-1985, XXIX (nşr. M. Ziyaeddin er-Reyyis-M. Mustafa Ziyâde), Kahire 1992, XXX (nşr. Muhammed A. Şaîre- M. Mustafa Ziyâde), Kahire 1990, XXXI (nşr. el-Bâz el-Arîni-Abdülaziz el-Ehvânî), Kahire 1992.

Aynî, *İkdü'l-cüman*⁵ isimli eserinde başta saltanat nâibleri olmak üzere devlet teşkilatında görev alanların isimleri düzenli bir şekilde vermesi bakımından önemlidir.

İbnü'l-Furat, *Târîhu'd-düvel ve'l-mülûk-Târîhu İbni'l-Furât*⁶ isimli eserinde saltanat nâiblerinin azil ve tayin tarihlerini zaman zaman farklı rivayetleri de bir arada vermek kaydıyla sunar. Ayrıca önemli ayrıntılara sahip hal tercümeleri de vermektedir.

İbn Kâdî Şühbe'nin *Târîhu İbn Kadi Şühbe*⁷ adlı eseri, Makrîzî'de bulunmayan bazı bilgileri detaylı bir şekilde açıklaması bakımından önemlidir. Ayrıca Makrîzî'nin verdiği bilgileri test etme bakımından da değerlidir.

İbn Kesir'in, *el-Bidâye ve'n-nihâye*⁸ ve İbn Habib'in *Tezkiretü'n-nebih fî eyyami'l-mansur ve benih*⁹ bazı saltanat nâiblerinin görevleri bakımından kıymetli bilgilere sahiptir.

Memlükler Devleti'nin ilk yılları ile ilgili eserler, İbn Şeddad'ın (ö.684/1285) *Siretü'l-Meliki'z-Zahir Baybars* isimli eseri 670-676 (1271-1277) yılları ile ilgili bilgi içermektedir. Devlet teşkilatının oluşmasında en etkili sultan olan Baybars döneminin saltanat nâibleri ile ilgili bilgiler vermesi açısından önemlidir. Yine Baybars dönemiyle ilgili değerli bilgiler içeren bir diğer eser İbn Abdüzzâhir'in, *Teşrifü'l-eyyam ve'l-usur fî sireti'l-Meliki'l-Mansur*¹⁰ adlı eseridir.

Baybars el-Mansurî'nin (ö.725/1325), *Zübdet el-fikre fî tarihi'l-hicre* Memlükler Devleti'nin kuruluşundan 709/1309 yılına kadar gelen olayları içermektedir. İlk dönem saltanat nâiblerinin uygulamaları ile ilgili verdiği bilgilerden faydalandık.

⁵ AYNÎ, Bedreddin Mahmud b. Ahmed (ö. 855/1451), *İkdü'l-cüman fî tarihi ehli'z-zaman*, nşr. Muhammed Muhammed Emin, I-IV, Kahire 1982.

⁶ İBNÜ'L-FURÂT, Nasıruddin Muhammed b. Abdürrahim b. Ali (ö. 807/1405), *Târîhu'd-düvel ve'l-mülûk-Târîhu İbni'l-Furât*, VII (nşr. Kostantin Züreyk), Beyrut 1942, VIII (nşr. Kostantin Züreyk-Necle İzzeddin), Beyrut 1939, IX/1 (nşr. Kostantin Züreyk), Beyrut 1936, IX/2 (nşr. Kostantin Züreyk-Necle İzzeddin), Beyrut 1938.

⁷ İBN KÂDÎ ŞÜHBE, Takıyyüddin Ebû Bekir b. Ahmed b. Muhammed (ö. 851/1448), *Târîhu İbn Kadi Şühbe*, I-III, nşr. Adnan Derviş, Dımaşk 1994.

⁸ İBN KESİR, Ebü'l-Fidâ İmadüddin İsmail b. Ömer (ö. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-nihaye*, nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki, I-XXI, Cize 1998.

⁹ İBN HABİB, Bedreddin Hasan b. Ömer (ö. 779/1377), *Tezkiretü'n-nebih fî eyyami'l-mansur ve benih*, nşr. Muhammed Muhammed Emin, I-III, Kahire 1986.

¹⁰ İBN ABDÜZZAHİR, Muhyiddin (ö. 692/1293), *Teşrifü'l-eyyam ve'l-usur fî sireti'l-Meliki'l-Mansur*, nşr. Murad Kamil, Kahire 1961

İbn İyas'ın *Bedaiü'z-zuhur fî vekaii'd-duhur*¹¹ adlı eserinden özellikle Bahrî Memlüklerin son yıllarında görev alan saltanat nâibleri hakkında istifade ettik.

İbnü'd-Devâdârî'nin *Kenzü'd-dürer ve câmiü'l-gurer*¹², İbnü'l-Cezerî'nin *Havâdisü'z-zaman ve enbâüh ve vefeyâtü'l-ekâbir ve'l-a'yân min ebnâih*¹³ isimli eserleri ile İbn Haldun'un *Kitâbü'l-iber*¹⁴ adlı eseri de faydalandığımız tarih kitaplarındandır.

Faydalandığımız tabakat kitaplarına gelince, bunların başında İbn Tağrıberdî'nin *el-Menhelü's-saîf*¹⁵ isimli eseri gelmektedir. Makrîzî'nin *Kitâbü'l-mukaffa'l-kebir*¹⁶, çalışmanın ana kaynaklarındandır. Kronolojik olan eser 845/1441 yılına kadar geliyor. Saltanat nâiblerinin biyografisi için önemli bir eserdir.

İbn Hacer'in *ed-Dürer ü'l-kamine*¹⁷ adlı eseri saltanat nâiblerinin biyografileri ile ilgili detaylı bilgiler içeren önemli bir eserdir. İbn Hacer'in diğer eseri *İnbâü'l-ğumr*'dan¹⁸ da *Dürer* kadar olmasa da faydanılmıştır.

En çok istifade ettiğimiz biyografik eserden ikisi de Safedî'nin *Kitâbü'l-Vâfi bi'l-Vefeyât*¹⁹ ile *A'yânü'l-asr*²⁰ isimli hacimli eserlerdir.

Faydalandığımız diğer biyografik eserler arasında *Vefeyâtü'l-a'yan ve enbâu ebnâi'z-zaman*'a zeyl olarak kaleme aldığı İbn Sukâî'nin *Tali kitâbi vefeyati'l-a'yan*²¹,

¹¹ İBN İYÂS, Muhammed b. Ahmed (ö. 930/1524), *Bedaiü'z-zuhur fî vekaii'd-duhur*, nşr. Muhammed Mustafa, I-IV, Kahire 1982-1984.

¹² İBNÜ'D-DEVÂDÂRÎ, Seyfeddin Ebû Bekir b. Abdullah b. Aybek (ö. 736/1336'dan sonra), *Kenzü'd-dürer ve câmiü'l-gurer*, nşr. Ulrich Haarmann, VIII, Kahire 1971, nşr. Hans Robert Roemer, IX, Kahire 1960.

¹³ İBNÜ'L-CEZERÎ, Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b. İbrahim b. Ebî Bekir (ö.739/1338), *Havâdisü'z-zaman ve enbâüh ve vefeyâtü'l-ekâbir ve'l-a'yân min ebnâih*, nşr. Ömer Abdüsselam Tedmürî, I-III, Beyrut 1998.

¹⁴ İBN HALDUN, Abdurrahman b. Muhammed (ö. 808/1406), *Kitâbü'l-iber ve divanü'l-mübtade ve'l-haber fî eyyami'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men asarahum min zevi's-sultani'l-ekber*, I-V, Beyrut 1992.

¹⁵ İBN TAĞRİBERDÎ, *el-Menhelü's-saîf ve'l-mustevfi ba'de'l-vaîf*, nşr. Muhammed Muhammed Emin, I-VIII, Kahire 1984-1999

¹⁶ MAKRÎZÎ, Takıyyüddin Ahmed b. Ali (ö. 845/1441), *Kitâbü'l-mukaffa'l-kebir*, nşr. Muhammed Ya'lavi, I-VIII, Beyrut 1991.

¹⁷ İBN HACER, Ebû'l-Fazl Şihabeddin Ahmed b. Ali el-Askalânî (ö. 852/1449), *ed-Dürer ü'l-kamine fî a'yani'l-mieti's-samine*, I-IV, Beyrut 1931.

¹⁸ İBN HACER, *İnbâü'l-ğumr bi-enbâi'l-umr fi't-tarih*, I-IX, Beyrut 1986.

¹⁹ SAFEDÎ Selahaddin Halil b. Aybek *Kitâbü'l-Vâfi bi'l-Vefeyât*, nşr. Helmut Ritter v.dğr., I-XXX, Wiesbaden 1962-2004.

²⁰ SAFEDÎ, Selahaddin Halil b. Aybek (ö. 764/1363), *A'yânü'l-asr ve a'vânü'n-nasr*, nşr. Ali Ebû Zeyd v.dğr., I-VI, Beyrut-Dımaşk 1998.

Kütübî'nin *Fevâtü'l-Vefeyât ve'z-zeylû aleyhâ*²², İbnü'l-İmâd'ın *Şezeratü'z-zeheb fî ahbari men zeheb*²³, Sehâvî'nin *ed-Dav'ü'l-lami*²⁴ ve İbn Hallikan'ın *Vefeyâtü'l-a'yan ve enbâu ebnâi'z-zaman*²⁵ bulunmaktadır.

Kalkaşendî'nin *Subhu'l-a'sa fî sinaati'l-inşa*²⁶ adlı ansiklopedik eseri, sahasında orijinal bilgilere sahiptir. Coğrafya, inşâ sanatı, devlet içi yazışma usûlleri, tevki' ve taklid örnekleri, kabileler, devlet teşkilatının detaylı tanıtılması gibi geniş bir yelpazede bilgiler sunar. Dönemine ait pek çok resmî belgeyi içerir. Çalışmamızın en önemli kaynaklarındanr.

İbn Fazlullah el-Ömerî'nin *et-Ta'rif bi'l-mustalahi's-şerif*²⁷ adlı eseri saltanat nâiblerinin taklidleri, menşurlar, lakaplar, vasiyetnâmeler Memlûkler devlet teşkilatını oluşturan müesseselerle ilgili zengin bilgiler bulunur. Bu bakımından çalışmanın omurgasını oluşturan eserlerdendir. Onun *Mesalikü'l-ebsar fî memaliki'l-emsar devletü'l-memaliki'l-ula*²⁸ adlı kitabı faydalandığımız bir diğer eserdir.

İbn Şahin'in *Zübdetü'l-Keşfi'l-memâlik ve beyânü't-turuk ve'l-mesâlik*²⁹ adlı eseri de devlet teşkilatı ile ilgili önemli bilgiler içermektedir.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*³⁰ adlı eseri dönemin devlet teşkilatı ve saltanat nâibliği ile ilgili genel ancak önemli bilgilere sahiptir.

²¹ İbn Sukâî, (ö. 726/1326) *Tali kitâbi vefeyati'l-a'yan*, nşr. Jacqueline Sublet, Dımaşk 1974.

²² KÜTÜBÎ, Muhammed b. Şakir (ö. 764/1363), *Fevâtü'l-Vefeyât ve'z-zeylû aleyhâ*, nşr. İhsan Abbas, I-V, Beyrut 1973-1974.

²³ İBNÜ'L-İMÂD, Abdülhay b. Ahmed (ö. 1089/1679), *Şezeratü'z-zeheb fî ahbari men zeheb*, nşr. Abdülkadir Arnaut, I-X, Beyrut 1991.

²⁴ SEHÂVÎ, Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman (ö. 902/1497), *ed-Dav'ü'l-lami*, I-XII, Beyrut t.y.,

²⁵ İBN HALLİKÂN, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed (ö.681/1282), *Vefeyâtü'l-a'yan ve enbâu ebnâi'z-zaman*, nşr. İhsan Abbas, I-V, Beyrut 1978.

²⁶ KALKAŞENDÎ, Ahmed b. Ali (ö. 821/1418), *Subhu'l-a'sa fî sinaati'l-inşa*, nşr. Muhammed Hüseyin Şemseddin, I-XIV, Beyrut 1987.

²⁷ İBN FAZLULLAH el-ÖMERÎ, Şihabeddin Ahmed b. Yahya (ö. 749/1349), *et-Ta'rif bi'l-mustalahi's-şerif*, nşr. Semîr Mahmûd Derubi, Kerek, 1992.

²⁸ İBN FAZLULLAH el-ÖMERÎ, Şihabeddin Ahmed b. Yahya (ö. 749/1349), *Mesalikü'l-ebsar fî memaliki'l-emsar devletü'l-memaliki'l-ula*, nşr. Dorothea Krawulsky, Beyrut 1986.

²⁹ İBN ŞAHİN ez-ZÂHİRÎ, Garsüddin Halil (ö. 873/1468), *Zübdetü'l-Keşfi'l-memâlik ve beyânü't-turuk ve'l-mesâlik*, nşr. Paul Ravaisse, Paris 1893.

³⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, Türk Tarih Kurumu yayınları, 2. Baskı, Ankara 1970.

Memlûkler dönemiyle ilgili araştırmaların başında İsmail Yiğit'in *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi: Memlûkler*³¹ adlı kitabı gelmektedir. Eser Memlûk müesseseleri ve saltanat nâibliği ile ilgili faydalı ve genel bilgiler vermektedir.

Fatih Yahya Ayaz'ın, *Memlûkler Döneminde Vezirlik 1250-1517*³² ile *Türk Memlûkler Döneminde Saray Ağalığı Üstadarlık (1250-1382)*³³ adlı iki eseri çalışmamıza model olması bakımından önemlidir.

Bir diğer Türkçe çalışma, Samira Kortantamer *Bahrî Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*³⁴ adlı çalışmasıdır. Eser sultanın ümera ve ulema ile olan ilişkisini göstermesi bakımından önemlidir.

Şehabeddin Tekindağ'ın *Berkuk Devrinde Memluk Sultanlığı*³⁵ adlı eseri ile Altan Çetin'in *Memluk Devleti'nde Askeri Teşkilat*³⁶ adlı eseri dönemin askerî terimlerini içermesi bakımından faydanılan çalışmalar arasındadır.

David Ayalon'un iki makalesi³⁷ devlet teşkilatını oluşturan müesseselerle ilgili ve kavramlarla ilgili değerli bilgiler vermiştir.

Hasan el-Bâşâ'nın *el-Fünunü'l-İslâmiyye ve'l-vezaif ale'l-asari'l-Arabiyye'si*,³⁸ idarî teşkilatı oluşturan müesseselerle ve kavramlarla ilgili önemli boşluğu dolduran diğer bir çalışmadır.

Abdûlmun'im Macid'in, *Nüzumu devleti selâtini'l- Memâlik ve rûsûmühüm fî Mısır*³⁹ adlı çalışması Memlûkler Devlet teşkilatı, resmî törenleri gibi konuları ele alan bu çalışma, saltanat nâiblerinin devlet teşkilatı içindeki konumu ile ilgili de önemli ipuçları vermektedir.

³¹ İsmail Yiğit, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi: Memlûkler*, VII, İstanbul 1991.

³² Fatih Yahya Ayaz, *Memlûkler Döneminde Vezirlik 1250-1517*, İSAM Yayınları, İstanbul 2009.

³³ Fatih Yahya Ayaz, *Türk Memlûkler Döneminde Saray Ağalığı Üstadarlık (1250-1382)*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV) Yayınları, İstanbul 2008.

³⁴ Samira Kortantamer, *Bahrî Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*, İzmir 1993.

³⁵ Şehabeddin Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memluk Sultanlığı : XIV. yüzyıl Mısır Tarihine Dair Araştırmalar*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1961.

³⁶ Altan Çetin, *Memluk Devleti'nde Askeri Teşkilat*, Eren Yayınları 2007.

³⁷ David Ayalon "Names, Titles and Nisbas of The Mamluks", *The Mamluk Military Society*, Collected Studies, London 1979; a. mlf., *The Mamluk Military Society*, Collected Studies, London 1979.

³⁸ HASAN el-BÂŞÂ, *el-Fünunü'l-İslâmiyye ve'l-vezaif ale'l-asari'l-Arabiyye*, I-III, Kahire, t.y.

³⁹ Abdûlmun'im Macid, *Nüzumu devleti selâtini'l- Memâlik ve rûsûmühüm fî Mısır*, I-II, Kahire 1979.

GİRİŞ

Eyyûbî Devleti'nden sonra kurulan ve dönemin kaynaklarında 'ed-Devle et-Türkiyye'⁴⁰ (Türk Devleti) olarak isimlendirilen, 648-923/1250-1517 yılları arasında Mısır ve Şam'da hüküm süren Memlükler Devleti'ni modern tarihçiler, genellikle Bahrî veya Türk ve Burcî veya Çerkes Memlükler olmak üzere iki periyotta incelerler.⁴¹ Türk kökenli memlükler tarafından Mısır'da kurulan bu devlette, Bahrî Memlükler dönemi (648-784/1250-1382) 132 yıl, Burcî Memlükler dönemi (784-923/1382-1517) 135 yıl sürmüştü. Bahrî Memlük döneminde yirmi dört, Burcî Memlük döneminde yirmi üç sultan tahta oturmuştu.

Kıpçak bozkırlarından getirilmiş olan memlüklerin kurduğu⁴² Memlükler'de teşkilatın omurgasını memlük sistemi oluşturmaktaydı. İslam tarihinde ilk defa Abbasi Devleti'nde istihdam edilen memlükler, hicrî III. ve IV. (IX. ve X.) yüzyıllardan itibaren tüm İslam dünyasında değişik formlarda yaygınlık kazanmıştı. Memlükler Devleti'ne hem adını veren hem de yöneten memlükler, genç köleler yahut özellikle savaş esirleri arasından alınıp dinî ve askerî eğitimden geçirilerek emîrlerin veya sultanın hizmetine alınmış ve zamanla aristokratik bir sınıf oluşturmuştu.

Selahaddin Eyyûbî ile birlikte Mısır'da bolca istihdam edilegelen memlükler, sayıları arttıkça siyasî ve askerî olaylarda belirleyici bir güç halini almaya başlamışlardı.⁴³

Eyyûbî hükümdarı el-Melikü's-Salih Necmeddin Eyyûb'un (637-647/1240-

⁴⁰ Bu hususta bk.Baybars el-Mansurî, *Zübdetü'l-fikre fî târihi'l-hicre* (nşr. D. S. Richards), Beyrut 1998, s. 1; Makrîzî, *el-Mevaiz ve'l-i'tibar fî zikri'l-hıtat ve'l-asar* (nşr. Muhammed Zeynehum-Mediha eş-Şerkâvî), I-III, Kahire 1998, III, 70, 80; İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürer ve câmiü'l-gurer* (nşr. Ulrich Haarmann), I-IX, Kahire 1971, VIII, 12; İbn Haldun, *Kitâbü'l-İber ve divanü'l-mübtade ve'l-haber fî eyyami'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men âsârahum min zevi's-sultani'l-ekber*, Beyrut 1992, V, 438.

⁴¹ Amalia Levanoni, *A Turning Point In Mamluk History The Third Reign of al-Nâsir Muhammed Ibn Qalawun (1310-1341)*, Brill 1995, s. 1.

⁴² Baybars el-Mansurî, *Zübdetü'l-fikre*, Beyrut 1998, s. 2.

⁴³ Süleyman Kızıltoprak, "Memlük", *DİA*, IXXX, 88; Linda Northrup, "The Bahri Mamluk Sultanate", *The Cambridge History of Egypt*, ed. Carl Petry, Cambridge 1998, s.244; İsmail Yiğit, *Siyâsî-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Târîhi: Memlükler*, VII, İstanbul 1991, s. 11; İbn Abduzzâhir, *Teşrifü'l-eyyam ve'l-usur fî sireti'l-Meliki'l-Mansur* (nşr. Murad Kamil), Kahire 1961, s. 35.

1249) Kafkasya'dan getirtilip, Nil nehrinde yer alan Ravza adasında inşa edilen kışlalara yerleştirildiği için Türk memlûkler, Bahrî nisbesiyle zikredilmişti. Bu memlûklerin sayıları gün geçtikçe artmış ve devletin yıkılış sürecinde yönetimi ellerine geçirerek 648/1250 yılında Bahrî Memlûkler Devleti'ni kurmuşlardı.⁴⁴ Burcî Memlûkler ise Sultan Kalavun'un satın alıp Kal'atü'l-cebel'deki kale burçlarına yerleştirdiği için burçlara nisbetle Burcî Memlûkler (el-Memâlikü'l-Burciyye) denilen Çerkes asıllı memlûklerdir. Burcî Memlûkler, kısa bir sürede güçlü ve etkili olarak siyasî olaylara müdahil olmuşlardı. Sultan Kalavun'un Çerkez satın alıp kale burçlarında istihdam etmesinden bir asır sonra ise Çerkezler, saltanatı tamamen ele geçirmişti. Bu durumun ortaya çıkmasında el-Melikü'l-Mansûr Ali tarafından atabekliğe tayin edilen Berkuk'un payı büyüktür. Bu tarihten itibaren saltanat nâibliğinin zayıflaması karşısında atabekliğin de gücünü kullanarak ve sultanın küçük yaşta olmasından da istifade ederek bütün yetkileri eline geçirmişti. Berkuk, çocuk yaştaki sultanın 19 Mayıs 1381'de ölümü üzerine sultan olmak için harekete geçmiş ancak yeterli destek alamayınca Haccî'nin el-Melikü's-Salih unvanıyla sultan olmasını sağlamıştı. Yeni sultanın da henüz on bir yaşında olmasından dolayı atabek Berkuk, yönetimde yine etkili olmuştu. O, önemli pozisyonlara Çerkes asıllı emîrlere getirerek saltanat için destek aramıştır. Devletin içinde bulunduğu karışıklıklardan yararlanarak küçük yaştaki sultanın yetersizliğini ileri sürmüş ve onun yerine güçlü bir sultanın seçilmesi gerektiğini söylemişti. Bunun üzerine yapılan toplantıda Haccî tahttan indirilmiş ve 19 Razaman 784/26 Kasım 1382 tarihinde el-Melikü'z-Zâhir lakabıyla Berkuk sultan ilan edilmişti.⁴⁵

Bahrî Memlûkler dönemi siyasî tarihinin iskeletini Mısır ve Şam'da Moğol ve Haçlılara karşı verilen mücadele teşkil eder. Memlûkler bir taraftan Haçlılarla geri

⁴⁴ İsmail Yiğit, "Memlûkler", *DİA*, XXIX, 90; P. M. Holt, "Mamluk", *Encyclopaedia of Islam*, VI, 321; Robert Irwin, *The Middle East in the Middle Ages: The Early Mamluk Sultana*, Illinois 1986, s. 18; Stephen Humphreys, "The emergence of The Mamluk Army I", *Studia Islamica*, XLV, 1977, s. 97; William Muir, *The Mameluke or Slave Dynasty of Egypt 1260-1517*, Amsterdam 1968, s. 5; Peter Thorau, *The Lion of Egypt Sultan Baybars I*, London 1992, s. 17; Philip Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslam Târîhi*, trc. Salih Tuğ, I-IV, İstanbul 1981, IV, 1087; İsmail Yiğit, *Memlûkler*, VII, 15-16.

⁴⁵ Makrîzî, *Kitâbü's-sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk* (nşr. Muhammed Mustafa Ziyade), I-XII, Kahire 1956-1973, III/2, 476-477; İsmail Yiğit, *Memlûkler*, VII, 94, 99; Şehabeddin Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, İstanbul 1961, s. 53-54; Linda Northrup, "The Bahri Mamluk Sultanate", *The Cambridge History of Egypt*, ed. Carl Petry, s.288; Irwin, *The Middle East*, s. 149.

püskürtmüş, Moğollara da Aynicâlût⁴⁶ zaferi ile ilk yenilgilerini tattırmış, ayrıca Haçlı-Moğol işbirliğine de önemli darbe vurmayı başarmıştı.⁴⁷ Yine bu dönemde Abbasî hilafeti (750-1258) Memlûkler Devleti'ne geçmişti.⁴⁸ Böylece askerî zaferlerine dinî meşruiyeti de ekleyen Memlûkler Devleti, İslam Dünyası'nda liderlik vasfını elde etmişti.

Memlûkler Devleti ile ilgili bu genel tarihî bilgilerden sonra devletin işleyişini sağlayan sistemle ilgili bilgi vermek faydalı olacaktır. Memlûkler idarî teşkilatı askerî sınıf, divan görevlileri ile dinî ve adlî görevliler olmak üzere üç kategoride sınıflandırılmaktadır.⁴⁹ Memlûkler idarî teşkilatında, bu üç kategoride yer alan görevliler arasında en önemli ve en etkili sınıf, erbâb-ı suyûf olarak zikredilen askerî sınıftır.⁵⁰ Kalkaşendî, sultanın huzurunda yani sarayda askerî sınıfa mensup yirmi beş görevliden bahsederken, nâibü's-saltanatın en yüksek rütbedeki görevli olduğunu ifade etmektedir.⁵¹ Divan görevlileri arasında ise vezirliğin en müteber konumda olduğunu belirtmektedir.⁵² Şunu ifade etmek gerekir ki Memlûkler döneminde vezirlik, saltanat nâibinin mevcudiyeti dolayısıyla daha alt bir konumda yer almıştı.⁵³

Adlî ve dinî teşkilatta ise en önemli makam kâdîlkudâta aittir. Memlûkler Devleti'nde Sultan Baybars'a kadar ülkede sadece Şafîi kâdîlkudâtı bulunurken, 663/1264 yılında Şafîi, Hanefî, Hanbelî ve Malikî olmak üzere dört tane Kâdîlkudât tayin edilmişti. Böylece bu mezheplerin mensupları kendi mezhebinin kadısına davasını sunabilme fırsatını yakalamıştı.⁵⁴

⁴⁶ 13.yüzyılda Moğollar ile Memlûkler arasındaki mücadele ve Aynicâlût savaşı ile ilgili bilgi için bk: Abdulkерim Özaydın, 'Aynicâlût Savaşı' *DİA*, IV, 275-276; Reuven Amitai-Preiss, *Mongols and Mamluks The Mamluk-Ilkhanid War 1260-1281*, Cambridge 1996.

⁴⁷ İsmail Yiğit, *Memlûkler*, VII, 16-17, 32-33, 36-39; Philip Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslam Târîhi*, IV, 1090-1092.

⁴⁸ Philip Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslam Târîhi*, IV, 1094-95; İsmail Yiğit, *Memlûkler*, VII, 44-45; İbn Abduzzâhir, *Teşrifü'l-eyyam*, s. 39.

⁴⁹ Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ fî sinaati'l-inşâ* (nşr. Muhammed Hüseyin Şemseddin), I-XV, Beyrut 1910-1920, IV, 16-38.

⁵⁰ Altan Çetin, *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilât*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 145.

⁵¹ Kalkaşendî, *Subh*, IV, 16-17.

⁵² Kalkaşendî, *Subh*, IV, 28.

⁵³ Makrîzî, *Hıtat*, III, 89, İsmail Yiğit, *Memlûkler*, VII, 188.

⁵⁴ Kalkaşendî, *Subh*, IV, 34-36, 44-45; Baybars'ın dört mezhep kâdîlkudât tayini ile ilgili geniş bilgi için bk: Jorgen Nielsen, "Sultan al-Zâhir Baybars and The Appointment Of Four Chief Qadis", *Studia Islamica*, 60, (1984), s. 167-176.

Devlet teşkilatının oluşması ve gelişmesi bakımından Memlûkler’de devlet, askerî sınıfın öne çıktığı bir durum arz etmektedir.⁵⁵ Bununla birlikte iktidar değişiminde babadan oğula geçen bir hanedan sistemi tam olarak yerleşmemiştir. Sultan, öne çıkan emîrlerin seçimiyle yahut büyük emîrlerin askerî kuvvetlerini artırıp tahtı ele geçirmesiyle ortaya çıkmıştı.⁵⁶

Abbâsî Devlet teşkilatında önemli bir müessese olan tefviz vezirliğinin, saltanat nâibinin görev ve yetkilerine benzediği görülmektedir. Bu devlette, hilafetten sonra en önemli müessese olan vezirlik, tenfiz ve tefvîz vezirliği olmak üzere iki çeşittir. Tefvîz vezirliği, geniş yetkilere sahip olmakla birlikte halifenin nâibi unvanıyla hilafet mührünü taşımaktadır. Tenfiz vezirliği ise sınırlı yetkiye sahiptir. Tefviz veziri, mezâlim mahkemesinde duruşmalara bakmakla birlikte, halifeye danışmaksızın vali tayin edebilmekte ve orduyu yönetebilmektedir.⁵⁷

Hasan el-Bâşâ, tarihî süreç içerisinde niyâbet müessesesinin kökenini Selçuklu Devleti’ne dayandırmaktadır.⁵⁸ Bazı Türk tarihçiler ise, böyle bir müessesinin Büyük Selçuklu Devleti’nde bulunmadığını, Anadolu Selçuklu Devleti’ne de Eyyûbîler’den intikal ettiğini düşünmektedir. Anadolu Selçukluları’nda nâibü’s-saltana, vezirden sonra gelmektedir. Hükümdarın devlet merkezinde olmadığı durumlarda nâib devlet işlerini yürütmektedir. Saltanat nâibliğine tayinleri esnasında niyâbet alameti olarak altın kılıç verildiği zikredilir.⁵⁹

Hindistan’da Delhi merkezli bir devlet olarak 1206-1526 yıllarında hüküm süren ve genel olarak Türk hanedanlar tarafından yönetilen Delhi Sultanlığı’nda⁶⁰ da Memlûklerdeki saltanat nâibliğine benzeyen ve vezirlikten farklı olarak güçlü ve etkili bir kurum mevcuttur. Yüksek rütbeli emîr veya melikler arasından tayin edildiği

⁵⁵ Linda Northrup, “The Bahri Mamluk Sultanate”, s. 22.

⁵⁶ P.M. Holt, “The position and Power of The Mamluk Sultan”, *BSOAS*, XXXVIII/2, 1975, s. 240; İsmail Yîğit, *Memlûkler*, s. 182; Emîrlerin kendi aralarında ittifakıyla tahta oturanlar için bk: İbn Dokmak, *el-Cevherü’s-Semîn*, s. 383; 406.

⁵⁷ Mehmet Aykaç, *Abbâsî Devleti’nin İlk Dönemi İdarî Teşkilatında Divanlar: 132-232/750-847*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997, s. 19-23.

⁵⁸ Hasan el-Bâşâ, *el-Fünûnü’l-İslâmiyye*, III, 1230.

⁵⁹ Ali Sevim, *Selçuklu devletleri Târîhi: Siyâset, Teşkilat ve Kültür*, trc. Erdoğan Merçil, Türk Tarih Kurumu 1995, s.512; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, Türk Tarih Kurumu yayınları, 2. Baskı, Ankara 1970, s. 93.

⁶⁰ N.R. Farooqi, “Delhi Sultanlığı”, *DİA*, IX, 130-132.

görülen ve Nâib-i mülk, Melik nâib, Nâib-i hass-ı şâh olarak adlandırılan sultan nâibleri, sultan adına askerî ve vezâret dairesinin idaresi de dahil olmak üzere olmak üzere bütün devlet işlerinde söz sahibidirler. Genellikle yaşları çok küçük olan hükümdarlar zamanında nâib-i mülklere ihtiyaç duyulduğu görülmekle birlikte, güçlü ve kudretli hükümdarlar zamanında da sultanlar kendilerine nâib seçmişlerdi.⁶¹

Eyyûbîler döneminde Mısır ve Şam nâibleri, sultanın bulunmadığı zamanlarda onun yetkilerini kullanan nâibü'l-gaybedirler. Önemli konularda Sultana danışmakla birlikte, savaş kararı almak, idamlar, azil ve tayinler, ikta dağıtımı, orduyu yönetmek gibi yetki ve sorumlulukları vardır.⁶²

Dönemin tarih kitaplarında ed-Diyârü'l-Mısriyye ve'l-Bilâdü's-Şâmiyye⁶³ olarak tanımlanan Memlûkler Devleti'nde nâibü's-saltana, sultanın sarayında görev yapan, onun vekili konumundaki ve güçlü yetkilerle donatılmış en yüksek mertebede bulunan niyâbetlerdir. Bu niyâbetten sonra rütbece Dimaşk, Halep, Trablus, Hama, Safed ve Kerek gelmektedir.⁶⁴ Bu nâibler sadece bulundukları bölgenin başında güç sahipleri olup,⁶⁵ Sultan tarafından tayin edilirler. Bu nâibler arasında en önemli ve en rütbelisi Dimaşk nâibu's-saltanasıdır.⁶⁶ Ayrıca Bahrî Memlûkler döneminin sonlarına doğru Mısır'da İskenderiye, Vechü'l-Kıbelî ve Vechü'l-Bahrî niyâbetlerinde görev alan üç niyâbet daha tesis edilmişti. Tüm bu nâiblerle birlikte, sultanın ve saltanat nâibinin değişik sebeplerden dolayı Kahire'de bulunmadığı zamanlarda kısıtlı yetkiye sahip ve geçici bir görev olan nâibü'l-gaybe de vardır.

Memlûkler Devleti'nde bu müessese, nitelik olarak Eyyûbîler, Selçuklular ve Delhi Sultanlığı'ndan farklıdır. Bu devletlerde daha çok geçici bir görev olan saltanat nâibliği Memlûkler dönemine gelindiğinde önem kazanmış, yetki ve prestij bakımından doruk noktasına ulaşmıştır. Nâibü'l-hazre, nâibü'l-uzma, nâibü'l-kâfil, kâfilü's-sultan, kâfilü'l-memâlik eş-şerife, sultanu'l-muhtasar unvanlarını taşıyan saltanat nâibi, askerî

⁶¹ Haluk Kortel, *Delhi Türk Sultanlığında Teşkilat*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006, s. 254-255.

⁶² Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Eyyûbî ve Devlet*, Çağ Yayınları, İstanbul 1987, s. 218.

⁶³ İbn İyâs, *Bedâiü'z-zühûr fî vekâii'd-dühûr*, I/2, 181.

⁶⁴ P.M. Holt, "The Position And Power Of The Mamluk Sultan", *BSOAS*, University of London, III-8/2 1975, s. 237; Hasan el-Bâşâ, *el-Fünûn*, III, 1224.

⁶⁵ İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesalikü'l-Ebsar fî Memaliki'l-Emsar Devletü'l-Memaliki'l-Üla*, s.44-45

⁶⁶ Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, IV,184

sınıfın en üst rütbesindeki emir-i mie ve mukaddemü'l-el'flerin en kıdemlileri arasından tayin edilmişti. Memlûkler Devleti'nde sultadan sonra en yüksek idarî makam olan saltanat niyâbetini, sultana danışmaksızın orduyu denetler, mezalim meclislerini yönetir, iktalarla ilgili istekleri ve bu konuda yapılan şikayetleri dinler, sultana danışmaksızın bazı emirleri görevlendirme yapabilmektedir. Yalnızca vezir, dört mezhep kadısı ve sır katibini değiştirme işini sultanla birlikte yapmaktadır.⁶⁷ Bu güçleri sayesinde bazı saltanat nâibleri tahta geçerek sultan olmuşlardı.

Saltanat nâibliğine devletin ilk yıllarından itibaren atama yapıldığı ve başlangıcından itibaren memlûk emirleri arasından seçildiği görülmektedir. Memlûkler'de ilk nâibü's-saltana, Sultan el-Melikü'l-Mu'iz Aybek devrinde 13 Şevval 648/8 Ocak 1251 yılında bu makama getirilen emîr Aytekin el-Bundukdârî'dir.⁶⁸

Melik Nâsır Kalavun'dan sonra nüfuzunu kaybeden saltanat nâibliğinin yerini öne çıkan güçlü emirler almıştı. Burcî Memlûkler dönemine gelindiğinde ise önemini iyice kaybeden saltanat nâibliğinin yerini atabekü'l-asakirlik almıştı.

⁶⁷ Fazlullah el-Ömeri, *Mesalikü'l-ebzar fî memaliki'l-emsar devletü'l-memaliki'l-ula*, s.54; Makrîzî, *Sülûk*, I/1 s. 373; Kalkaşendî, *Subh*, IV, 16-17; Şehabeddin Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, 133; İsmail Yiğit, "Memlûkler", *DİA*, XXIX, 2004, s. 94.

⁶⁸ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, X, 166.

BİRİNCİ BÖLÜM

BAHRÎ MEMLÜKLER DEVLETİ'NDE SALTANAT NÂİBLİĞİNİN TARİHİ SEYRİ

I. TARİHİ SÜREÇTE SALTANAT NÂİBLİĞİ MÜESSESESİNİN AŞAMALARI

A. Devletin Kuruluşundan el-Melikü'l-Adil Bedreddin Süleymî Dönemine Kadar Nâibü's-Saltana

Memlükler Devleti'nden önceki müslüman devletlerde Halifelik veya Sultanlıktan sonraki en önemli makam vezâret iken, Memlükler döneminde nâib es-saltana müessesesi ihdas edilmiş ve bu görevli, sultandan sonraki en güçlü kişi olmuştur. Bu bölümde, Bahrî memlükler döneminde Mısır saltanat niyâbeti müessesesinin ortaya çıkışı ve devlet teşkilatında geçirmiş olduğu safhalar aktarılmaya çalışılmıştır.

Memlükler Devleti'nin ilk sultanının kim olduğu hususunda iki isim öne çıkmaktadır. Makrîzî, Eyyûbî Devleti'nin son sultanı Turan Şah'ın ölümünden sonra Bahrî Memlükler tarafından tahta oturtulan ve birkaç ay sultanlık makamında oturan Eyyûbî Sultanı el-Melikü's-Salih Necmeddin Eyyûb'un Türk asıllı hanımı Şecerüddür'ü Memlükler Devleti'nin ilk sultanı olarak zikrederken;⁶⁹ Baybars el-Mansurî ve dönemin diğer tarihçileri ise, Şecerüddür ile evlenerek tahta geçen el-Melikü'l-Mu'iz İzzeddin Aybek et-Türkmânî'yi Memlüklerin ilk hükümdarı olarak kabul etmektedirler.⁷⁰

⁶⁹ Makrîzî, *Sülûk*, I/2, 361.

⁷⁰ Baybars el-Mansurî, *Zübde*, s. 4; a.mlf, *et-Tuhfetü'l-mulukiyye fi'd-devleti't-Türkiyye: Târîhu devleti'l-memâlik el-bahriyye fi'l-fitra min 648-711 hicriyye* (nşr. Abdülhamid Salih Hamdân), Kahire 1987, s. 27; Kalkaşendî, *Subh*, I, 444; Aynî, *İkdü'l-cümân fi târihi ehli'z-zaman* (nşr. Muhammed Muhammed Emin), I-IV, Kahire 1982, I, 65.

Memlûkler Devleti'nde ilk nâibü's-saltana ise, Şam'a sefer için Kahire'den ayrıldığı sırada atabekü'l-asâkir iken Rebûlâhîr 648/1250 yılında sultan olmuş,⁷¹ aynı yıl Şam'a sefer düzenlemiş olan Sultan İzzeddin Aybek et-Türkmânî'nin, saltanat makamına oturduğu yıl içinde saltanat nâibi olarak görevlendirdiği Emîr Alâeddin Aytekin el-Bundukdârî'dir.⁷²

Bu ilk uygulamadan saltanat nâibliği görevinin, Sultan'ın askerî bir harekât veya başka bir sebeple başşehir dışında olduğu zamanlarda sultan adına devlet işlerini yürütmesi için ihdas edildiği anlaşılmaktadır.

Bahrî Memlûkler döneminin ilk saltanat nâibi Aytekin el-Bundukdârî, bu görevde yaklaşık iki yıl kalmıştı. Ondan sonra 650/1252 yılında el-Melik el-Mu'iz Aybek Türkmânî, memlûkleri arasından en kıdemli memlûkü olan emîr Seyfeddin Kutuz'u saltanat nâibi olarak tayin etmişti. Askerî hiyerarşi içinde hızlı bir şekilde yükselerek bu makama gelen Kutuz, Ayrıca onu hem müdebbiru'l-Memâlik hem de atabekü'l-asâkir olarak görevlendirerek ordunun tüm işlerini de ona devretti.⁷³

655/1257 yılında el-Melikü'l-Mu'iz'in öldürülmesinden sonra el-Melikü'l-Mansûr Nûreddîn Ali 15 yaşında emîrlerin ittifakıyla tahta geçti.⁷⁴ Nûreddîn Ali, döneminde bu görevini devam ettiren Kutuz, sultanın yaşının küçüklüğü dolayısıyla devlet yönetimini tamamen eline geçirmişti.⁷⁵ Saltanat nâibliği görevinde bilhassa yeni sultan döneminde yetkileri elinde toplayan Kutuz, saltanat nâibliği vazifesinin idarî alandaki etkinliği hususunda ne kadar önemli bir pozisyona sahip olduğunu gösteren dikkat çekici bir örnektir.

Saltanat nâibi Kutuz'un 656/1258 yılında Bahrî Memlûk liderlerinin desteğiyle Mısır'ı tehdit eden Kerek emîri el-Melikü'l-Mugis'i Sâlihiye'de mağlup ettiği

⁷¹ İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürrer*, VIII, 12-13; Baybars el-Mansurî, *Zübde*, s. 6; İbn Dokmak, *Nüzhetü'l-enam fî Târîhi'l-İslâm*, (nşr. Semîr Tabbare), Sayda 1999, s. 191; Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî ahbari'l-beşer* (nşr. Muhammed Zeynuhum Muhammed Azb), I-III, Kahire ts, III, 221.

⁷² İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürrer*, VIII, 17.

⁷³ İbn Dokmak, *el-Cevherü's-Semîn*, s. 257; İbn Dokmak, *Nüzhetü'l-enam*, s. 213; Aynî, *İkdü'l-cümân*, I, 68, 217; İbn Tağriberdî, *Menhel*, IX, 45; Makrîzî, *Hıtat*, III, 125; Baybars bu görevi ilk üstlenen kişinin Kutuz olduğunu söyler bk: Baybars el-Mansurî, *Tuhfe*, s. 33.

⁷⁴ Ebu'l-Fidâ, *Muhtasar*, III, 231; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, VII, 41; Baybars Mansurî, on yaşında olduğunu söyler. Bk: Baybars el-Mansurî, *Tuhfe*, s. 39.

⁷⁵ İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürrer*, VIII, 33; Zehebî, *Düvelü'l-İslâm* (nşr. Hasan İsmail Merve- Mahmûd Arnaut), Beyrut 1999, s. 360; İbn Dokmak, *el-Cevherü's-Semîn*, s. 262.

görülmektedir. Bunun dışında Mısır ve Suriye üzerinde beliren bir başka tehlike de Moğollardı. Hal böyleyken emîrleri toplayan Kutuz, daha on yedi yaşındaki Nûreddin Ali'nin içinde bulunulan şartlarda tahtta kalmasının doğru olmadığını, onun yerine cesur, güçlü, Moğollar'la mücadele edebilecek, herkesin itaat edeceği bir kişinin sultan olması gerektiğini bildirdi. Orada bulunan emîrlerin bu vasıfların onda bulunduğunu işaret etmeleri üzerine el-Melikü'l-Muzaffer Seyfeddin lakabıyla Kutuz, emîrlerin ittifakıyla Nûreddin Ali'nin yerine tahta geçmişti.⁷⁶ Seyfeddin Kutuz, böylece saltanat niyâbetinden saltanat makamına geçen ilk nâib-i saltana olmuştu.⁷⁷

658/1261 yılında Suriye üzerine saldırıya geçen Moğollarla savaşmak için asker toplayan Kutuz, Razaman ayında Şam'a doğru hareket ederken devletin tüm işlerini yürütmekle atabek Aktay Mustarib'i görevlendirmiştir.⁷⁸ Kaynaklar, Aktay Musta'rib'in el-Melikü'l-Mansûr Ali döneminde de atabekü'l-asâkir vazifesinde bulunduğunu belirtmek gerekmektedir.⁷⁹ Tecrübesi ile de öne çıkan Aktay, saltanat naibinden daha etkin olmuştu.

Tahtta oturduğu sürede saltanat nâibi Aydemîr el-Hillî ile çalışan Kutuz, Şam'daki işlerini bitirip Mısır'a dönerken Baybars Bundukdârî tarafından 17 Zilkâde 658/24 Ekim 1260 yılında öldürülmüştür.⁸⁰ Kutuz'un ölümünün ardından el-Melikü'z-Zâhir Rukneddin Baybars Bundukdârî as-Salihî, 658/1260 tarihinde tahta çıkmış⁸¹ ve saltanat nâibi Aydemîr el-Hillî'nin yerine Bedreddin Bîlik el-Hâzindâr'ı getirmiştir. Kendisine ilk biat eden Aktay el-Mustarib'i de atabeklik görevinde bırakmıştır.⁸² Aynı zamanda Sultan Baybars'ın memlûkü de olan Bîlik el-Hâzindâr'ın nüfuzu devlet işlerini sultana danışmaksızın yürütecek derecede artmıştır. Onun, iktaları dağıttığı, görevlileri

⁷⁶ Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 40-42; Haldun, *İber*, V, 449; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, VII, 44-47; Aynî, *İkdü'l-cümân*, I, 181-183; Ebu'l-Fidâ, *Muhtasar*, III, 234; Makrîzî, *Sülûk*, I/2, 414-417.

⁷⁷ Safedî, *el-El-Vâfi bi'l-Vefeyât* (nşr. Hellmut Ritter vd), I-XXXI, Wiesbaden 1962-2004, XXIV, 252; İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürrer*, VIII, 39; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, VII, 55; Aynî, *İkdü'l-cümân*, I, 220; İbn Dokmak, *Nüzhetü'l-enam*, s. 254; Ebu'l-Fidâ, *Muhtasar*, III, 238-239.

⁷⁸ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, VII, 77-78.

⁷⁹ İbn Şeddâd, *Siretü'l-Meliki'z-Zâhir Baybars*, Beyrut, ts, s. 112-113; Makrîzî, *Sülûk*, I/2, 418.

⁸⁰ Baybars, *Zübde*, s. 54, 55; İbn Aybek ed-Devâdârî, *Kenzü'd-dürrer*, VIII, 62; İbn Haldun, *İber*, V, 452; Aynî, *İkdü'l-cümân*, I, 252-254; Ebu'l-Fidâ, *Muhtasar*, III, 247.

⁸¹ Makrîzî, *Sülûk*, I/2, 438.

⁸² İbn Dokmak, *el-Cevherü's-Semîn*, s. 273; İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürrer*, VIII, 62; Makrîzî, *Sülûk*, I/2, 437-438; Aynî ve Ebu'l-Fidâ, Aktay'ın nâib-i saltanat olarak tayin edildiğini iddia eder. Bk: Aynî, *İkdü'l-cümân*, I, 261; Ebu'l-Fidâ, *Muhtasar*, III, 248.

tayin ettiği ve ülke işlerinde mutlak tasarrufta bulunduğu ifade edilmektedir.⁸³ Ancak onun görevde fazla kalmadığı görülmektedir. Çünkü Baybars, bir yıl dahi geçmeden onu görevden almış ve Razaman 659/ Temmuz 1261 tarihinde Aydemîr el-Hillî'yi ikinci kez saltanat nâibliği vazifesine getirmiştir.⁸⁴ İbn Tağriberdî, Zâhir Baybars'ın Saltanat nâibi olan Aydemîr el-Hillî'nin çok varlıklı biri olduğunu ancak devlet işleriyle ilgili çok az tecrübe sahibi olduğunu bildirmektedir.⁸⁵ Safer 667/1268 yılında ise bu defa Aydemîr yerine Bîlik'i nâibü's-saltana olarak atanmıştı.⁸⁶

Devrinde özellikle Şam bölgesinde Moğollarla mücadele etmiş olan Baybars Mısır dışına çıktığında saltanat nâibini Kahire'de sarayında bırakmıştır.⁸⁷ Bu durum nâibin idaredeki yerini ifade etmesi bakımından önemlidir. Sultan Baybars'ın mücadele etmek zorunda kaldığı bir başka sorun da döneminde yaşanan kıtlık ve kıtlığın neticesinde fakirlerin artmasıdır. Bu soruna önlem olarak sultan, fakirleri emirlerin rütbelerine göre paylaştırmıştır. Buna göre Sultan kendisine 500, oğlu el-Melikü's-Saîd'e 500, saltanat nâibi Bîlik'e 300 fakirin ihtiyacını karşılamak üzere ayırmış ve geriye kalan fakirleri de diğer emîrler arasında dağıtmıştır. Böylece Mısır'da sahipsiz bir fakir kalmamıştır.⁸⁸ Bu durum, saltanat nâibinin ekonomik güç açısından sultan ve veliahttan sonra geldiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Sultan Baybars, oğlu Bereke'nin kendisinden sonra sultan olması için yoğun çaba sarf etmişti. Bunun için Kadı İbn Abdüzzâhir'e bir taklid yazdırmış ve Aralıklarla emîrlere, kadılara, askerlere Bereke'nin sultan olacağına dair yemin ettirmiştir.⁸⁹ Bununla birlikte Sultan Baybars Suriye'ye bir sefer için giderken nâibi Bîlik'i oğlunun hizmetinde Mısır'da bırakmıştır.⁹⁰ İbn Tağriberdî'nin verdiği bu bilgiden yola çıkarak veliaht ile saltanat nâibi arasındaki hiyerarşi ile ilgili önemli bir ipucu yakalamak

⁸³ İbn İyâs, *Bedâiü 'z-zühûr fî vekâii 'd-dühûr*, I/1, s. 310.

⁸⁴ Makrîzî, *Sülûk*, I/2, 459.

⁸⁵ İbn Tağriberdî, *ed-Delîlî 'ş-Şâfi*, I, 168.

⁸⁶ Makrîzî, *Sülûk*, I/2, 573.

⁸⁷ Makrîzî, *Sülûk*, I/2, 459.

⁸⁸ İbn Dokmak, *el-Cevherü 's-Semîn*, s. 275.

⁸⁹ Makrîzî, *Kitâbü 'l-Mukaffê 'l-kebir* (nşr. Muhammed Ya'lavi), I-VIII, Beyrut 1991, V, 460; İbn Kesir, *el-Bidâye ve 'n-nihâye* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki), I-XVIII, Cize 1998, XVII, 481. Taklid ile ilgili bk: Aydın Usta, "Taklid", *DİA*, XXXIX, s.465-467.

⁹⁰ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, VII, 144.

mümkündür. Her ne kadar saltanat nâibi, ikinci sultan olarak tanımlansa da, devleti temsil bakımından veliahttan sonra geldiği görülmektedir.

Yaptığı idarî düzenlemeler ve kurduğu müesseselerle devlet teşkilatının oluşumunda önemli bir konumda bulunan ve devletin gerçek kurucusu sayılan Sultan Baybars, Dımaşk'ta 28 Muharrem 676/ 1 Temmuz 1277 tarihinde vefat etmişti. Böyle güçlü bir sultanla birlikte uzun yıllar saltanat nâibi olarak çalışan Bîlîk'in etkin bir konumda olduğu görülmektedir. el-Melikü'z-Zâhir Baybars'ın ölümünün ardından da görevini başarılı bir şekilde sürdüren Bîlîk, yönetimi ele alarak orduyu Kahire'ye kadar getirmiştir. O, Baybars'ın ölümünü askerlerden gizleyerek, sanki hastaymış gibi Mısır'a getirmekle kalmamış ve Dımaşk'tan hareket etmeden önce Baybars'ın ölüm haberini bir mektupla Bereke'ye de bildirmiştir. Saltanat nâibi emîr Bedreddin Bîlîk el-Hâzindâr, Kahire'ye ulaşınca kadıların huzurunda Bereke için askerlere yemin ettirmiş ve büyük emîrlerle birlikte el-Melikü's-Saîd unvanıyla onu tahta geçirmiştir.⁹¹

Rebûlevvel 676/ Ağustos 1277 tarihinde⁹² tahta geçen el-Melikü's-Saîd Bereke Han'ın yaşı konusunda kaynaklar farklı bilgiler vermektedir. Zehebî, yaklaşık 18 yaşında olduğunu Baybars el-Mansûrî ise, sultanın tahta oturduğunda 20 yaşında olduğunu haber vermektedir.⁹³ Saîd Bereke döneminde dört saltanat nâibinin kısa Aralıkla görev yaptığı görülmektedir. Şöyleki yeni sultan tahta oturduğunda Bîlîk'i saltanat nâibliği görevinde bırakmıştır.⁹⁴ Onun sultanlığı döneminde Bîlîk el-Hâzindâr aynı zamanda “müdebbiru'l-memâlik” unvanıyla da ülke yönetiminde etkili olmuştu.⁹⁵ Bîlîk'in 676 yılı Rebûlahîr'inde (1277 Eylül) ölümünden⁹⁶ sonra Aksungur Fârikânî'yi saltanat nabi olarak atamış,⁹⁷ aynı ay içinde Aksungur'u saltanat niyâbetinden azledip

⁹¹ Baybars el-Mansurî, *Tuhfe*, s. 86; Makrîzî, *Sülûk*, I/2, 644-645; Zehebî, *Târihu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-meşahir ve'l-a'lâm: sene 671-680* (nşr. Ömer Abdüsselam Tedmuri), Beyrut 2000, s. 31; Baybars, *Muhtârü'l-ahbar* (nşr. Abdülhamid Salih Hamdân), Kahire 1993, s. 65; İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürrer*, VIII, 209-210, 219, 225; İbn Haldun, *İber*, V, 466; Baybars Mansurî, *Tuhfe*, s. 87; Aynî, *İkdü'l-cümân*, II, 185; Makrîzî, *Sülûk*, I/2, 642-3; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, VII, 175-177.

⁹² Baybars el-Mansurî, *Muhtâr*, s. 64. İbn Tağriberdî, Şevval ayında tahta çıktığını yazar. Bk: İbn Tağriberdî, *Nücûm*, VII, 259.

⁹³ Zehebî, *Târihu'l-İslâm sene 671-680*, s. 30; Baybars el-Mansurî, *Muhtâr*, s. 64.

⁹⁴ Makrîzî, *Sülûk*, I/2, 438.

⁹⁵ İbnü'l-Furât, *Târihu İbni'l-Furât* (nşr. Necla İzzeddin-Kostantin Züreyk), Beyrut 1932, VII, 93.

⁹⁶ Emîr Bedreddin el-Hazindâr Bîlîk'in Melik Said tarafından zehirlendiği söylenir. Bk: Makrîzî, *el-Mukaffê'l-kebir*, V, 462.

⁹⁷ Baybars, *Zübde*, s. 162; Makrîzî, *Sülûk*, I/2, 643; Ebü'l-Fidâ, *Muhtasar*, IV, 18; Mufaddal b. Ebi'l-Fezâil, *Histoire des sultans mamlouks*, II, (nşr. E. Blochet), y.y. ts, s. 454.

öldürmesinin ardından onun yerine kendisinin hoşdaşlarından olan Şemseddin Sungur Elfi'yi bu vazifeye getirmiştir.⁹⁸ Ancak onu da kısa sürede azletmiş ve yerine Kûndek'i tayin etmişti.⁹⁹ Görüldüğü gibi Bereke Han, tahta oturduğu ilk yılda atadığı iki saltanat nâibini görevden almıştı. İkinci sultan olarak görülen saltanat nâibinin sık değişmesi devlet yönetiminde zafiyetlerin ortaya çıktığını göstermektedir.

Saltanat nâibi Bîlîk'in ölümünden sonra devletin istikrarının bozulduğu, ayrıca genç yaştaki sultan üzerinde hasekiyyelerinin etkili olmaya başladığı ifade edilmektedir.¹⁰⁰ Aksungur, niyâbet hil'atini giydikten sonra onları kontrol etmek için çabalamış ancak bunu başaramamış ve muhtemelen onların tahrikiyle tutuklanıp hapsedilmişti. 678/1279 yılına gelindiğinde hasekiyyeler ile sultan Saîd, saltanat nâibi Kûndek'e karşı hareket etmişler ve nâib onlar karşısında başarı elde edememiştir.¹⁰¹ Yeni saltanat nâibi Kûndek döneminde de bu durumun devam etmesinde sultanın Kûndek karşısında yer alması önemli bir faktör olarak görülmektedir.

Kûndek, yeni sultan el-Melikü'l-Adil Bedreddîn Sülemiş devrinde de bu vazifesine devam etmişti.¹⁰² Ancak Kûndek, Rebûlevvel 678/ Temmuz 1279 tarihinde azledilmiş ve Aybek Efrem onun yerine getirilmişti.¹⁰³ Aybek Efrem'in devlet işlerinde etkili olamadığı ve kısa süre bu vazifede görev aldığı görülmektedir.

Buraya kadar ele aldığımız, devletin kuruluşundan sultan Sülemiş tarafından Kalavun'un saltanat nâibi olarak atanmasına kadar geçen 30 yıllık sürede altı sultan hüküm sürmüşken, dokuz isim saltanat nâibi vazifesini üstlenmiştir. İlk nâibü's-saltana Aytekin el-Bundukdârî iki yıl bu görevde hizmet etmişken, Kutuz altı yıl, Aydemîr el-Hillî sekiz yıl, Bîlîk el-Hâzindâr on yıl, Aksungur el-Fârikânî bir aydan az bir süre, Sungur el-Elfi ile Kûndek iki defa toplam bir buçuk yıl ve Aybek Efrem de yaklaşık bir ay saltanat niyâbeti vazifesini yürütmüşlerdir. el-Melikü'l-Mansûr Kalavun'un saltanat

⁹⁸ İbn Habîb, *Tezkiretü'n-nebih fî eyyami'l-mansur ve benih* (nşr. Muhammed Muhammed Emin), I-III, Kahire 1986, I, 67; İbnü'l-Furât, *Târîh*, VII, 95.

⁹⁹ İbn Dokmak, *el-Cevherü's-Semîn*, s. 287; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XVII, 537.

¹⁰⁰ Makrîzî, *el-Mukaffê'l-kebir*, V, 462; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XVII, 537. Memlükler Devleti'nde sultanın seçkin maiyetini teşkil eden memlüklere hasikiyye denmektedir. Bk. Seyyid Muhammed es-Seyyid, 'Hasekiyye', *DİA*, XVI, 373-374.

¹⁰¹ Makrîzî, *el-Mukaffê'l-kebir*, V, 464; Makrîzî, *Sülûk*, I/2, 643-644.

¹⁰² İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürer*, VIII, 227.

¹⁰³ Makrîzî, *Sülûk*, I/2, 657; Mufaddal b. Ebi'l-Fezâil, *Histoire des sultans mamlouks*, II, 465-466.

nâibliğine tayin edilene kadar geçen dönemde nâiblerden görev süresi en fazla olan Bîlîk el-Hâzindâr'dır. En az görevde kalanlar ise Aksungur el-Fârikânî ile Aybek Efrem olmuştu. Ayrıca niyâbeti müessesesinin ihdas olunmasından itibaren etkin ve güçlü bir konumda olduğu da çıkarılabilecek sonuçlar arasındadır. Zira hem yeni sultanın tahta geçmesinde nâiblerin öne çıkması hem de üstlenilen görevlerin önemli olması bu durumu desteklemektedir. Şunu da belirtmek gerekir ki, saltanat nâibi iken Kutuz'un tahta geçebilmesi bu makamın gücünün ve öneminin tezahür etmesinde bir başka delil olarak öne sürülebilir. İstikrarın kaybolduğu yıllarda saltanat niyâbetinin de güç kaybettiği, çocuk sultan devrinde veya güçlü bir atabekın sultan üzerinde söz sahibi olduğunda yeterince söz sahibi olmadığı görülmektedir.

B. el-Melikü'l-Adil Bedreddin Sülemiş Döneminden el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un Üçüncü Saltanatına Kadar Nâibü's-Saltana

Kalavun, Sultan Baybars döneminin önde gelen emirlerinden olup, Bereke ile kızını evlendirerek sultanla akrabalık ilişkisi kurmuş ve kazandığı başarılar ile de itibarını artırmıştır. Hatta emirlerin teklifine rağmen tahta geçmeyi reddeden Kalavun, Bereke'nin tahttan indirilip yerine Baybars'ın yedi yaşındaki bir diğer oğlu olan Sülemiş'in tahta çıkmasını sağlamıştı.¹⁰⁴ Bu dönemde Baybars el-Mansûrî'ye göre hem atabek hem saltanat nâibi; Kütübî ile İbn Tağrıberdî'ye göre ise sadece saltanat nâibi görevini üstlenmiştir. Ayrıca onun fiilen sultan olduğunu ve bastırılan sikkelerin bir yüzünde el-Melikü'l-Adil'in diğer yüzünde Kalavun'un isminin bulunduğunu belirtmektedirler.¹⁰⁵ Her ne kadar tahta Sülemiş'i geçirse de gücünü ve yetkilerini kullanarak saltanatı ele geçirmek için hazırlık yaptığı görülmektedir. Zaten ülkeyi yönetmesi beklenmeyen çocuk yaştaki sultan Sülemiş yerine ülke işlerinde tek başına hüküm sürmeye başlamıştı. Emîrlerden sultan Sülemiş için bağlılık yemini alan Kalavun, bir taraftan ihsanlarda bulunarak veya Şam bölgesinde nâiblik vermek suretiyle emîrlerin desteği için zemin hazırlamış diğer taraftan da Zâhir Baybars ve el-Melikü's-Saîd'e ait memlûklerin önde gelenlerini hapsederek onların tehlikelerinden de

¹⁰⁴ İsmail Yiğit, "Kalavun", *DİA*, XXIV, 227; Linda Northrup, *From Slave To Sultan The Career Of al-Mansur Qalawun and The Consolidation Of Mamluk Rule In Egypt and Syria*, s.75

¹⁰⁵ İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, VII, 270; a.mlf., *Menhel*, IX, 91; Kütübî, *Fevât*, III, 203.

emin olmuştu. Bu faaliyetleri neticesinde Kalavun, kendisine tahta giden yolu açmıştır. Sultan Sülemiş'in tahtta kaldığı yaklaşık 5 ay¹⁰⁶ boyunca devlet idaresini elinde bulundurmuştu. Tüm bunlardan anlaşıldığı şekilde o, emîrlerle ve askerlerle ilişkisinde sultan gibi davranmıştır.¹⁰⁷ Kısa bir süre sonra da sultanın yaşının küçüklüğünü bahane ederek tahta oturmuştu.

678 yılı Recep ayında (Kasım 1279) el-Melikü'l-Mansûr unvanıyla tahta geçen Seyfeddîn Kalavun, hükümdarlığının ilk günlerinde ilk iş olarak aralarında Ketboğa, Laçin, Toruntay'ın da bulunduğu tahta çıkma mücadelesinde kendisine en büyük yardımı yapmış olan memlûklerine emîrlik payesi vermişti.¹⁰⁸ 678 yılı Şaban ayında (1279 Ocak) serbest bıraktığı Aybek el-Efrem'i saltanat nâibi olarak atamıştır.¹⁰⁹ Ancak Efrem, görevden affını istemişti.¹¹⁰ Sultan da bunu kabul ederek memlûkü Toruntay'ı saltanat nâibi görevine getirmiştir.¹¹¹ Aynî, Toruntay'ın saltanat nâibliği ile birlikte atabek görevinde de bulunduğunu, dönemin önde gelen emîrlerinden olan ve daha sonra karşımıza sultan olarak çıkan Ketboğa'nın da itibar olarak ona denk bir konumda ve geçici bir vazife olan nâibü'l-gaybe vazifesini üstlendiğini belirtir.¹¹²

Bu dönemde Toruntay, 686/1287 yılında el-Melikü'l-Kâmil lakabıyla saltanatını ilan eden Dımaşk nâibi Sungur el-Eşkar'ı¹¹³ itaat altına almak için sefer düzenlemiş ve bunda başarılı olmuştu. Dımaşk'tan Kahire'ye dönüşünde sultan tarafından ikramlarla karşılanmıştır.¹¹⁴ Bu isyanda Kalavun ile Sungur el-Eşkar'ın

¹⁰⁶ İbn Dokmak, *el-Cevherü's-Semîn*, s. 293-294; İbn Habîb saltanat süresinin üç ay olduğunu ifade ediyor. Bk: İbn Habîb, *Tezkire*, I, 142.

¹⁰⁷ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, VII, 270.

¹⁰⁸ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 671-680, s. 40; İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürer*, VIII, 231; İbn Dokmak, *el-Cevherü's-Semîn*, s. 295-296.

¹⁰⁹ Makrîzî, *Sülûk*, I/2, 664; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fî fûnuni'l-edeb* (nşr. el-Baz el-Arin), Kahire 1992, XXXI, 9.

¹¹⁰ Aynî, *İkdü'l-cümân*, II, 230; İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, VIII, 96.

¹¹¹ İbn Dokmak, *el-Cevherü's-Semîn*, s. 296; İbn Habîb, *Tezkire*, I, 49; İbn Abduzzâhir, *Teşrifü'l-eyyam*, s. 55; İbn Haldun, *İber*, V, 468-469; Makrîzî, *Sülûk*, I/2, 665; Mufaddal b. Ebi'l-Fezâil, *Histoire des sultans mamlouks*, II, 486; İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, VII, 155; Baybars, *Zübde*, s. 178.

¹¹² Aynî, *İkdü'l-cümân*, III, 21.

¹¹³ Emîr Şemseddin Sungur el-Eşkar es-Salihî en-Necmî'nin hayatı için bk: İbnü's-Sukâî, *Tâlî kitâbi Vefeyâtî'l-a'yan* (nşr. Jacqueline Sublet), Dımaşk 1974, s. 85.

¹¹⁴ Atabeklîği döneminde Kalavun, dönemin güçlü emirlerinden Şemseddin Sungur el-Eşkar'ı bir taraftan Mısır'dan uzaklaştırmak diğer taraftan da kendini ispatlayabileceği bir görevle onu hoşnut etmek için Dımaşk nâibliğine atamıştı. Sungur el-Eşkar, Sülemiş'in tahttan indirilip yerine Kalavun'un geçmesini istemediği için aralarındaki rekabet husumete dönüşmüştü. Bk. İbn Dokmak, *el-Cevherü's-Semîn*, s. 296, 300-301; İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürer*, VIII, 234-235; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXI, 14-18; İbn

aralarındaki husumetin payı olduğu muhakkaktır. Böyle güçlü bir emirin alt edilmesinde önemli rol oynayan saltanat nâibine karşı sultanın gösterdiği teveccüh, nâibin sultanın gözündeki değeri bakımından da önemlidir.

Toruntay, Zilkâde 689/ Kasım 1290 tarihinde Kalavun'un ölümüne kadar yaklaşık 11 yıl saltanat nâibliği görevini sürdürmüştür. Toruntay'ın uzun süre görevde kalması işlerin yolunda gittiğini, Kalavun'la nâibinin aralarının iyi olduğunu, Kalavun gibi güçlü bir hükümdarla uzun süre çalışması onun itibarını göstermektedir. Yeni sultanın seçilmesinde de Toruntay etkili bir konumdadır. Başta Toruntay olmak üzere diğer emîrlar bir araya gelip yeni sultanı el-Melikü'l-Eşref Halil b. Kalavun olarak belirlemişlerdir.¹¹⁵ Eşref Halil, sultan olunca kendisinin tahta çıkmasında katkısı bulunan Toruntay'ı, babasının zamanındaki gibi niyâbet görevinde tutmuştur.¹¹⁶ Fakat yeni sultan, yakaladığı ilk fırsatta Toruntay'ı azlederek şiddetli bir cezaya çarptırmıştır. Saltanat nâibliği görevine yeniden atandıktan birkaç gün sonra Toruntay, mallarına el konmak suretiyle görevinden alınarak öldürülmüştür. Cesedine yakınları dahil kimsenin sahip çıkmasına izin verilmemiş, daha sonra sıradan fakir birisi gibi defnedilmişti.¹¹⁷ Makrîzî, el-Melikü'l-Eşref'in saltanat makamına oturduktan kısa bir süre sonra saltanat nâibi Toruntay'ı katletmesindeki en büyük etkenin babası Seyfeddin Kalavun döneminden itibaren onu ve icraatlarını sevmemesi olduğunu ifade etmektedir.¹¹⁸

Emîr Baydara'yı saltanat nâibi olarak atayan sultan,¹¹⁹ Baydara için adet olduğu üzere tören yapmış ve selefi Toruntay'ın iktalarını da ona vermişti.¹²⁰ Ancak Baydara'nın yönetimde etkili olamadığı anlaşılmaktadır. Onun niyâbet görevine getirilmesinden sonra vezâret makamına getirilen ve daha önce hiçbir vezirin elde edemediği büyük bir saygınlığa ulaşan İbn Sel'ûs, saltanat nâibinin önüne geçmişti. Zira

Tagrıberdî, *Nücûm*, VII, 292; Linda Northrup, *From Slave To Sultan The Career Of al-Mansur Qalawun and The Consolidation Of Mamluk Rule In Egypt and Syria*, Stuttgart 1998, s. 212.

¹¹⁵ İbn Dokmak, *el-Cevherü's-Semîn*, s. 303-304.

¹¹⁶ Aynî, *İkdü'l-cûmân*, III, 26; Baybars, *Zübdetü'l Fikre*, s. 274.

¹¹⁷ Aynî, *İkdü'l-cûmân*, III, 28-30; Baybars, *Zübdetü'l Fikre*, s. 274-275; İbn Haldun, *İber*, V, 478-9; İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, VIII, 99-101; Makrîzî, *es-Sülûk*, I/3, 757-758; İbn Dokmak, *el-Cevherü's-Semîn*, s. 310.

¹¹⁸ Makrîzî, *es-Sülûk*, I/3, 757.

¹¹⁹ Mufaddal b. Ebi'l-Fezâil, *Histoire des sultans mamlouks*, III s. 336 İbn Habîb, *Tezkire*, I, 136; Baybars, *Muhtar*, s. 91; Makrîzî, *el-Mukaffe'l-kebir*, II, 562-563; İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, VIII, 102; İbn Dokmak, *el-Cevherü's-Semîn*, s. 311; Makrîzî, *Sülûk*, I/3, 759.

¹²⁰ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, VIII, 102.

İbn Sel'ûs, sultandan aldığı destek ile başta saltanat nâibi Baydara olmak üzere diğer emîrlere itibar göstermediği gibi¹²¹ kadı dahi azletmişti.¹²²

Vezir İbn Sel'ûs'un, saltanat nâibi Baydara'nın görevine müdahale etmesi ve onun önüne geçmesi, İbn Sel'ûs ile Baydara arasında düşmanlığa sebep olmuştu. Hatta İbn Sel'ûs'un, sultanı kışkırtarak Baydara'nın ortadan kaldırılmasını istediği zikredilmektedir.¹²³ İbn Sel'ûs'a aşırı ilgi gösteren sultana karşı saltanat nâibi Baydara'nın husumetinin arttığı, sultanı öldürmek üzere fırsat kolladığı ve bazı emîrlerin de desteğini aldığı görülmektedir. Nitekim 693/1293 yılında av için Kahire'den hareket eden Sultan, nâibi Baydara ve veziri İbn Sel'ûs'un da aralarında bulunduğu emîrlere yola çıkmıştı. İskenderiye yakınlarına ulaştıklarında av esnasında تنها bir yerde korunmasız kaldığını gören Baydara ile Laçin ve bazı emîrlere bu fırsattan yararlanarak onu öldürüp hedeflerine ulaşmıştı. İbn Dokmak, vezir İbn Sel'ûs'un sultan el-Melikü'l-Eşref'e büyük zarar verdiğini ifade etmektedir.¹²⁴ Laçin el-Melikü'l-Eşref'in katledilmesinden sonra gizlenirken, Baydara emîrlere tarafından sultan ilan edildi. Ancak el-Melikü'l-Kâhir ya da el-Melikü'l-Rahim unvanıyla tahta oturan Baydara bir gün sonra Ketboğa tarafından öldürüldü. Bu sıralar duruma el koyan Kalavun'un önde gelen emîrlere Zeyneddin Ketboğa ve Alemüddin Sencer eş-Şücâî,¹²⁵ Kalavun'un henüz dokuz yaşındaki oğlu Muhammed'i el-Melikü'n-Nâsir unvanıyla sultan ilan ettiler (Muharrem 693/ Aralık 1293).¹²⁶

el-Melikü'n-Nâsir Muhammed b. Kalavun, tahta oturunca kendisini tahta geçiren emirlerin teşvikiyle ilk iş olarak kardeşi el-Melikü'l-Eşref Halil'i ve Baydara'yı katledenlerin bulunması ve gereken cezaya çarptırılması için emir verdi. Yakalananları da hemen öldürdüler. Ketboğa saltanat nâibi, Alemüddin Şücâî de vezir, üstâdâr ve

¹²¹ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, VIII, 108-109; Makrîzî, *es-Sülûk*, I/3, 761-762; a.mlf., *el-Mukaffa'l-kebîr*, VI, 206-208; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXI, 191-192.

¹²² Makrîzî, *Sülûk*, I/3, 771-773. Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre*, s. 287; İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, VIII, 123-127.

¹²³ İbn Dokmak, *el-Cevherü's-Semîn*, s. 312.

¹²⁴ *el-Cevherü's-Semîn*, s. 313.

¹²⁵ Alemüddin Sencer eş-Şücâî hakkında bk: İbnü's-Sukâî, *Tâlî Kitâb*, s. 90-91; İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürer*, VIII, 353-355.

¹²⁶ İbn Kesir, *el-Bidâye*, XVII, 663; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 691-700, s. 27; İbn Haldun, *İber*, V, 482; Kütübî, *Fevât*, I, 407; İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, VIII, 17-20; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXI, 259-267; İbnü'l-Cezerî, *Târîhu Havâdisi'z-zaman ve enbâ'ühu ve vefâyâtü'l-ekâbir ve'l-a'yan min ebâ'ihî* (nşr. Ömer Abdüsselam Tedmuri), I-III, Beyrut 1998, I, 191; İbn Dokmak, *el-Cevherü's-Semîn*, s. 316; Baybars, *Muhtar*, s. 96-97.

müdebbirü'd-devle görevini üstlendi.¹²⁷ Makrîzî, devlet idaresini Ketboğa'nın eline aldığını, sultanı devre dışı bıraktığını sultanın da sadece sultanlık unvanını taşıdığını bildirir.¹²⁸ Bu durum karşısında vezir Şücâî, saltanat nâibi Ketboğa aleyhine gizliden gizliye bir mücadele başlattı. Ülke yönetimini onun elinden almak için Burcî memlûklerinin desteğini sağladı.¹²⁹ Ancak bunu öğrenen Ketboğa, daha erken davrandı ve Şücâî'yi öldürdü. Onu destekleyen Burcî memlûklerin ileri gelenlerini tutuklattı.¹³⁰ Böylece vezir ile nâibü's-saltana arasındaki güç mücadelesinden nâib Ketboğa başarılı çıkmıştı. Bu olaydan sonra Ketboğa, devlet idaresinde rakipsiz hale geldi.¹³¹ Bunun ardından sultanlık makamını ele geçirmeyi hedeflediği anlaşılan Ketboğa, durumun kendi lehine dönmesini bekledi ve bu arada etkili emîrlerin gönlünü almaya çalıştı. Ketboğa, 694 yılı Muharrem ayında (Kasım 1294) halife başta olmak üzere kadıları ve emîrleri bir toplantıya çağırdı. Toplantıda sultanın yaşının küçüklüğü sebebiyle yeterli ehliyetinin olmadığını gerekçe göstererek sultanlıktan alınmasını ve kendisinin el-Melikü'l-Adil unvanıyla sultan ilan edilmesini sağladı.¹³² Adına para bastırdı, şehirler kendisi için süslendi. Tahta oturduğunda elli yaşında olan Ketboğa, bir ziyafet vererek emîrleri ve askerleri bir araya getirmiş, kendi memlûklerine emîrlik payesi vermiş, saltanat nâibliği görevine de Laçın'ı getirmişti.¹³³

Ketboğa'nın tahtta kaldığı iki yıl içerisinde emirlerin ve halkın tepkisini çeken birtakım gelişmeler vuku bulmuştu. Bu dönemde yaşanan kıtlık, fiyat artışı ve salgın hastalıklar ile İlhanlı tahtına oturan Gazan Han'dan kaçan Uyrat kabilesine¹³⁴ mensup binlerce gayri müslim Moğol, Memlûk topraklarına göç etti. Moğol asıllı olan Sultan Ketboğa, onları çok iyi karşıladı, onların henüz Müslüman olmayan emirlerine de

¹²⁷ İbn Tağrıberdî, *Menhel*, X, 268; İbn Haldun, *İber*, V, 483; Kütübî, *Fevât*, IV, 35; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXI, 268-270; İbn Dokmak, *el-Cevherü's-Semîn*, s. 316-7; İbn Habîb, *Tezkire*, I, 169; İbnü'l-Cezerî, *Havadiü'z-zaman*, I, 196; İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, VIII, 20, 24; İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, VIII, 173.

¹²⁸ Makrîzî, *Sülûk*, I/3, 794.

¹²⁹ Baybars, *Zübde*, s. 300-301; İbnü'l-Furât, *Târîh*, VIII, 178-179; Makrîzî, *Sülûk*, I/3, 798-799

¹³⁰ İbn Tağrıberdî, *Menhel*, X, 269-270; İbn Haldun, *İber*, V, 483-484.

¹³¹ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, VIII, 183.

¹³² İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, VIII, 49-50; İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, VIII, 191-193.

¹³³ İbn Kesir, *El-Bidâye*, XVII, 673; İbn Habîb, *Tezkire*, I, 178; Baybars, *Muhtar*, s. 101; Baybars, *Zübde*, s. 305; *Tuhfe*, s. 144; İbnü'l-Furât, *Târîh*, VIII, 193; Makrîzî, *Sülûk*, I/3, 806-807; İbnü'l-Cezerî, *Havâdisü'z-zaman*, I, 247; İbn Haldun, *İber*, V, 484; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXI, 282-283; İbn Dokmak, *el-Cevherü's-Semîn*, s. 320; İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, VIII, 56.

¹³⁴ Bu dönemde Memlûklere sığınan Uyrathılar ile ilgili detaylı bilgi için bk: Cüneyt Kanat, 'Gazan Han Zamanında Memlûk Devletine İltica Eden Uyratlar', *Târîh İncelemeleri Dergisi*, XV, 2000, s. 105-120.

önemli görevler verdi ve ikta dağıttı. Sultandan aldıkları destek ile devlet işlerinde etkili olmaya başlayan Uyratlar, memlûklerin düşmanlığını kazandılar. Ülkede yaşanan kıtlıkla birlikte çok sayıda Uyrat mensubunun Kahire'ye gelmesi ve onlara gösterilen ihtimam, halk arasında ve askerî sınıfta büyük bir muhalefetin oluşmasına sebep oldu. Bu olumsuz şartları çok iyi değerlendirip muhalefeti körükleyen nâibü's-saltana Laçın, Zilkâde 695 (Ağustos 1296) tarihinde Ketboğa'nın Suriye'ye doğru yola çıkmasıyla Ketboğa'yı tahttan indirmek için emirlerle anlaştı. Bölgedeki işlerini bitirdikten sonra Mısır'a dönmek için yola çıkan Ketboğa, memlûklerinden bazılarının nâibü's-saltana Laçın tarafından öldürüldüğü ve kendisi aleyhine birtakım işler çevrildiği haberini alınca kaçarak Dımaşk'a geri dönmek zorunda kaldı. Ketboğa'nın burada bir süre ikamet ettiği görülmektedir.¹³⁵

Nâibü's-saltana Laçın liderliğindeki muhalif emirler, yaptıkları toplantıda Ketboğa'yı saltanat makamından indirirerek yerine Laçın'ı sultan ilan ettiler (Muharrem 696/ Kasım 1296).¹³⁶ Dımaşk'a sığınan Ketboğa, Laçın'den eman istedi ve kendisine Suriye'deki Serhad valiliği verildi.¹³⁷ Sultan Laçın, Safer (Kasım) ayında hoşdaşı Karasungur'u saltanat nâibi olarak görevlendirdi. Ancak kısa bir süre sonra onu görevden alarak tutuklattı. Zilkâde ayına gelindiğinde Laçın, memlûkü Mengutemur'u nâibü's-saltana olarak tayin etti.¹³⁸

Saltanat nâibliği makamına atanan Mengutemur, kısa sürede yönetimdeki nüfuzunu artırmış ve ülke yönetiminde çok etkili bir konuma yükselmişti. Bu durum onu sert bir politika izlemeye sevk etti. Diğer emîrlere karşı şiddetli bir baskı uygulamaya başladı ve onları küçümseyen bir tavır takındı. Ayrıca sultan ile birlikte

¹³⁵ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, VIII, 60-63; İbn Dokmak, *el-Cevherü's-Semîn*, s. 320-321; İbn Habîb, *Tezkire*, I, 184-185; Zehebî, *Târihü'l-İslam*, 691-700, s. 39, 44, 51-52; Baybars, *Zübde*, s. 310-312; İbnü'l-Cezerî, *Havâdis*, I, 331-332, 256-257, 335-336; İbnü'l-Furât, *Târih*, VIII, 221; Makrîzî, *Sülûk*, I/3, 818-820; Kütübî, *Fevât*, III, 219; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXI, 312-313, Aynî, *İkdü'l-cûmân*, III, 307-308

¹³⁶ Baybars, *Muhtar*, s. 104; Baybars, *Zübde*, s. 313; İbnü'l-Furât, *Târih*, VIII, 223-224; İbnü'l-Cezerî, *Havâdisü'z-zaman*, I, 332-333; Makrîzî, *Sülûk*, I/3, 820.

¹³⁷ İbn Habîb, *Tezkire*, I, 193.

¹³⁸ İbn Dokmak, *el-Cevherü's-Semîn*, s. 323; İbn Habîb, *Tezkire*, I, 194; İbnü'l-Cezerî, *Havâdisü'z-zaman*, I, 341; Makrîzî, *Sülûk*, I/3, 829; Mufaddal b. Ebi'l-Fezâil, *Histoire des sultans mamlouks*, III, 598; İbnü'l-Furât, *Târihu İbni'l-Furât*, VIII, 232.

yaptıkları er-Revk el-Hüsâmî adı verilen arazi düzenlemesi neticesinde emîrlerin gelirlerinin azalması da emîrlerin hoşnutsuzluğunu artırdı ve sonunda isyana dönüştü.¹³⁹

698 Rebûlahîr (1299 Ocak) tarihinde Laçın, sarayda satranç oynarken emîr Seyfeddin Gürcî ve emîr Seyfeddin Tuğcî¹⁴⁰ önderliğindeki muhalif Burcî memlûkler tarafından öldürüldü.¹⁴¹ Daha sonra isyancılar Mengutemur'u da katlettiler.¹⁴² Sultan Laçın ve nâibi Mengutemur'un öldürülmesinde etkili olan emîrlerin el-Melikü'n-Nâsır Muhammed'in ikinci defa tahta çıkarma ve Seyfeddin Tuğcî'yi de ona nâibü's-saltana yapma hususunda anlaşmışlardı. Ancak planlananlar gerçekleşmediği görülmektedir. Zira birkaç sultanlık için davet edilen el-Melikü'n-Nâsır, Kahire'ye ulaşmadan önce Gürcî ve Tuğcî de öldürülmüştü.¹⁴³

Kerek'ten Kahire'ye el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun, emîrlerin ona bağlılık yemini etmesiyle yaklaşık 15 yaşında 698 yılı Cemâziyelevvel ayında (1299 Şubat) ikinci kez tahta geçti. Sultan olması konusunda destek çıkan emîrleri önemli mevkilere getiren Nâsır, Sellâr'ı saltanat nâibi, Baybars el-Çaşnigîr'i üstâdâr ve Bektemur'u da emîr-i candâr olarak atadı.¹⁴⁴ Devlet kademelerindeki görevlileri değiştirdikten sonra sultan, Bağdat'a doğru hareket eden Moğol tehlikesi ile mücadeleye başladı.¹⁴⁵ 699/1300 yılında Gazan Han komutasındaki büyük bir ordu ile Suriye'ye saldıran İlhanlılar, Dimaşk'a da girerek şehir önemli ölçüde tahrip etmişlerdi.¹⁴⁶ Bu zor şartlar altında el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun, Razaman ayında Sellâr'ı nâibliği yanında tüm Mısır ordusunun komutanlığına da getirdi.¹⁴⁷ Böylece bu güçlü emîrden daha fazla istifade etme yoluna gitti.

¹³⁹ İbn Dokmak, *el-Cevherü's-Semîn*, s. 324; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, VIII, 90-95, 99-100; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXI, 345-348; Aynî, *İkdü'l-cümân*, III, 364.

¹⁴⁰ Hayatı için bk: Safedî, A'yanü'l-asr, II, 604-605.

¹⁴¹ Yûnînî, *Zeylû mir'at'iz-zamân*, I, 182-183; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXI, 358-359.

¹⁴² Yûnînî, *Zeylû mir'at'iz-zamân*, I, 183; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXI, 360.

¹⁴³ Yûnînî, *Zeylû mir'at'iz-zamân*, I, 184-5; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXI, 366.

¹⁴⁴ İbn Tağriberdî, *Menhel*, X, 271; İbn Habîb, *Tezkire*, I, 213; Zehebî, *Târihü'l-İslam*, s. 691-700; Baybars, *Muhtar*, s. 110; İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürrer*, XI, 6-7; Mufaddal b. Ebi'l-Fezâil, *Histoire des sultans mamlouks*, II, 620-621; Baybars, *Zübde*, s.325-326; Makrîzî, *Sülûk*, I/3, 872-873; Ebü'l-Fidâ, *Muhtasar*, IV, 52; İbnü'l-Cezerî, *Havâdisü'z-zaman*, I, 446; İbn Haldun, *İber*, V, 488-9; Aynî, *İkdü'l-cümân*, III, 452.

¹⁴⁵ Yûnînî, *Zeylû mir'at'iz-zamân*, I, 192-195, 250, 258-259, 284-285.

¹⁴⁶ İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebîsâr fî memâlikü'l-emsâr*, XXVII, 484.

¹⁴⁷ Yûnînî, *Zeylû mir'at'iz-zamân*, I, 306.

Nâsır'ın ikinci saltanatı döneminde de devlet yönetiminde sultanın sadece ismen var olduğu, ülke idaresini saltanat nâibi Sellâr ve üstadar Baybars el-Çaşnigîr'in ele geçirdikleri görülmektedir. Ayrıca nüfuzlarını daha da artırmak için saltanat nâibi Sellâr ve üstadar Baybars el-Çaşnigîr, memlûklerine emîrlik payesi vermek suretiyle ülke yönetimindeki etkinliklerini daha da artırmak istediler.¹⁴⁸ Bu iki emirin kendi aralarında da rekabet halinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu rekabette avantaj sağlamak isteyen ve idareyi kontrol altına almak için daha fazla zaman bulma peşine düştüğü anlaşılan Üstâdâr Baybars, bu amacı gerçekleştirmek için kendisine Sencer el-Cavlı'yı¹⁴⁹ nâib olarak atadı.¹⁵⁰ el-Cavlı'nın da kısa zamanda yönetimde önemli roller icra etmeye başladığı ve bu durumun Sellâr ile Çaşnigîr'in arasındaki rekabeti körüklediği görülmektedir. Şöyle ki, devlet merasimlerinde üstadar, saltanat nâibinin alayına katılması gerekirken; üstadar Çaşnigîr, saltanat nâibi Sellâr'ın alayına katılmamış ve ayrı bir alay tertip etmeye başlamıştı.¹⁵¹ Bu gelişmelerin yanı sıra, Çerkes olan Çaşnigîr'in de etkisiyle güçlerini artıran Bure'î memlûkler, Sellâr'ın sultan Nâsır ile işbirliği yaptığını ve Çaşnigîr'i tutuklama arzusunda olduğunu söyleyerek onu Sellâr aleyhine kışkırtıyorlardı.¹⁵²

707/1307 yılında el-Melikü'n-Nâsır ile saltanat nâibi Sellâr ve üstadar Baybars el-Çaşnigîr arasında büyük bir ihtilaf çıktı. Sultan onları yaptıkları dolayısıyla her ikisini de şiddetle azarladı. Ancak özür dilemeleri üzerine onları affetti.¹⁵³ Ancak Sultanın Çaşnigîr ve Sellâr'ın tahakkümünden bunaldığı ve bu durumdan yakındığı ifade edilmektedir.¹⁵⁴ Bu iki emîrin baskısından kurtulmak isteyen Sultan Nâsır, Şevval 708/ Nisan 1308'de hacca gitme bahanesiyle diyerek Kahire'den ayrıldı ve Kerek'e gitti. Burada tahtı bıraktığını açıklayarak saltanat alametlerini Kerek nâibi ve emîrleri ile Mısır'a gönderdi. Sultanın bu kararında Sellâr ile Çaşnigîr'in ülkeyi kendi başlarına

¹⁴⁸ Makrîzî, *Sülûk*, I/3, s. 873, 875.

¹⁴⁹ Hayatı ile ilgili bk: Safedî, *A'yanü'l-asr ve a'yanü'n-nasr* (nşr. Ali Ebû Zeyd vd), Dimaşk 1998, II, 467-470; İbn Hacer, *Dürrer*, II, 100-101.

¹⁵⁰ Makrîzî, *Sülûk*, I/3, s. 878-879; Makrîzî, *Mukaffê'l-kebîr*, II, 541-542; İbn Hacer, *ed-Dürrer ü'l-kamine fî a'yanü'l-mietî's-samine*, I, Beyrut 1931, s. 297.

¹⁵¹ Baybars, *Zübde*, s. 381; Makrîzî, *Sülûk*, II/1, 23-26.

¹⁵² Makrîzî, *Mukaffê'l-kebîr*, II, 535.

¹⁵³ İbn Habîb, *Tezkire*, I, 281-2.

¹⁵⁴ Makrîzî, *Sülûk*, II/1, 33.

yönetmesi ile birlikte sultan ve bu iki emîr arasında yaşanan mücadelenin sultanı yorması açıktır.¹⁵⁵

el-Melikü'l-Muzaffer Rükneddîn Baybars el-Çaşnigîr, 708 yılı Şevval ayında (1309 Mart) Dâru'n-niyâbe'de emîrlerin ittifakıyla sultan ilan edildi. O, yaptığı işlere muhalefet etmemesi ve Müslümanların faydasına çalışması kaydıyla Sellâr'ı saltanat nâibi olarak tayin etti.¹⁵⁶ Baybars el-Çaşnigîr sultan olduktan sonra da Burcî memlûkler, sultanı Sellâr aleyhine kışkırtmaya devam ettiler. Onun görevden alınıp tutuklanmasını istiyorlardı.¹⁵⁷ Ancak Burcî memlûkleri hedeflerine ulaşamadılar. Çünkü Kerek'te bulunan el-Melikü'n-Nâsır, önemli bir güç toplayarak Dımaşk'a doğru harekete geçti. Burada bazı nâib ve emîrler ona destek verdi.¹⁵⁸ Suriye bölgesinin tamamı ona katıldı ve bölgede hutbe onun adına okunmaya başladı. Bu gelişmeler üzerine Baybars el-Çaşnigîr'in saltanatı tehlikeye girdi. 16 Razaman 709 (17 Şubat 1310) tarihinde saltanat nâibi Sellâr ve birkaç emîr, onun huzuruna çıkarak memlûklerin ve bazı emîrlerin el-Melikü'n-Nâsır'ın sultan olarak geri dönmesini istediklerini haber verdiler. Çaşnigîr, bunu öğrenince mücadeleyi göze alamadı ve dört mezhep kadısını huzuruna çağırıp kendisinin tahttan feragat ettiğine dair yemin ederek, tahttan feragat ettiğini bildiren metni nâibi Sellâr'ın tavsiyesi üzerine tarihçi ve fakih Baybars ed-Devâdâr ile el-Melikü'n-Nâsır'a gönderdi.¹⁵⁹ Bunun ardından Mısır dışına çıktı. Dâr'un-niyâbe'de bulunan nâibü's-saltana Sellâr ise emîrleri toplayarak kalenin muhafazası için gereken önlemleri aldı. Ayrıca el-Melikü'n-Nâsır'ın kalede tutuklu bulunan adamlarını da serbest bıraktı.¹⁶⁰ Böylece Sellâr, taht değişikliğinde etkin bir rol almış, Baybars el-Çaşnigîr'in kuyusunu kazarak, fazla direnç göstermesini engellemiş ve içten yıkılmasını sağlamıştı.

¹⁵⁵ İbn Habîb, *Tezkire*, I, 286; Baybars, *Zübde*, s. 405; İbn Haldun, *İber*, V, 500; Yûnînî, *Zeylû mir'at'iz-zamân*, II, 1209.

¹⁵⁶ Makrîzî, *Mukaffê'l-kebir*, II, 543; İbn Dokmak, *el-Cevherü's-Semîn*, s. 338; İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürer*, IX, 158; Baybars, *Zübde*, s. 406; İbn Haldun, *İber*, V, 485; Yûnînî, *Zeylû mir'at'iz-zamân*, II, 1209-1210.

¹⁵⁷ Makrîzî, *el-Mukaffê'l-kebir*, II, 548; Makrîzî, *Sülûk*, II/1, 60-61.

¹⁵⁸ Makrîzî, *Sülûk*, II/1, 66-69.

¹⁵⁹ İbn İyâs, *Bedâiü'z-zühûr fî vekâii'd-dühûr*, I/1, s. 428-429.

¹⁶⁰ İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, IX, 3-4; İbn Haldun, *İber*, V, 503.

el-Melikü'l-Adil Bedreddin Sülemiş döneminden Baybars el-Çaşnigîr'in saltanatı bırakmasına kadar, sekiz sultan taht oturmuştu. Otuz bir yıllık bu süre zarfında sekiz saltanat nâibi görev almıştı. Saltanat nâibliği vazifesini üstlenenlerden Sellâr, on bir yıl ile en uzun süre görev alan emîrdir. Sellâr'dan sonra görev sürelerine göre Toruntay dokuz yıl, Baydara dört yıl, Mengutemur ve Laçin ikişer yıl, Ketboğa bir yıl, Karasungur dokuz ay, Seyfeddin Kalavun birkaç ay bu görevde bulunmuşlardır. Mansur Kalavun'dan Baybars el-Çaşnigîr'in tahtı devretmesine kadar geçen süreçte, saltanat nâiblerinin ilk döneme göre daha etkin, daha güçlü ve daha belirleyici oldukları görülmektedir. Bu safhada, Kalavun, Ketboğa ve Laçin saltanat nâibliğinden saltanat makamına geçmeyi başarmışlardır. Kalavun on yıl, Ketboğa, iki yıl ve Laçin üç yıl tahtta kalarak ülkeyi yönetmişti. Sellâr ise sultanı nüfuz altına alarak ülkeyi tek başına yönetir hale gelmiştir. Mengutemur'un da devlet idaresinde kısa sürede çok etkili bir faktör haline geldiği görülmektedir. Tüm bunların ışığında, bu dönemin nâibü's-saltanalar açısından en nüfuzlu yıllar olduğunu belirtmek gerekmektedir.

C. el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un Üçüncü Saltanatından Bahrî Memlûklerin Sonuna Kadar (1310-1382) Nâibü's-Saltana

Bahrî Memlûkler Devleti'nin kuruluşundan (1250) el-Melikü'n-Nâsır'ın 1310 yılında üçüncü defa tahta oturmasına kadar geçen altmış yıllık sürede on üç tane sultan hüküm sürerken; 1310 yılından Bahrî Memlûkler döneminin sona erdiği 1382 yılına kadar ise Nasır Hasan iki kez olmak üzere on dört sultan tahta oturdu. Bu mukayese ilk bakışta yetmiş iki yıllık bu dönemde de istikrarın devam ettiğini göstermektedir. Fakat Muhammed b. Kalavun'un otuz bir yıl, Nâsır Hasan'ın on bir yıl ve el-Melikü'l-Eşref Şaban'ın on üç yıl tahta kalması dışında diğer sultanlar tahtta çok kısa süre kalabilmişlerdi. Dolayısıyla bu dönemde istikrar büyük ölçüde ortadan kalkmıştı. Bu dönemin bir diğer öne çıkan hususu da ard arda taht değişiklikleri ve yaşları küçük sultanların tahta çıkmasıydı.

Kerek'ten Mısır'a gelen ve üçüncü kez tahta oturan 25 yaşındaki el-Melikü'n-Nâsır, ilk iş olarak onu tahta çıkartmak için desteklerini esirgemeyen emîrleri terfi

ettirdi¹⁶¹ ve tahta geçmesinde çok büyük katkısı olan Sellâr'ı nâibü's-saltana yaparak ödüllendirdi.¹⁶² Ancak Sellâr'ın kısa süre sonra görevden affını istemesi üzerine onun yerine emîr-i candâr Bektemur'u saltanat nâibi yaptı.¹⁶³ On bir yıl saltanat nâibliği görevini yürüten Sellâr'ı ise önce Şevbek nâibliğine gönderdi. Ancak Rebûlevvel 710 (Temmuz 1310) tarihinde görevden alıp tutuklattı. Onu aç ve susuz bırakarak hapiste iken ölmesini sağladı.¹⁶⁴ Sultan buna karşılık tahta oturduğundan kısa bir süre sonra tahtı bıraktığını bildirerek kendisinden eman isteyen Baybars el-Çaşnigâr'i affetmiş ve pek çok nâibi de değiştirmişti.¹⁶⁵ Bu arada bazı emîrleri tutuklatmış, bazılarını sürgüne gönderirken bir kaçını da öldürmüştü.¹⁶⁶ Devlet yönetiminde otorite kurmaya çalışan Nâsır'ın bu tutuklama ve görevlendirmeleri, bazı nâibleri tedirgin etti. Nitekim Halep nâibi Karasungur, kendisinden öncekilerin ve diğer emîrlerin başına gelenleri görünce korkmuş, bundan dolayı Moğollar'a sığınmak için harekete geçmişti. Bununla da kalmayıp onun, Suriye üzerine sefer yapmaları için Moğollar'ı teşvik ettiği bildirilmektedir. Ancak Nâsır'ın talimatıyla yakalanıp hapse atıldı.¹⁶⁷

711 yılı Cemâziyelevvel ayında (1311 Eylül) saltanat nâibi Bektemur azledilip yerine Baybars ed-Devâdâr getirildi.¹⁶⁸ 712 yılı Cemâziyelevvel ayına (1312 Eylül) geldiğinde ise Sultan, Baybars'ın yerine memlûkü Ergun Şah ed-Devâdâr'ı tayin etti.¹⁶⁹ Üçüncü saltanatı döneminde idareyi tamamen elinde tutmak için çalışan Nâsır,¹⁷⁰ saltanat nâibi Ergun'dan sonra bu göreve herhangi bir atama yapmadı ve saltanat nâibliği kaldırıldı. Bu duruma, Nâzırü'l-ceyş¹⁷¹ Fahreddin Muhammed b. Fazlullah'ın sultana yaptığı telkinlerin de katkısı olduğu anlaşılmaktadır. Zira Fahreddin, saltanat nâibi Ergun ile arasında var olan husumetin de etkisiyle ve onun hacda olmasını fırsat bilerek geçmiş dönemlerde nâibü's- saltanaların sultanlara neler yaptığını ve sultanları

¹⁶¹ İbn İyâs, *Bedâiü 'z-zühûr fî vekâii 'd-dühûr*, I/1, s. 495-496.

¹⁶² İbn İyâs, *Bedâiü 'z-zühûr fî vekâii 'd-dühûr*, I/1, s. 432.

¹⁶³ İbn Habîb, *Tezkire*, II, 20; İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü 'd-dürer*, IX, 176; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, IX, 13.

¹⁶⁴ İbnü's-Sukâî, *Tâlî Kitâb*, s. 89; Makrîzî, *Sülûk*, II/1, 97; Safedî, *A'yanü 'l-asr*, II, 491; İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü 'd-dürer*, IX, 195; İbn Haldun, *İber*, V, 504.

¹⁶⁵ İbn Habîb, *Tezkire*, II, 20-21, 28-29; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, IX, 11-13; İbn Haldun, *İber*, V, 504.

¹⁶⁶ Makrîzî, *Sülûk*, II/2, 524; İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü 'd-dürer*, IX, 196; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, IX, 17.

¹⁶⁷ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, IX, 30-32; İbn Haldun, *İber*, V, 505.

¹⁶⁸ İbn Habîb, *Tezkire*, II, 39; İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü 'd-dürer*, IX, 211.

¹⁶⁹ İbn Habîb, *Tezkire*, II, 47; İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü 'd-dürer*, IX, 244; İbn Haldun, *İber*, V, 505; Safedî, *Vâfi*, VIII, 358.

¹⁷⁰ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, IX, 174.

¹⁷¹ Nâzırü'l-ceyş ile ilgili bilgi için bk: Kalkaşendî, *Subhu 'l-a'sâ*, IV, 30-31, 34, 45, 50-51; İbn Şahin, *Zübde*, s. 102-106.

nasıl öldürdüğünü anlatarak Nâsır'ı etki altına almıştı.¹⁷² 727/1326 yılına kadar bu görevi 15 yıl gibi uzun bir süre sürdüren Ergun, azledilerek daha alt rütbedeki emirlerin görev aldığı Halep nâibliğine atandı.¹⁷³ Birinci saltanatı bir yıl, ikinci saltanatı dokuz yıl üçüncü saltanat otuz iki yıl olmak üzere yaklaşık kırk iki yıl saltanat makamında oturan el-Melikü'n-Nâsır'ın Ketboğa, Sellâr, Baybars ed-Devâdâr, Bektemur Çevkendâr ve Ergun ed-Devâdâr olmak üzere beş tane saltanat nâibi ile çalıştığı, Ergun ed-Devâdâr'dan sonra saltanat nâibliğine kimseyi getirmediği görülmektedir.¹⁷⁴ 727 (1326) yılından 741(1341) yılına kadar ülkede saltanat nâibi, vezir ve hâcip görevlendirilmediği, netice olarak Sultan, devlet yönetimini tamamıyla kendi eline aldığı ifade edilmektedir.¹⁷⁵ Ancak biraz sonra ele alıncaya gibi hâcip atamasının yapıldığı görülmektedir. Bu dönemde sultan, ülke yönetimini tek başına yürütmüş,¹⁷⁶ ve uzun süren hac yolculukları sebebiyle makamını korumasını bilmiş ve hükümdarlığına devam etmişti. Çünkü sultan Nasır, gücünü nâibin varlığından ya da yokluğundan almamaktadır. Saltana nâibi olsa da onun isyanından çekinmemektedir. Ayrıca başta saltana nâibliği olmak üzere önemli devlet görevlileri eski nüfuz ve idaredeki etkinliklerini kaybetmişlerdir. Tüm bunlar neticesinde sultan, daha önceki dönemlerde görülmemiş bir şekilde üç kez hacca gidebilmiş ve saltanat makamından uzaklaşma cesaretini göstermiştir. İlk haccını 713/1314 yılında eda eden Sultan, ikinci kez 719/1319 yılında hacca gitmek için hazırlık yapmıştır. Mahmil, Şevval ayında hareket için yola çıktığında Sultanın Mısır'da nâibü's-saltana Ergun en-Nâsırî'yi başta olmak üzere bazı emîrleri görevlendirdiği belirtilmektedir.¹⁷⁷ 732 yılı Şevval ayında (1332 Haziran) el-Melikü'n-Nâsır üçüncü kez hacca gitmek için yola çıktığında ise artık saltanat nâibi bulunmadığı için bu kez Mısır'da kendisine vekalet etmesi için hâcip emîr Seyfeddin Elmas'ı¹⁷⁸ bırakmıştı.¹⁷⁹ Ancak hac dönüşü Elmas'ın kendisine suikast

¹⁷² Makrîzî, *Sülûk*, II/2, 547; İbn Hacer, *Dürrer*, IV, 86; Safedî, *A'yanü'l-asr*, V, 56; a.mlf. *Vâfi*, IV, 372.

¹⁷³ İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürrer*, IX, 322; İbnü'l-Cezerî, *Havâdisü'z-zaman*, II, 175.

¹⁷⁴ İbn Tağriberdî, *Menhel*, X, 283; İbn Haldun, *İber*, V, 525.

¹⁷⁵ Makrîzî, *Hutat*, III, 293; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebâr fî memâlikü'l-emsâr devletü'l-memâlikü'l-ülâ*, s. 54.

¹⁷⁶ Sultanın güçlü emirleri ortadan kaldırdığı görülmektedir. Nitekim uzun yıllar Dımaşk nâibliği yapmış nüfuzlu emirlerden Tenkiz'in görevine son vererek tutuklatmıştır. İbn Tağriberdî, *Nücûm*, IX, 146. Ayrıca emir Tenkiz'in hayatı için bk: İbn Hacer, *Dürrer*, I, 520-528; Safedî, *Vâfi*, X, 420-434; İbn Tağriberdî, *Menhel*, IV, 156-168.

¹⁷⁷ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, IX, 58-59; İbn Haldun, *İber*, V, 508.

¹⁷⁸ Hayatı için bk: İbn Tağriberdî, *Menhel*, III, 89-91; Safedî, *Vâfi*, IX, 370-371.

¹⁷⁹ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, IX, 102; İbn Haldun, *İber*, V, 509.

yapacağını öğrenince Elmas'ı görevinden alarak Zilhicce ayı 733 yılında (Ağustos 1333) tutuklattı.¹⁸⁰ Saltanat nâibi makamına getirilmediği halde Elmas'ın bir hâcîp olarak büyük bir nüfuz kazandığı çok arttığı anlaşılmaktadır. Kendisi Dâru'n-niyâbe'de ikamet etmiş, emîrlere onun hizmetini görmüş ve ona saygı göstermişlerdir.¹⁸¹

el-Melikü'n-Nâsır'ın 741 yılı Zilhicce ayında (1341 Mayıs) elli yedi yaşında hastalanıp vefat etmesinden¹⁸² sonra Kûsun'un etkisiyle oğlu el-Melikü'l-Mansûr Seyfeddîn Ebubekir, sultan ilan edildi.¹⁸³ Daha önce de zikredildiği gibi Ergun ed-Devâdâr'dan sonra Mısır'da saltanat nâibliği makamı ilga edilmişti.¹⁸⁴ Nasır, saltanat nâibliğine atama yapmamasına rağmen oğluna tavsiyede bulundu. Babasının vasiyetine uyan el-Melikü'l-Mansûr, bu vazifeye Dokuztemur'u atamış ve annesi onu Dokuztemur'un kızıyla evlendirmişti.¹⁸⁵ Önde gelen emîrlerin ittifakıyla da Emîr Kûsun'a müdebbirü'l-Memâlik ve meşveret meclisinin başkanlığını vermişti.¹⁸⁶ Üst rütbedeki bir görevi üstlenen saltanat nâibi Dokuztemur'a göre daha alt rütbedeki bir görevde bulunan Kûsun, daha fazla nüfuzla sahipti. Bunun neticesinde devlet işlerinde söz sahibi Kûsun oldu.¹⁸⁷ Sultanın gönlü nâibinden yana olsa da Kûsun'un daha dışlı çıktığı anlaşılmaktadır.

Kûsun ve onu destekleyenler, saltanat nâibi Dokuztemur olmak üzere bazı emîrlere bulunduğu yere çağırıdıktan sonra sultanı, memlûklerini ve hizmetçilerini kaleden çıkardılar. Böylece sadece iki ay süren el-Melikü'l-Mansûr Ebu Bekir dönemi kapanmış oldu.¹⁸⁸ 742 yılı Safer ayında (Temmuz 1341) oyun ve eğlenceye düşkün olan sultanın yerine henüz altı yaşındaki el-Melikü'l-Eşref Küçük'ü tahta geçirdiler. Kûsun ise saltanat nâibliği makamına oturmayı başardı.¹⁸⁹ Bu saltanat değişikliğinde el-

¹⁸⁰ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, IX, 107.

¹⁸¹ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, IX, 108.

¹⁸² İbn Haldun, *İber*, V, 525; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, IX, 164; Kütübî, *Fevât*, IV, 35.

¹⁸³ İbn Tağriberdî, *Menhel*, XII, 308; İbn Kâdî Şühbe, *Târihu İbn Kâdî Şühbe*, II, 133.

¹⁸⁴ İbn Tağriberdî, *Menhel*, XII, 310; İbn Haldun, *İber*, V, 525.

¹⁸⁵ İbn Tağriberdî, *Menhel*, XII, 311; Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 551; İbn Habîb, *Tezkire*, III, 19.

¹⁸⁶ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, X, 3.

¹⁸⁷ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, X, 6.

¹⁸⁸ İbn Dokmak, *el-Cevherü's-Semîn*, s. 368; Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 570; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, X, 16.

¹⁸⁹ İbn Tağriberdî, *Menhel*, XII, 309; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, X, 12-13; İbn İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbari men zeheb* (nşr. Abdülkadir Arnaut), I-X, Beyrut 1986-1993, VIII, 258; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XVIII, 429.

Melikü'l-Mansûr'un tarafını tutan Dokuztemur, diğer emîrlerin Kûsun'a destek vermesi üzerine sultanı kendisiyle baş başa bırakmak zorunda kalmıştı.¹⁹⁰

Sultan Nâsır'ın bir diğer oğlu el-Melikü'l-Eşref Küçük'ün ilk günlerinde emîr-i âhûr Aydoğmuş'a¹⁹¹ nâib-i saltanalık teklifi yapılmış ancak o bunu kabul etmemişti. Ardından Kûsun'a teklif götürüldü. O, kale içindeki Eşrefiye'de konaklamak ve kale dışındaki Dâru'n-niyâbe'de çalışmamak şartı ile nâibliği kabul etti.¹⁹² Sultanın ikamet ettiği Kal'atü'l-cebel'de kalma şartının nedeni sultanın çocuk yaşta olması yüzünden emîrler arasında çıkabilecek ihtilafları yakından takip etmek ve önemli bir rekabetin zuhurunu engellemek olmalıdır. Dâru'n-niyâbe'de ikamet ettiği takdirde kaledeki emîrlerin etkisinde kalacak sultanın kendisini azledebileceğinden korktuğu söylenebilir.

İçinde bulunduğu zor şartların farkında olan saltanat nâibi Kûsun'un askerî sınıfın gönlünü almak için çaba sarf ettiği görülmektedir. O, memlûklere, askerlere ve emîrlere bol ihsanda bulundu.¹⁹³ Mukaddem elf emîrlere biner, emîr tablhane emîrlere beş yüzer, diğer emîrlere iki yüz onar, her askere on beşer dinar ihsan etti.¹⁹⁴ Bu çabasına rağmen ileri gelen emîrlerle ve el-Memâlikü's-sultaniye ile arasında anlaşmazlık ortaya çıktı. Kûsun, bu duruma ilk etapta güç bela engel olabildi. Ancak görünürde bir anlaşma sağlansa da kısa sürede aralarında yeniden ihtilaf çıktı ve el-Memâlikü's-sultaniye Kûsun'u öldürmeye karar verdi. Harekete geçen el-Memâlikü's-sultaniye, tüm silahları kuşanarak Kal'atü'l-cebel'deki kale kapılarını kapattılar. Bir karışıklık yaşanacağını anlayan Kûsun, başta emîr-i âhûr Aydoğmuş olmak üzere bazı emîrleri yanında tutmak için çalıştı. Nitekim beklediği oldu. İsyana başvuran el-Memâlikü's-sultaniye, yaşanan çarpışmalar sonucu kayıplar vermeye başladı ve fazla direnç göstermeyerek kale kapılarını açmak suretiyle mücadeleyi bıraktı. Çıkan isyanı bastıran Kûsun, isyana katılan memlûklerden yakalananları huzuruna getirterek ya Bab-u Züveyle'ye çivilemek suretiyle ya da asmak suretiyle idamla cezalandırdı. Toplam 58 kişinin öldüğü belirtilen olaylar yatıştığında Kûsun, kendisini destekleyen emirlere

¹⁹⁰ Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 568-569.

¹⁹¹ Emîr Alaaddin Aydoğmuş en-Nâsırî ile ilgili bilgi için bk: Safedî, *Vâfi*, IX, 488-489.

¹⁹² Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 571 İbn Tağriberdî, *Menhel*, IX, 121; İbn Dokmak, *el-Cevherü's-Semîn*, s. 368.

¹⁹³ Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 572; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, X, 23.

¹⁹⁴ Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 572.

tekrar ihsanlarda bulundu.¹⁹⁵ Tarihî kaynaklarda tüm bu olaylar cereyan ederken, çocuk sultanın bu olaylarla herhangi bir ilgisinden bahsedilmemektedir.

Küçük yaştaki sultanın döneminde kısa süreli niyâbet görevinde bulunan Kûsun, yönetimde tek söz sahibi oldu ve baskıcı bir yönetim tarzı benimsedi. Bu durum bazı emirlerin kızgınlığına sebep oldu. Özellikle Suriye'deki muhalif emîrlere, Kûsun'un el-Melikü'l-Mansûr Ebubekir'i ve bazı emîrleri haksız yere öldürdüğünü düşünmekteydiler.¹⁹⁶ Bu emîrlere aleyhinde güçlü bir hareket başlatınca Kûsun, onlarla da mücadele etmek zorunda kaldı. Bu emîrlere arasında Kûsun'dan sonra nâibü's-saltana olan dönemin Halep nâibi Taştemur el-Ahdar ile daha sonra yine nâibü's-saltana olarak karşımıza çıkacak olan dönemin Trablus nâibi Erkutay da vardı.¹⁹⁷ Bu sırada Kerek'te bulunan el-Melikü'n-Nâsir Muhammed'in diğer oğlu Ahmet ise bir taraftan Kûsun'u Halep nâibi Taştemur'a şikayet ederek muhalefeti körüklüyordu. Kûsun'u görevinden uzaklaştırarak tahtı kardeşi el-Melikü'l-Eşref Küçük'ten almak isteyen Ahmet, Kerek'ten Mısır'a doğru hareket etti.¹⁹⁸ Kûsun, onu engellemek için Kerek'e askerî bir birlik gönderdi. Fakat istediği sonucu elde edemedi. Bu arada Trablus, Safed ve Hıms nâibleri, Taştemur'un safına geçti. Suriye bölgesinde kontrolü ele geçiren muhalifler, Kûsun'dan memnun olmayan Mısır'daki emirlerin de desteğiyle Ahmet'i el-Melikü'n-Nâsir lakabıyla sultan ilan ettiler. Bu gelişmeler karşısında Kûsun, Dımaşk nâibine onlarla savaşması için emîr vermiş ve diğer nâiblere de Dımaşk nâibine itaat etmeleri gerektiğini bildirmişti. Ancak kış mevsiminde olunması Kûsun'un tedbirleri beklediği sonucu almasına izin vermedi.¹⁹⁹ Kûsun, bu güçlü muhalefete daha fazla dayanamadı ve sonunda muhalif emirler tarafından tutuklanarak kalede hapsedildi.²⁰⁰ Kûsun hapsedildikten kısa bir süre sonra sultan el-Melikü'l-Eşref Küçük de Şaban 742 (Ocak

¹⁹⁵ Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 574-577; İbn Kâdî Şühbe, *Târîhu İbn Kâdî Şühbe*, II, 211-212; İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, X, 25-26.

¹⁹⁶ İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, X, 37-38.

¹⁹⁷ Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 579; İbn Kâdî Şühbe, *Târîhu İbn Kâdî Şühbe*, II, 213-215.

¹⁹⁸ İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, X, 31.

¹⁹⁹ İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, X, 34.

²⁰⁰ İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, X, 42, 44; Mufaddal b. Ebi'l-Fezâil, *Histoire des sultans mamlouks*, III, 472.

1342) tarihinde tahttan indirildi. Onun zamanında devletin tüm işlerini saltanat nâibi Kûsun'un yürüttüğü bildirilmektedir.²⁰¹

el-Melikü'n-Nâsır Ahmet Kahire'ye ulaşmasına kadar geçen sürede, ülkede hutbe onun adına okutuluyor fakat devlet işlerini emir Aydoğmuş yürütüyordu. Şevval 742 (Mart 1342) yılında fiilî olarak tahta geçen el-Melikü'n-Nâsır Ahmet, yaklaşık üç ay tahtta kaldı.²⁰² Nâsır Ahmet'in saltanatı zamanında, tahta geçmesinde etkili olan emîr Aydoğmuş'un ülke yönetiminde etkin emîrlerden biri olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim o, emîr Kûsun'un memlûklerini ve ona destek verenleri hapsedti. Ayrıca Kûsun tarafından hapse konanları da serbest bıraktı.²⁰³ Kûsun'un yerine Şevval 742 (Mart 1342) tarihinde Taştemur el-Ahdar'ı nâib-i saltanatlık vazifesine getirtti. Ancak devlet işlerinde tek başına hareket etmeye çalışması yüzünden nâibini kırk gün sonra azletti.²⁰⁴

742 yılı Zilhicce ayında (Mayıs 1342) sultan Ahmet, Kerek'e yerleşmek üzere Kahire'den ayrılırken Aksungur Sellârî'yi nâibü'l-gaybe olarak Kahire'de bıraktı. Ancak onun ayrılışından sonraki günlerde Kahire'de emîrlar arasında meydana gelen kavga Aksungur'u telaşa düşürdü. Mısır'da bulunan emirler, sultanın devleti Kerek'ten yönetmek istemesinden dolayı rahatsız oldular. Bunun üzerine, el-Melikü'n-Nâsır Ahmet'e yazdıkları mektupla, onun Kahire dışında olmasından dolayı işlerin yürümediğini bildirdiler ve onu Kahire'ye çağırdılar. Bu mektuba verdiği cevapta Ahmet, sultanın kendisi olduğunu ve devleti nereden isterse oradan yöneteceğini söyledi ve Kerek'ten ayrılmayacağını ifade etti. Bunun üzerine emirler, birkaç gün sonra Kahire'de onun yerine el-Melikü's-Salih unvanıyla kardeşi İsmail'i tahta çıkardılar (Muharrem 743 /Haziran 1342).²⁰⁵

²⁰¹ Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 593; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, X, 22, 49; İbn Kâdî Şühbe, *Târîhu İbn Kâdî Şühbe*, II, 229.

²⁰² İbn Tağriberdî, *Menhel*, II, 158; İbn Dokmak, *el-Cevherü's-Semîn*, s. 372; İbn Habîb, *Tezkiretü'n-nebih*, III, 27.

²⁰³ Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 598-9; İbn Habîb, *Tezkiretü'n-nebih*, III, 33; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, X, 50-52.

²⁰⁴ İbn Tağriberdî, *Menhel*, II, 162-163; İbn Dokmak, *el-Cevherü's-Semîn*, s. 373; İbn Habîb, *Tezkiretü'n-nebih*, III, 37; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, X, 63.

²⁰⁵ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, X, 69-70; İbn Tağriberdî, *Menhel*, II, 425; İbn Haldun, *İber*, V, 528; İbn Habîb, *Tezkiretü'n-nebih*, III, 39.

el-Melikü's-Salih İmadüddîn İsmail, üvey babası Ergun Alâî'yi re'sü nevbe, kâfilü's-sultan,²⁰⁶ meşveret meclisinin başkanı ve müdebbirü's-sultan; Aksungur Sellârî'yi ise saltanat nâibi olarak tayin etti.²⁰⁷ Ancak sultan onu bir yıl sonra tutuklattı ve Âl-i Melik'i onun yerine görevlendirdi.²⁰⁸ Ergun Alâî, el-Melikü's-Salih döneminde saltanat nâibinden daha nüfuzlu hale gelmişti. Bunda Sultanın, ölen emîrlerin iktalarını vererek²⁰⁹ onun servetini ve dolayısıyla gücünü artırmasına etkisi oldu. Sultan tarafından bu şekilde taltif edilen Ergun Alâî'nin nâibü's-saltana ile emîrler arasında çıkan ihtilaflarda muhaliflerin içinde yer aldığı görülmektedir.²¹⁰ Yine Ergun Alâî, 744 yılı Muharrem ayında (Mayıs 1343) Aksungur es-Sellârî'nin azledilmesinden sonra hangi emîrin bu makama geçeceği hususunda Sultan'ın karar almasında da önemli bir rol oynamıştı.²¹¹

Üç yıllık saltanatı döneminde saltanat nâibleri Aksungur ve Âl-i Melik ile çalışan²¹² el-Melikü's-Salih, ölüm döşeğinde iken üvey babası Ergun Alâî, saltanat nâibi Âl-i Melik ve bazı emîrler gelerek onunla kendisinden sonra tahtta kimin geçeceği hususunu görüştüler. Ergun, Seyfeddîn Şaban'ın sultan olmasını isterken başta nâibi Âl-i Melik olmak üzere bazı emîrler buna karşı çıktılar ve bu konuda el-Memâlikü's-sultaniye emirlerinin görüşünün alınmasını teklif ettiler. Onlar da Şaban lehine fikir beyan edince Rebûlahîr 746 (Ağustos 1345) tarihinde el-Melikü'l-Kâmil unvanıyla tahta çıkarıldı. Saltanat nâibi Âl-i Melik, onun sultan olmasına karşı olsa da ısrarından vazgeçmek zorunda kaldı. Birkaç gün sonra da görevinden affını istedi.²¹³ Âl-i Melik'in Dimaşk nâibi olma isteğine de olumlu yanıt veren sultan,²¹⁴ daha sonra özellikle onun yapmış olduğu atamalar üzerinde durdu ve onun atadığı emirleri görevden alıp yeni

²⁰⁶ İbn Tağriberdî, burada kâfilü's-sultan unvanını Ergun Alâî için kullanmış ardından da Aksungur için nâibü's-saltana unvanını kullanmıştır. Giriş bölümünde nâibü's-sultanın unvanlarından birinin de kâfilü's-sultan olduğu açıklanmıştı. Bk: s.10. Fakat buradan anlaşılan bu bilgini de istisnalarının olduğudur.

²⁰⁷ Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 620; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, X, 79; İbn Kâdî Şühbe, *Târîhu İbn Kâdî Şühbe*, II, 299.

²⁰⁸ İbn Tağriberdî, *Menhel*, II, 426; İbn Habîb, *Tezkiretü'n-nebih*, III, 43; İbn Şahin, *Neylü'l-emel fi zeyli'd-Düvel* (nşr. Ömer Abdüsselam Tedmuri), I-IX, Beyrut 2002, I, 79.

²⁰⁹ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, X, 82.

²¹⁰ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, X, 94.

²¹¹ Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 640.

²¹² Makrîzî, *Mukaffa'l-kebîr*, II, 67; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, X, 94-95.

²¹³ İbn Kâdî Şühbe, *Târîh*, II, 426; Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 680-1; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, X, 95-96, 118.

²¹⁴ Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 681.

tayinler yaptı. Yeni sultan saltanat nâibliğini Aksungur en-Nâsırî'ye²¹⁵ teklif etti ancak o, ısrarla bu görevi üstlenmekten kaçındı.²¹⁶ Onun bu görevi kabul etmemesi ile saltaant nâibliğinin el-Melikü'l-Kâmil Şaban döneminde boş kaldığı görülmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında Ergun Alâî'nin nüfuzunu artırması etkili olmuştu. Nitekim Safedî, Ergun Alâî'nin nüfuzunun çok arttığını ve saltanat nâibinden de etkili bir pozisyona sahip olduğunu ifade etmektedir.²¹⁷

Muhammed b. Kalavun'un tahta geçen beşinci oğlu olan el-Melikü'l-Kâmil Şaban'ın saltanatı kısa sürmüş ve döneminde ülkedeki istikrarın bozulduğu görülmektedir. Dönemin önde gelen emiri Ergun Alâî'nin sultanın bazı atamalarına karıştığı ve sultan üzerinde baskı kurarak istediği emirleri görevlendiriyordu.²¹⁸ 747/1346 yılına gelindiğinde Ergun Alâî'ye nâzırü'l-maristan görevinin de verilmiş olduğu zikredilmektedir.²¹⁹ Sultan üzerindeki nüfuzu dolayısıyla halkın gözünde her türlü sorunu çözebilecek yetkide olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Nil suyunun seviyesinin iyice düşmesi üzerine ortaya çıkan sıkıntıların giderilmesi Ergun'dan istenmişti.²²⁰ Bütün bunlardan Ergun'un yönetimi elinde toplayan güçlü bir emîr haline geldiği anlaşılmaktadır.

747 yılı Cemâziyelaîr ayında (Eylül 1346) on beş yaşında tahta geçirilen²²¹ el-Melikü'l-Muzaffer Seyfeddîn Haccî'nin, öncelikle Ergun Alâî'yi gündemine aldığı ve onun etkisini azaltmaya çalıştığı görülmektedir. Zira onu İskenderiye'ye gönderdiği gibi iktalarını da üstâdâr Ergun Şah'a ihsan etti.²²² Tahta oturmasından kısa bir süre sonra, yaklaşık bir yıldır boş kalan saltanat niyâbeti vazifesine emîrlerin gönülsüz de olsa ittifaklarıyla Erkutay getirildi.²²³

²¹⁵ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, X, 178-180.

²¹⁶ Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 683; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, X, 119.

²¹⁷ Safedî, *Vâfi*, VIII, 355.

²¹⁸ Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 690-691, 694.

²¹⁹ Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 700; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, X, 126.

²²⁰ Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 704; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, X, 130.

²²¹ İbn Tağriberdî, *Menhel*, V, 51; Sehâvî, *Vecizü'l-Kelam*, I, 21.

²²² İbn Tağriberdî, *Nücûm*, X, 149, 152.

²²³ Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 718; Safedî, *Vâfi*, VIII, 362; İbn Şahin, *Neylî'l-emel*, I, 136; Makrîzî, *Mukaffê'l-kebîr*, III, 123.

Haccî döneminde, emîr-i âhûr²²⁴ Şücaüddin Gurlu'nun sultanı hakimiyeti altına aldığı görülmektedir. Sultanın bolca ihsanda bulunduğu Gurlu, kâtibü's-sır İbn Fazlullah el-Ömerî ve nâzırı'l-has²²⁵ İbn Zenbur'un görevlerinden alınmasını ve mallarına el konmasını isterken, saltanat nâibi Erkutay ise bunu engellemek için sultanı ikna etmeye çalıştı. Erkutay'ın bu faaliyetine karşılık Gurlu onun da görevinden alınması ve katledilmesi çabası içine girdi. Dönemin etkili iki emîri arasında cereyan eden mücadeleden saltanat nâibi Erkutay, başarılı çıktı. Sultan Haccî, emîrlere karşı kötü tutumu, kendisine danışmadan hareket etmesi ve devlet yönetiminde etkisini giderek artırması üzerine Gurlu'nun öldürülmesini istedi. Şunu da belirtmek gerekir ki, yönetimde daha etkin olma mücadelesi sırasında yaşanan olaylarda Gurlu'nun karşısında yer alan bazı emirlerin, nâibü's-saltana hatta sultan olmayı amaçladılar. Amaçlarını gerçekleştirmek için de fırsat kollamaya başladılar.²²⁶ Diğer taraftan 748/1347 yılına gelindiğinde emirler arasındaki mücadele ve devletin aşırı maaş ödemesinden dolayı istikrar kaybolmuş,²²⁷ karışıklıklarda Ergun Alâî katledilmiş ve bu arada saltanat nâibi Erkutay kendisi aleyhine çalışan emîrleri ortadan kaldırmaya başladı.²²⁸

Haccî'nin bir yıldan biraz fazla süren hükümdarlığından sonra 748 Razamanında (Aralık 1347) 11 ya da 13 yaşında tahta oturtulan kardeşi el-Melikü'n-Nâsır Hasan, tamamen kendisinin tahta geçmesini sağlayan emirlerin kontrolü altında kaldı. Bir ay sonra da Erkutay emîrlerden affını isteyerek nâiblik görevini bıraktığını açıkladı ve ona Halep nâibliği görevi verildi. Emîr-i meclis Beyboğa Arûs da onun

²²⁴ Emîr-i âhûr, saraya ve özellikle sultana ait hayvanlarla ilgilenir.

²²⁵ Fatımîler'den Memlûklere geçen bir görevli olan nâzırı'l-hâşlık, önceleri sultana ait hazinelerden sorumlu iken el-Melikü'n-Nâsır Muhammed'in 729/1329 yılında vezirliği ilga ederek vezirin görevlerini ve yetkilerini nâzırı'l-hâsa vermesiyle güçlü ve etkili bir müessese haline geldi. Ayrıca Bk: Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, III, 452 Halil b. Şahin, *Zübdetü Keşfi'l-memâlik*, s.107-109; Hassanein Rabie, *The Financial System Of Egypt*, s. 138-144; Donald Little, "Notes On The Early Nazar al-Khass", *The Mamluks in Egyptian Politics and Society*, ed. Thomas Philipp, Ulrich Haarmann, Cambridge 1998, s. 235-253.

²²⁶ İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, X, 164-165. Memlûklerde divân-ı inşa başkanı sır kâtibi hakkında bk. Fatih Yahya Ayaz, 'Sır Katibi', *DİA*, 116-117.

²²⁷ Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 724.

²²⁸ Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 735-6; İbn Habîb, *Tezkiretü'n-nebih*, III, 92; İbn Şahin, *Neylû'l-emel*, I, 148.

yerine saltanat nâibi olarak atandı.²²⁹ Ayrıca emîr Şeyhûn müdebbirü'd-devle yapılarak ona ülke yönetiminde önemli bir paye verildi.²³⁰

Tahta oturmasından itibaren sultan, en önemli sorunlardan biri olarak karşısına çıkan ve Mısır'ı saran veba salgını ile mücadele etmek zorunda kaldı.²³¹ Ekonomik hayatı alt üst eden salgının sona ermesi için halktan dua etmeleri istendi. Ayrıca Ezher camiinde Buhârî okutuldu.²³² Bu dönemde daha sonra bazı sıkıntılara da yol açacak bir diğer gelişme de saltanat nâibi Beyboğa Arûs'un, kardeşi Mencek el-Yûsufi'yi Dimaşk'tan Mısır'a çağırması ve ona önce mukaddem elf rütbesi daha sonra da hem üstâdârlık hem de vezirlik görevi verilmesini sağlamasıdır. Bu tarihten sonra ülke yönetimi iki kardeşin kontrolünde yürütüldü.²³³

Devlet yönetimini ellerine alan iki kardeşin karşısında muhalif bir grup oluştu. Devrin önde gelen emîrlerinden re'sü nevbe Şeyhûn ile saltanat nâibi Beyboğa Arûs arasında zaman zaman gerginlik yaşandı. Vezir Mencek ise araya girerek bu gerginliği yatıştırmaya çalıştı.²³⁴ Bu arabuluculuk vasfına karşılık Mencek el-Yûsufi hakkında özellikle malî işlerle ilgili şikayetler ve onun tayin ettiği görevlilerin davranışlarının sultanı rahatsız edecek boyuta ulaşması²³⁵ sultan Hasan'ı önlem almaya sevk ettiği görülmektedir. Kısa bir süre sonra ülke yönetimini eline almayı hedefleyen Sultan, Razaman 751(Kasım 1350) tarihinde hacca giden Beyboğa Arûs²³⁶ ve Kahire dışında olan Şeyhûn'un yokluğundan istifade ederek, kadıları ve emîrleri huzuruna çağırdı. Onlara kendisinin hacir altında olup olmadığını sorduğunda huzurunda bulunanlar, sultana itaatkar olduklarını bildirdiler. Bunun üzerine sultan, vezir Mencek'i vezirlik görevinden azlederek onun kılıcının alınmasını emretti ve Şeyhûn'u da Trablus nâibliğine atadığına dair bir taklid çıkardı. Böylece Mencek, üstâdârlık görevine devam

²²⁹ Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 747; Safedî, *Vâfî*, VIII, 362. Sultan ve devlet ricâlinin katıldığı önemli meclisleri tertip eden emîr-i mesclis hakkında bk. Asri Çubukçu, 'Emir-i Meclis', *DİA*, XI, 141-142.

²³⁰ İbn Dokmak, *el-Cevherü's-Semîn*, s. 386; Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 745; İbn Kâdî Şühbe, *Târîh*, II, 509; Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 746; İbn Tağriberdî, *Menhel*, VII s. 257; Halil b. Şahin, *Neylû'l-emel*, I, 155.

²³¹ İbn Dokmak, *el-Cevherü's-Semîn*, s. 387-8.

²³² İbn Tağriberdî, *Nücûm*, X, 205.

²³³ İbn Dokmak, *el-Cevherü's-Semîn*, s. 387; İbn Haldun, *İber*, V, 531; İbn Kâdî Şühbe, *Târîh*, II, 509; Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 748; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, X, 189.

²³⁴ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, X, 191.

²³⁵ Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 818-819.

²³⁶ Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 820.

ederken, vezâret makamına Esendemîr el-Ömerî getirildi.²³⁷ Bu dönemde göze çarpan bir diğer önemli emîr de İbn Zenbur'dur.²³⁸ Esendemîr el-Ömerî'den sonra Zilkâde 751 (Aralık 1351) yılında vezâret hil'atini giymesinin yanı sıra İbn Zenbur, nâzıru'l-has ve nâzıru'l-ceyş görevlerini de birlikte yürütmeye başladı.²³⁹ Sultan Hasan, daha sonra bazı emîrlerin teşvikiyle o sırada Hicaz'da bulunan saltanat nâibi Beyboğa Arûs'u görevden aldı. Saltanat niyâbeti görevini büyük emîrlerden bazılarına teklif etti. Ancak onlardan kesin bir dille red cevabı aldı. Nihayetinde, ilk anda bu göreve mesafeli durmasına rağmen Beyboğa Tatar teklifi kabul etti ve o saltanat niyâbetine atandı.²⁴⁰ Bu arada sultan, Beyboğa Arûs'un tutuklanması için emîr verdi ve bu emri yerine getirip onu Kerek'e getiren Emîr Tâz'a memnuniyetinin bildirdi ve onun bazı taleplerini yerine getirdi.²⁴¹ Mesela onun isteği ile Sarkatmış²⁴² 752/1351 yılında re'sü nevbe yapıldı.²⁴³ Tüm bu gelişmeler, Sultan Hasan'ı devlet idaresiyle ilgili tasarruflarda daha güçlü bir konuma getirdi. Ancak onun bu girişimleri tahtta uzun yıllar kalmasına yetmedi.

Kardeşi el-Melikü'n-Nâsır Hasan'dan sonra emir Tâz'ın etkisiyle 752 yılı cemâziyelahîr ayında (Temmuz 1351) tahta geçen Melikü's-Salih Selahaddîn Salih döneminde²⁴⁴ emîr Tâz'ın ilk günden itibaren idareyi fiilen yürüttüğü daha sonra ise emir Şeyhun'un onun yerini aldığı görülmektedir. Saltanat nâibliğinin eski güçlü konumunu yitirdiğini söyleyebileceğimiz bu yıllarda emir Tâz, dengelerin kendi lehine seyretmesi amacıyla Şeyhûn'u hapisten çıkarmak için büyük çaba sarf etti. Ancak onun nüfuzunu giderek artırması bazı emirlerin husumetine yol açtı. Nitekim nâibü's-saltana Beyboğa Tatar ve ona destek olan emîrlere, Nâsır Hasan'ı tekrar tahta çıkarıp emir Tâz'ı

²³⁷ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, X, 192. Esendemîr el-Ömerî'nin hayatı için bk: Makrîzî, *Mukaff'e'l-kebîr*, II, 191-192; Safedî, *A'yanü'l-asr*, I, 537-539.

²³⁸ Tam künyesi Abdullah b. Taceddin b. Ahmed b. İbrahim b. Zenbur olan İbn Zenbur ile ilgili olarak bk: Makrîzî, *Mukaff'e'l-kebîr*, IV, 426-433; Safedî, *A'yanü'l-asr*, II, 652-656.

²³⁹ Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 828, Makrîzî, *Mukaff'e'l-kebîr*, IV, 427; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, X, 225. Safedî, bu üç görevi aynı anda üstlenen ilk kişinin İbn Zenbur olduğunu ifade etmiştir. Bk: *A'yanü'l-asr*, II, 654. Makrîzî, onun için görevlendirme yazısında 'el-cenab el-âli' sıfatı kullanıldığını ve ondan önce hiçbir vezire bu sıfatın verilmediğini beyan etmektedir. Bk: *Mukaff'e'l-kebîr*, IV, 428

²⁴⁰ İbn Dokmak, *el-Cevherü's-Semîn*, s. 389; Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 822-3; Safedî, *Vâfi*, XVI, 212; İbn Tağriberdî, *Menhel*, VI, 258; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, X, 218-220.

²⁴¹ Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 842; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, X, 224. Emir Taz hakkında Bk: Safedî, *A'yanü'l-asr*, II, 567-571; *Vâfi*, XVI, 383-384.

²⁴² Sarkatmış en-Nâsır ile ilgili bilgi için bk: İbn Hacer, *ed-Dürer*, II, 122-123; Safedî, *A'yanü'l-asr*, II, 555-560.

²⁴³ Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 838; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, X, 230.

²⁴⁴ İbn Habîb, *Tezkire*, III, 148.

devre dışı bırakmak için harekete geçtiler. Bunu öğrenen Tâz, kısa bir süre sonra Şeyhûn'un serbest bırakılmasını sağladı.²⁴⁵ Ardından emir Tâz atabek görevine getirildi ve Şeyhûn'un re'sü nevbe görevini üstlenmesini sağladı.²⁴⁶ İbn Kâdî Şühbe, Sultanın emîr Tâz, Şeyhûn ve Sarkatmış üçlüsüne müdebbirü'l-memâlik unvanı vererek ülke yönetimini onlara teslim ettiğini ifade etmektedir.²⁴⁷ Ancak Makrîzî, bu üçlünün kendi aralarında mücadele halinde olduğunu söyler.²⁴⁸

el-Melikü's-Salih Selahaddin tarafından 752 yılı Recep ayında (Ağustos 1351) saltanat nâibi Beyboğa Tatar azledilerek, hâcip Kubilay onun yerine saltanat nâibliği makamına getirildi. Kubilay'ın da kendinden önceki nâibler gibi nâibü's-saltana makamında yeterince etkili olamadığı görülmektedir. Hatta bu dönemde re'sü nevbe emîr Şeyhûn'un istediği gibi emîrleri görevlendirme yapabildiği belirtilmektedir.²⁴⁹ Yine vezir ve nâzıru'l-ceyşin her gün Şeyhûn'un huzuruna geldiği ve yapılan toplantılarda alınan kararların Şeyhûn'un istediği yönde çıktığı böylece nâibü's-saltana Kubilay'ın devre dışı bırakıldığı bildirilmektedir.²⁵⁰ Kubilay 753/1352 yılında görevinden alındı ve yerine Halep nâibi Ergun Kâmilî atandı.²⁵¹ Diğer taraftan Şeyhûn, Nisan 1352'de kendi isteğiyle makamını yani re'sü neveliği Sarkatmış'a verdi. Böylece iki önemli görevi birlikte yürütmeye başlayan Sarkatmış, azil ve atama dahil devletin tüm işlerini yönetmeye başladı. Ancak bu durum kısa sürdü. Zira sultan, bu tayinler esnasında cemâziyelahîr (Temmuz) ayında Şeyhûn'u tekrar re'sü nevbe vazifesine getirdi.²⁵² Şeyhûn'un güçlü siyasî konumu bazı hoşnutsuzluklara ve isyanlara sebep oldu. Halep nâibi Beyboğa Arûs sultanın ülke yönetimini Şeyhûn'a vermesinden dolayı Recep 753 (Ağustos 1352) tarihinde isyan ederek el-Melikü'l-Adil lakabıyla kendini Halep'te hükümdar ilan etti. Bazı emîrlerin de desteğini alan Beyboğa Arûs, Dımaşk'ta sultan el-Melikü's-Salih'i kuşatsa da başarıya ulaşamadı.²⁵³

²⁴⁵ Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 844-8; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, X, 255-259; İbn Habîb, *Tezkire*, III, 148.

²⁴⁶ İbn Dokmak, *el-Cevherü's-Semîn*, s. 389, 391; Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 860; İbn Tağriberdî, *Menhel*, VI, 259.

²⁴⁷ *Târîhu İbn Kâdî Şühbe*, III, 20.

²⁴⁸ *Sülûk*, II/3, 889-890.

²⁴⁹ *Sülûk*, II/3, 885.

²⁵⁰ Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 891.

²⁵¹ Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 874.

²⁵² İbn Tağriberdî, *Nücûm*, X, 268-269.

²⁵³ İbn Kâdî Şühbe, *Târîhu İbn Kâdî Şühbe*, III, 34-35; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, X, 270-272.

755/1354 yılına gelindiğinde atabek Tâz ile Sarkatmış arasında meydana gelen mücadelede Şeyhûn'un, Sarkatmış'ın tarafında yer aldığı görülmektedir. Emîr Tâz'ı destekleyen emirler, Tâz'dan bağımsızmış gibi davranarak Sarkatmış'ı ortadan kaldırmak için Tâz'dan saray dışına çıkmasını talep ettiler. Onların niyetinden haberi olmayan Tâz, Şeyhûn'dan izin alarak ava çıktı. Bunun üzerine planlarını uygulamaya başlayan emirler Sarkatmış'a saldırı için harekete geçtiler. Ancak bunu öğrenen Şeyhûn, memlûklerini toplayarak karşı bir hareket başlattı. İki taraf arasında cereyan eden çarpışmada Tâz'ın kardeşleri ve destekçileri öldürüldü. Sarkatmış ve önde gelen büyük emîrlere Şeyhûn'a giderek, Tâz'a meyilli olan el-Melikü's-Salih'in tahttan indirilmesi ve el-Melikü'n-Nâsır Hasan'ın yeniden sultan olması gerektiğini ifade ettiler. Şeyhûn, el-Melikü's-Salih'in tahtta kalmasını istese de Şevval 755 (Ekim 1354) tarihinde el-Melikü's-Salih hal edildi.²⁵⁴ Onun ardından el-Melikü'n-Nâsır Hasan, ikinci defa tahta oturdu.²⁵⁵ Görüldüğü gibi taht değişikliği hareketinin içinde saltanat nâibinin olmaması dikkat çekicidir. el-Melikü's-Salih, üç yıl süren hükümranlılığı döneminde sultanlık unvanından başka bir şeye sahip olamamış, atabek emir Tâz ve res'sü nevbe Şeyhûn'un hacri altında kalmıştı. Vezir ve üstâdâr olan Mencek de Devlet malında tasarruf yetkisine sahip oldu.²⁵⁶

İkinci saltanatı döneminde sultan Hasan, atabek emîr Tâz'ı azlettiyse de Şeyhûn, daha önce kendisi hapisten kurtaran Tâz için devreye girerek affedilmesini ve sultan tarafından Halep nâibi olarak atanmasını sağladı. Bu olaydan sonra Şeyhûn, büyük bir nüfuz elde etti. İlk defa *emîr-i kebir*²⁵⁷ lakabı alarak atabek görevine getirildi ve ölene kadar da devlet işlerinde büyük bir tasarruf yetkisine sahip oldu. Onun Şaban 758 (Temmuz 1357) tarihinde ölümünün ardından emir Sarkatmış devlet işlerini yönetmekte tek başına söz sahibi oldu. Sarkatmış'ın teşvikiyle Sultan, Şeyhûn'u destekleyen emîrlere bir kısmını tutuklatmış bir kısmını da Suriye'ye sürgüne yollamıştı. Böylece Sarkatmış devlet işlerine yön vermede rakipsiz kalarak sultana danışmaksızın emirleri azledebilme ve tayin edebilme gücüne ulaşmıştı. Mesela eski dostu Halep nâibi emir Tâz ile araları açılınca onu görevinden aldırarak Kerek'te

²⁵⁴ İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, X, 286-287.

²⁵⁵ İbn Kâdî Şühbe, *Târîhu İbn Kâdî Şühbe*, III, 67; İbn Habîb, *Tezkiretü'n-nebih*, III, 175-6.

²⁵⁶ İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, X, 232; Makrîzî, *Hıtat*, III, 130.

²⁵⁷ Memlûkler'de en kıdemli emîrlere verilen bir unvan olan emîr-i kebir ile ilgili bk. Asri Çubukçu, 'el-Emîru'l-kebir', *DİA*, XI, 155.

hapsettirmiş, Mısır kadısı İbn Cemaa'yı ve üç Şam kadısını görevden aldırılmıştı.²⁵⁸ Sarkatmış'ın ülke idaresindeki etkinliğinden rahatsız olan Sultan, 759 yılı Razaman ayında (1358 Ağustos) onu görevinden alarak tutuklattı.²⁵⁹ Bundan itibaren sultan Hasan'ı Yelboğa el-Ömerî'nin²⁶⁰ nüfuzu altına aldığı görülmektedir. Yelboğa, nüfuzunu sultanın icraatlarına karşı çıkabilecek derecede artırmıştı. Sultan ise onun bu yükselişi karşısında pişmanlık duyarak, onu tutuklayacağı anı kollamaya başlamıştı.²⁶¹ Ancak işler sultanın hedeflediği gibi gelişmedi. Çünkü Kubilay'ın ölümünden sonra saltanat nâibi²⁶² hatta vezir tayin etmeyen sultan, 762 yılı Cemâziyelevvel ayında (Mart 1361) memlükü Yelboğa tarafından öldürüldü.²⁶³ Yelboğa, sultanın arkasında bıraktığı silahları, atları, hazineleri aldığı ve sultan Hasan'ın kardeşinin oğlunu tahta çıkardığı söylenmektedir.²⁶⁴

14 yaşında iken amcası el-Melikü'n-Nâsir Hasan'dan sonra tahta oturan el-Melikü'l-Mansûr Selahaddîn Muhammed, 1361 yılı Mart ayında saltanat niyâbetine Kaştemur el-Mansur'u atadı. Ancak devlet işleri sultanı tahta çıkaran ve atabek olarak görevlendirilen Yelboğa'nın eline geçti. Yelboğa'nın atabek görevini üstlenmesinin önemli bir dönüm noktası olduğu bundan itibaren atabeğin sultandan sonraki en güçlü emir konumunu yükseldiği söylenmektedir. Tarihî kaynaklar bu sürecin ilk sultanı olan çocuk yaştaki el-Melikü'l-Mansûr Selahaddîn Muhammed'in adı dışında yönetimde bir ağırlığının olmadığını ifade etmektedirler.²⁶⁵ Yelboğa'nın, başta Dimaşk nâibi olmak üzere arzusuna göre tayin ve azillerde bulunduğu belirtilmektedir.²⁶⁶ Ayrıca Yelboğa'nın, sultanın değiştirilmesinde de aktif rol oynadığı ve 1363 yılında azlederek sultanı değiştirerek hapsettiği görülmektedir.²⁶⁷

²⁵⁸ İbn Kâdî Şühbe, *Târîhu İbn Kâdî Şühbe*, III,138; İbn Haldun, V, 536-7; Makrîzî, *Sülûk*, III/1, 35; İbn Tağriberdî, *Menhel*, VI, 260; İbn Dokmak, *el-Cevherü's-Semîn*, s. 397.

²⁵⁹ İbn Habîb, *Tezkire*, III, 213.

²⁶⁰ Yelboğa el-Ömerî ile ilgili bk. Fatih Yahya Ayaz, 'Türk Memlükler Döneminin Büyük Emîrlerinden Yelboğa el-Ömerî (ö. 768/1366) ve İdaredeki Nüfuzu', ÇÜSBED, XVI/1, Adana 2007, s. 81-100.

²⁶¹ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, X, 311-312.

²⁶² İbn Tağriberdî, Aktemur Abdulganî'nin bu dönemde saltanat nâibi olduğunu ifade etse de bu bilgi doğru değildir. Bk: İbn Tağriberdî, *Nücûm*, X, 303.

²⁶³ İbn Tağriberdî, *Menhel*, V, 128-9; Makrîzî, *Sülûk*, III/1, 62-63; İbn İmâd, *Şezerât*, VI, 162.

²⁶⁴ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, X, 314.

²⁶⁵ İbn Dokmak, *el-Cevherü's-Semîn*, s. 406; İbn Kâdî Şühbe, *Târîhu İbn Kâdî Şühbe*, III,182; Makrîzî, *Sülûk*, III/1, 64-5; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, XI, 3-4; İbn Habîb, *Tezkire*, III, 240; İbn İyâs, *Bedâi*, I/I, 581.

²⁶⁶ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, XI, 4-5.

²⁶⁷ Makrîzî, *Sülûk*, III/1, 82; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, XI, 6-7.

Yelboğa'nın tahta çıkardığı on yaşında saltanat makamına oturan yeni sultan el-Melikü'l-Eşref Şaban, kendisinin tahta çıkmasında önemli rolü olan emîrlerden Yelboğa'nın yanı sıra Tayboğa et-Tavîl'in üç yıl, onlardan sonra ise iki yıl Atabek Esendemîr'in nüfuzu altında kaldı.²⁶⁸

Yeni sultan döneminde atabek Yelboğa, bazı nâibleri istediği gibi değiştirip el-Melikü'l-Eşref'e yeni bir lala dahi tayin etmişti. Emirlerden dilediğini sürmüş veya tutuklatmış, istediğine rütbe vermişti.²⁶⁹ Ayrıca Makrîzî, kadıların görevi bırakmak istediklerinde bu durumu sultan yerine ona bildirdiklerini ifade etmektedir.²⁷⁰ Yelboğa'nın sultan gibi davranmasını sağlayan önemli bir etken de Kaştemur'un 764 yılı Razaman ayında (Haziran 1363) tarihinde nâib-i saltanatlık vazifesinden azledilmesinden sonra bu göreve kimsenin atanmamasıdır. Bu durumdan istifade eden Yelboğa, 768/1366 yılında ölene kadar ülke yönetimini bütünüyle elinde tutmuştu.²⁷¹ Devlet, istediği gibi yönetirken acımasızca davranışlar da sergileyen atabek Yelboğa'ya karşı büyüyen muhalefet, neticede sultan ve emîrlerin işbirliğini doğurdu. Onların planını bozmak için Yelboğa, Kal'atü'l-cebel'de hapiste tutulan sultanın kardeşini tahta çıkarmak istedi. Ancak muhalif emîrler karşısında direnç gösteremedi ve öldürüldü. Bu sırada on üç yaşında olan sultan bu kez de saltanatının devam etmesini sağlayan emîrlerden Esendemîr en-Nâsırî'nin etkisi altına girmişti. İbn Tağriberdî, Esendemir'in emir-i kebir ve atabek görevlerini üstlenmesinin yanı sıra saltanat nâibliği görevini de Ali el-Mardînî ile birlikte yürüttüğünü belirtir. Yelboğa gibi ülke yönetimini tek başına yürütmek isteyen Esendemir, önde gelen emirlere üstünlük sağladı. Esendemîr'in iki yıl boyunca yönetimde tek güç görülmektedir.²⁷²

el-Melikü'l-Eşref Şaban'ın, Esendemir'in nüfuzunu kırmak için müdahale etme ihtiyacı duyduğu anlaşılmaktadır. Nitekim o, Esendemîr görevini yürüttüğü halde Halil b. Kûsun'u²⁷³ da onun yanına atabek olarak atadı. Ne var ki Esendemîr ile Kûsun, sultan

²⁶⁸ İbn Kâdî Şühbe, *Târîhu İbn Kâdî Şühbe*, III, 182; İbn Tağriberdî, *Nücûmü'z-zâhire*, XI, 24, 40-43; İbn Haldun, *İber*, V, 539; İbn Habîb, *Tezkiretü'n-nebih*, III, 259.

²⁶⁹ İbn Tağriberdî, *Menhel*, VI, 233-234; Makrîzî, *Sülûk*, III/1, 108.

²⁷⁰ *Sülûk*, III/1, 98.

²⁷¹ *Sülûk*, III/1, 84.

²⁷² *Sülûk*, III/1, 130-132, 141; İbn Tağriberdî, *Nücûmü'z-zâhire*, XI, 38-43, 46, 48; İbn Tağriberdî, *Menhel*, II, 441; Abdülbasit el-Malatî, *Neylü'l-emel*, I, 393; İbn Kâdî Şühbe, *Târîh*, III, 327.

²⁷³ Hayatı ile ilgili olarak bk: İbn Tağriberdî, *Menhel*, V, 280-282.

aleyhine ittifak ederek isyan ettiler. Ancak bu isyan, sultan tarafından bastırıldı ve her ikisi de İskenderiye’de hapsedildi.²⁷⁴ Bu olaydan sonra el-Melikü’l-Eşref Şaban, Mengli’ye saltanat nâibliği teklifinde bulundu. Bu teklife olumlu cevap vermeyen Mengli, Esendemîr’den sonra 769 yılı Safer ayında (Eylül 1367) tarihinde hem saltanat nâibi hem de atabek olarak atandı. Göreve gelişinden beş ay sonra da sultanın kız kardeşiyle evlendi²⁷⁵ Kısa bir süre sonra saltanat nâibliğinden istifa eden Mengli atabek olarak görevine devam etti. Onun yerine Ali el-Mardinî, saltanat nâibliği görevine getirildi.²⁷⁶ Ancak mengli bütün yetkileri elinde topladı. Saltanat nâibi Ali el-Mardinî ise etkisiz bir nâib olarak görev yaptı.

Atabeklerin devlet idaresinde daha önce görülmemiş bir şekilde etkili olmaları saltanat nâibliği vazifesinin bir süre boş kalması ve bu göreve getirilen saltanat nâiblerinin sık sık değiştirilmesi ile yakından alakalıdır. Şöyle ki el-Melikü’l-Eşref Şaban döneminde (764-778/1363-1376) Kaştemur’un 1363 yılında saltanat nâibliğinden azledilmesinden²⁷⁷ Ali el-Mardinî’nin 769/1368 yılında²⁷⁸ saltanat nâibliğine atanmasına kadar geçen beş yılda bu görev boş kalmıştı. Bu dönemde yönetimin atabek Yelboğa’nın kontrolü altında bulunduğu görülmektedir. Atabeklerin nüfûzunu artıran diğer bir durum, saltanat nâibliği vazifesinin zaman zaman atabeklikle aynı şahsa verilmesidir. Bundan sonraki dört saltanat nâibinin atabek vazifesinde de bulunduğu görülmektedir. Sultan Şaban devrindeki saltanat nâibleri, 769-771/1368-1370 yılları arasında görev yapan ve kaynaklarda daha çok atabek unvanıyla anılan Mengli eş-Şemsî,²⁷⁹ 771/1370 yılında bu göreve başlayan Taştemur Alâî,²⁸⁰ 775 yılı Safer ayında

²⁷⁴ İbn Tağriberdî, *Menhel*, VI, 236.

²⁷⁵ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, XI, 49, 124-125; İbn Hacer, *İnbâü’l-ğumr*, I, 70; Makrîzî, *Sülûk*, III/1, 156-157.

²⁷⁶ İbn Tağriberdî, *Menhel*, VI, 238; İbn Dokmak, *el-Cevherü’s-Semîn*, s. 424; İbn Hacer, *Dürer*, III, 77; VI, 367

²⁷⁷ Makrîzî, *Sülûk*, III/1, 74

²⁷⁸ İbn Dokmak, *el-Cevherü’s-Semîn*, 424; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, XI, 24

²⁷⁹ Makrîzî, *Sülûk*, III/1, 156; İbn Hacer, *Dürer*, IV, 367; İbn Hacer, *İnbâü’l-ğumr bi-enbai’l-umr fi’t-Târih*, I, Beyrut 1986, s. 70; İbn İyâs, *Bedâi*, I/2, 94, 110, 116, 117.

²⁸⁰ İbn İyâs, *Bedâi*, I/2, 94.

(Temmuz 1373) birkaç ay saltanat nâibi olan ve daha sonra atabek görevine atanan Aktemur Abdulganî,²⁸¹ 775-776/1374 yılları arasında daha çok atabekü'l-asâkir unvanıyla zikredilen Mencek el-Yûsufî²⁸² ve 777-778/1377 yılında kısa bir süre görev alan Aktemur es-Sahibî Salihî'dir.²⁸³ Dolayısıyla el-Melikü'l-Eşref'in hükümdarlığı süresince nâib-i saltanatlığın ilga edildiği yıllarda atabekler devlet idaresinde öne çıkmışlardır. Ayrıca sultan Şaban döneminde atabeklik makamının daha revaç bulunduğu saltanat nâibliği görevinde bulunanların önemli bir kısmının atabek unvanıyla meşhur olduğu görülmektedir.

el-Melikü'l-Eşref'in, 775 yılı Zilhicce ayında (Mayıs 1374) niyâbet görevine getirdiği Mencek'e geniş yetkiler verdiği görülmektedir. Onu, vakıflar başta olmak üzere nâzir el-has ve vezirle ilgilenme görevi ile ikta dağıtımını, devlet görevlilerini istediği gibi atama ve azil, Şam bölgesinde istediğine emîrlik payesi istediğini de emîrlikten atma gibi tüm ülkeyi ilgilendiren yetkilerle donatmış yani ülke işlerini ona emanet etmişti.²⁸⁴ Zilhicce 776 (Mayıs 1375) tarihine gelindiğinde ise vezâretin ilga edildiği ve vezirin ikametgahının da kapatıldığı söylenmektedir.²⁸⁵ Bu ayda, Mencek el-Yûsufî'nin ölümünden sonra Rebûlahîr 777 (Ağustos 1375) tarihinde devâdârlık görevinden azledilen Aktemur es-Sahibî el-Hanbelî, saltanat nâibi olarak atanana kadar bu görev boş kalmıştı.²⁸⁶

Makrîzî, sultan Şaban'ın 778 yılı Razaman ayında (Ocak 1377) Aktemur es-Sahibî el-Hanbelî'yi azlettiğini ve onu daru'l-adlde oturum yöneten emîr-i kebir olarak atadığını ve nâibi-i saltanatlığını lağv ettiğini belirtir.²⁸⁷ İbn Tağriberdî, azledilen Aktemur'un atabek olarak görevlendirildiğini ifade etmektedir.²⁸⁸ İbn Kadî Şuhbe ise, Aktemur Hanbelî'nin azledildikten sonra herhangi bir göreve getirilmediğini, ondan

²⁸¹ İbn Kâdî Şuhbe, *Târîh*, I, 69; Makrîzî, *Sülûk*, III/1, 217; İbn İyâs, *Bedâiü'z-zühûr fî vekâii'd-dühûr*, I/2, 123; İbn Tağriberdî, *Menhel*, II, 493.

²⁸² Makrîzî, *Sülûk*, III/1, 225; Sehâvî, *Vecizü'l Kelam*, I, 204; İbn İyâs, *Bedâiü'z-zühûr fî vekâii'd-dühûr*, I/2, 149.

²⁸³ İbn İyâs, *Bedâiü'z-zühûr fî vekâii'd-dühûr*, I/2, 154.

²⁸⁴ Makrîzî, *Sülûk*, III/1, 225; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, XI, 64-65; İbn Dokmak, *el-Cevherü's-Semîn*, s. 428.

²⁸⁵ Makrîzî, *Sülûk*, III/1, 241; İbn Kâdî Şuhbe, *Târîh*, III, 451.

²⁸⁶ İbn Tağriberdî, *Menhel*, VI, 240; İbn Kâdî Şuhbe, *Târîhu İbn Kâdî Şuhbe*, III, 557; Makrîzî, *Sülûk*, III/1, 247, 252; İbn Tağriberdî, Aktemur'un rebiülevvel ayında atandığını bildirmektedir. İbn Tağriberdî, *Nücûm*, XI, 66.

²⁸⁷ Makrîzî, *Sülûk*, III/1, 271.

²⁸⁸ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, XI, 68.

sonra saltanat nâibliğine yeni bir atama da yapılmadığını belirtmektedir.²⁸⁹ Ancak saltanat nâibliğinin kısa süreliğine boş kaldığı görülmektedir. Zira sultan, 778 yılı Şevval ayında (Şubat 1377) saltanat nâibliğine Aktemur Hanbelî'yi, nâibü'l-gaybe olarak Aktemur Abdulganî'yi,²⁹⁰ atabeklik görevine Taştemur Lufaf'ı²⁹¹ ve emîr-i âhûrluk vazifesine de kısa sürede yıldızı parlayacak olan Ayınbek'i atadı.²⁹²

el-Melikü'l-Eşref Şaban'ın yaklaşık on dört yıllık saltanatından sonra²⁹³ Zilkâde 778 (Mart 1377) tarihinde tahta oturan el-Melikü'l-Mansur Alaüddîn Ali, saltanat nâibini ve atabekini değiştirmemiştir. Aktemur Hanbelî'yi nâibü's-saltana ve Taştemur Lufaf'ı atabek olarak tayin etti. Ardından Aktemur için emirlerden bağlılık yemini istedi.²⁹⁴ Emîrlerin ve memlûklerin onun tayin edilmesine rıza göstermelerinden sonra Aktemur, başta emîrlere, ecnâdu'l-halkaya, memlûklere ikta dağıtımı konusunda yetkili kılındığı gibi ülke ile ilgili alınacak kararlarda da tek söz sahibi olarak tanındı.²⁹⁵ Bütün bunlar saltanat nâibliğinin yeniden etkin olmasına yönelik tedbirler olarak anlaşılmalıdır. Fakat istenilen sonuca ulaşamadığı ve bu yüzden kısa bir süre sonra Aktemur'un azledildiği görülmektedir. 779 Safer (Haziran 1377) tarihinde Aktemur el-Hanbelî, saltanat niyâbeti vazifesinden azledilip Dımaşk niyâbetine atanırken, birkaç gün sonra saltanat nâibliğine Aktemur Abdulganî, Ayınbek ise atabekü'l-asâkir makamına getirildi.²⁹⁶ Atabek Ayınbek, bu dönemde yönetimde söz sahibi en etkili emîr olarak öne çıkmaktadır. Tarihî kaynaklar onun, Halife'yi bizzat görevden aldığını ve sultanı da değiştirmek için gayret sarf ettiğini bildirmektedir.²⁹⁷ Fakat Ayınbek'in devlet işlerinde tek başına hareket etmesi bazı emîrlerin hoşuan gitmiyordu.²⁹⁸ Nitekim Ayınbek'in idarî faaliyetleri karşısında Safed, Halep ve Dımaşk nâibleri başta olmak üzere bazı emîrlere onun yönetimine razı olmadıklarını belirterek isyan ettiler.²⁹⁹

²⁸⁹ İbn Kâdî Şühbe, *Târihu İbn Kâdî Şühbe*, III, 509.

²⁹⁰ İbn Kâdî Şühbe, *Târihu İbn Kâdî Şühbe*, III, 510; Makrîzî, *Sülûk*, III/1, 272.

²⁹¹ Hayatı için bk: İbn Tağriberdî, *Menhel*, VI, 394.

²⁹² İbn Kâdî Şühbe, *Târihu İbn Kâdî Şühbe*, III, 511, 514.

²⁹³ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, XI, 83.

²⁹⁴ Makrîzî, *Sülûk*, III/1, 285; İbn Dokmak, *el-Cevherü's-Semîn*, s. 437.

²⁹⁵ Makrîzî, *Sülûk*, III/1, 292; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, XI, 152.

²⁹⁶ İbn Şahin, *Neylü'l-emel*, II, 125; İbn Kâdî Şühbe, *Târihu İbn Kâdî Şühbe*, III, 542.

²⁹⁷ İbn Kâdî Şühbe, *Târihu İbn Kâdî Şühbe*, III, 542; Makrîzî, *Sülûk*, III/1, 307; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, XI, 154-155; İbn İyâs, *Bedâiü'z-zühûr fî vekâii'd-dühûr*, I/2, 206-7; İbn Dokmak, *el-Cevherü's-Semîn*, s. 441; İbn Şahin, *Neylü'l-emel*, II, 126.

²⁹⁸ İbn İyâs, *Bedâiü'z-zühûr fî vekâii'd-dühûr*, I/2, 208-9.

²⁹⁹ Makrîzî, *Sülûk*, III/1, 310; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, XI, 156.

Liderliğini, Berkuk el-Osmanî'nin üstlendiği isyanın hedefi, görevinden uzaklaştırmaktı.³⁰⁰ İsyân amacına ulaştı ve Ayınbek tutuklandı. Mücadelenin başarılı bir şekilde yürütülmesini sağlayan Berkuk'a da mukaddem elf rütbesi verildi.³⁰¹ Ayınbek'in ardından da devlet işlerinde emîr Berkuk ve emîr Bereke'nin ağırlığını hissettirmeye başladığı görülmektedir. Cemâziyelevvel 779 (Eylül 1377) Berkuk emîr-i âhûr, Bereke emîr-i meclis ve Taştemur atabek olarak tayin edildi.³⁰² İbn İyâs, Berkuk ile Bereke'nin devlet işlerini bir vezire ihtiyaç duymaksızın yürütmeye başladığını belirtmektedir.³⁰³

Aynı ay içersinde saltanat nâibi Aktemur Abdulganî'nin azledilmesinden sonra³⁰⁴ atabek Taştemur'un nüfuzunu artırdığı ve önemli noktalara atamalar yapmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. O, kâdilkudât olarak Sırâcüddin Ömer el-Bulkînî'yi³⁰⁵ tayin etmek istemiş fakat bu durum bazı emîrlerin muhalefetine neden olmuştu. Bu muhalefet üzerine Ömer el-Bulkînî kazasker olarak tayin edildi.³⁰⁶ Saltanat nâibliğinin boş olduğu bu dönemde işlerin yürütülmesinde önemli bir etken olan atabek Taştemur'un artan gücünden rahatsız olan Berkuk, hoşdaşı Bereke ile ittifak ederek Taştemur'u İskenderiye'de hapsetmeye muvaffak oldular. Ardından 779 Zilhicce (Mart 1378) tarihinde Berkuk atabek olurken, Bereke re'sü nevbe görevini üstlendi.³⁰⁷

Saltanat nâibliği makamında atama yapılmadığı bir dönemde Berkuk, yeni göreviyle birlikte devlet idaresinde nüfuzunu artırdı ve bazı nâibliklere atama yaptı. Ayrıca emîrleri ve kadıları huzurunda toplayıp vakıflarla ilgili taleplerde bulundu.³⁰⁸ 780 Zilhicce (Mart 1379) ayında emîrleri, dört mezhep kadısını ve ilim adamlarını toplayarak mescidlere, camilere, medreselere, zaviye ve ribatlara ait vakıf arazilerinin

³⁰⁰ Makrîzî, *Sülûk*, III/1, 312; İbn Şahin, *Neylû'l-emel*, II, 128.

³⁰¹ Makrîzî, *Sülûk*, III/1, 314; İbn Şahin, *Neylû'l-emel*, II, 129; İbn İyâs, *Bedâiü'z-zühûr fî vekâii'd-dühûr*, I/2, 210.

³⁰² İbn Tağriberdî, *Nücûm*, XI, 159-160; İbn Şahin, *Neylû'l-emel*, II, 130; İbn İyâs, *Bedâiü'z-zühûr fî vekâii'd-dühûr*, I/2, 212.

³⁰³ İbn İyâs, *Bedâiü'z-zühûr fî vekâii'd-dühûr*, I/2, 212.

³⁰⁴ İbn Kâdî Şühbe, *Târîhu İbn Kâdî Şühbe*, III, 550; Makrîzî, *Sülûk*, III/1, 318; İbn Tağriberdî, cemaziyelâhîr ayı olarak söyler. Bk: İbn Tağriberdî, *Nücûm*, XI, 161.

³⁰⁵ Hayatı için Bk: Mustafa Uzunpostalcı, 'Bulkînî Ömer b. Raslân', *DİA*, VI, 410-411

³⁰⁶ Makrîzî, *Sülûk*, III/1, 319-320; İbn İyâs, *Bedâiü'z-zühûr fî vekâii'd-dühûr*, I/2, 216.

³⁰⁷ İbn Kâdî Şühbe, *Târîhu İbn Kâdî Şühbe*, III, 555; Makrîzî, *Sülûk*, III/1, 323-324; İbn Haldun, *İber*, V, 557; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, XI, 162-163; İbn Şahin, *Neylû'l-emel*, II, 135; İbn İyâs, *Bedâiü'z-zühûr fî vekâii'd-dühûr*, I/2, 220.

³⁰⁸ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, XI, 164, 166; Makrîzî, *Hutat*, III, 131.

satılıp satılamayacağı hususunda görüş istedi. Hanefî bir şeyhin Türkçe bir ifadeyle, bu arazilerin niçin satılmak istediği ile ilgili sorusu bazı ilim adamları tarafından pervasız bulundu ve şeyh ayıplandı. Yoğun tartışmalardan sonra toplantı bittiğinde Berkuk, kendi istediğini yaparak vakıf arazilerini ikta haline getirdi.³⁰⁹ Berkuk'un devlet işleriyle ilgili güçlü konumunu ve faaliyetlerini gösteren bir başka husus da kâdılkudât ları huzurunda toplayarak kadıların tayin ve azil kararlarının alınmasıdır.³¹⁰ Kaynaklar onun 781/1379 yılında hanefî bir kadı nâibini,³¹¹ Kahire valisini,³¹² veziri,³¹³ bazı Kâdılkudât ve kadıları azlettiğini,³¹⁴ 782/1380 yılında Kahire muhtesibini ve bazı emîrleri de tutuklattığını,³¹⁵ bazı vergileri de iptal ettiğini bildirmektedir.³¹⁶ Sultan gibi hareket eden Berkuk, tahta geçebilmek için de çaba sarf etti. Bu dönemde Çerkez emîrleri önemli mevkilere getirmekle³¹⁷ kalmadığı gibi, rakip olarak gördüğü emîrleri de ortadan kaldırdı. Nitekim Berkuk ile hoşdaşı Bereke ülke işlerini bir süre birlikte yürüttü. Fakat aralarında çıkan ihtilaf neticesinde yaşanan mücadele, Berkuk'un Bereke'yi katletmesiyle sona erdi. Böylece Berkuk, idarî alandaki güçlü rakibini saf dışı bıraktı.³¹⁸

Yaşının küçüklüğü sebebiyle yönetimde hiçbir rolü olmadığı görülen el-Melikü'l-Mansûr Ali, yaklaşık beş yıllık saltanat sürdü ve 783 Safer ayında(Nisan 1381) öldü. el-Melikü'l-Mansûr'un ölümünden sonra atabek Berkuk'un sultan olacağı, insanlar ve emîrlar arasında iyice yayılmışken, önde gelen emîrlar böyle bir şeye rıza göstermeyeceklerini bildirdiler. Emirlerin kendisinin desteklemediğini öğrenen atabek Berkuk, önde gelen emîrlari, halifeyi ve kâdılkudât ları topaldı. Toplantıya el-Melikü'l-Eşref Şaban'ın üç oğlu -İsmail, Ebu Bekir, Haccî- de davet edildi. Neticede içlerinde en büyüğü dokuz yaşında olan Haccî'yi seçerek el-Melikü's-Salih lakabıyla tahta

³⁰⁹ İbn İyâs, *Bedâiü 'z-zühûr fî vekâii 'd-dühûr*, I/2, 235-236; Sehâvî, *Vecizü 'l-Kelam*, I, 238-240.

³¹⁰ Makrîzî, *Sülûk*, III/2, 443.

³¹¹ İbn Hacer el-Askalanî, *İnbâü 'l-ğumr*, I, 303.

³¹² İbn Hacer el-Askalanî, *İnbâü 'l-ğumr*, II, 3.

³¹³ İbn İyâs, *Bedâiü 'z-zühûr fî vekâii 'd-dühûr*, I/2, 266.

³¹⁴ İbn İyâs, *Bedâiü 'z-zühûr fî vekâii 'd-dühûr*, I/2, 256.

³¹⁵ İbn İyâs, *Bedâiü 'z-zühûr fî vekâii 'd-dühûr*, I/2, 260.

³¹⁶ İbn İyâs, *Bedâiü 'z-zühûr fî vekâii 'd-dühûr*, I/2, 279-80.

³¹⁷ İbn Hacer el-Askalanî, *İnbâü 'l-ğumr*, II, 4.

³¹⁸ Sehâvî, *Vecizü 'l-Kelam*, I, 248-249; İbn Şahin, *Neylû 'l-emel*, II, 165-6; İbn İyâs, *Bedâiü 'z-zühûr fî vekâii 'd-dühûr*, I/2, 260.

geçirdiler(783/1381). Yaşının küçüklüğü sebebiyle sultan, tahta kaldığı kısa sürede yönetimde hiçbir varlık gösterememiş ve atabek Berkuk devlet idaresini elinde tuttu.³¹⁹

Berkuk, karşısında güçlü bir emir olmadığı bu dönemde tahtı ele geçirmek için çalışmalar yürütmüş ve 784 Razaman ayında (1382 Kasım) atabeklik vazifesinden tahta oturmayı başardı. Sûdûn eş-Şeyhânî'yi de saltanat nâibliği makamına tayin etti.³²⁰ İbn Makrîzî ise, el-Melikü'n-Nâsır Muhammed'in ölümünden sonra saltanat niyâbeti müessesesinin tekrar işlevsellik kazandığını, Nâsır döneminden sonra yetkisi çok olup son kez bu makama gelen emîrin Sûdûn eş-Şeyhûnî olduğunu ifade etmektedir..³²¹

Bahrî Memlûkler Devleti'nde saltanat nâibliğinin incelendiği üçüncü safha olan el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un üçüncü kez tahta oturduğu 1310 yılından sultan Berkuk'un 1382 yılında tahta geçmesiyle sona eren dönemin bariz özelliklerinden birisi, nâibü's-saltana makamının ilk dönemlere göre hem nüfuzunu hem de istikrarını yitirmiş olmasıdır. Bahsedilen dönemde yirmi farklı isim, yirmi iki kere bu vazifeyi üstlenmişti. Aktemur es-Sahibî el-Hanbelî ve Aktemur Abdulganî bu vazifeye ikişer kez getirildi. Ele alınan safhada görev alan saltanat nâiblerinin görevde kalma süresi Ergun Şah hariç ilk iki safhaya göre daha kısa oldu.

Muhammed b. Kalavun döneminde saltanat nâibliği vazifesini yürüten Ergun Şah, on beş yıl bu görevde kalarak Bahrî Memlûkler Devleti'nin en uzun süreli saltanat nâibi oldu. Baybars el-Mansûrî bir yıl, Bektemur el-Çevkendar bir yıl, Dokuztemur bir yıl, Kûsun yedi ay, Taştumur iki ay, Aksungur Sellârî bir yıl, Âl-i Melik iki yıl, Erkutay bir yıl, Beyboğa Arûs Kâsımî üç yıl, Beyboğa Tatar bir buçuk yıl, Ergun el-Kâmilî birkaç ay, Kubilay bir buçuk yıl, Kaştumur bir yıl, Ali el-Mardinî birkaç ay, Mengli bir yıl, Aktemur Abdulganî bir yıl, Mencek el-Yûsufî bir yıl, Aktemur Sahîbî Hanbelî bir yıl süreyle saltanat makamında bulundu. Taştumur Alâî'nin azil tarihine ulaşamadığından görev süresi bilinmemekle birlikte onun da kısa bir süre bu görevde kaldığı anlaşılmaktadır.

³¹⁹ Makrîzî, *Sûlûk*, III/2, 439; İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, XI, 207; İbn Şahin, *Neylû'l-emel*, II, 175.

³²⁰ İbn İyâs, *Bedâiü'z-zühûr fî vekâii'd-dühûr*, I/2, 321; İbn Tağrıberdî, *Menhel*, VI, 105; İbn Şahin, *Neylû'l-emel*, II, 196.

³²¹ Makrîzî, *Hıtat*, III, 69.

el-Melikü'n-Nâsır'ın üçüncü saltanatından Çerkes dönemine kadarki sürede dikkatleri çeken önemli bir husus da saltanat nâibliğinin uzun sayılabilecek zaman dilimlerinde boş kalmasıdır. Nitekim, el-Melikü'n-Nâsır'ın bu önemli ve etkin müesseseyi ortadan kaldırdığı tespit edildi. Onun bu kararı almasında bir taraftan bazı emîrlerin telkini, diğer taraftan daha önce yaşamış olduğu kötü tecrübeler etkili oldu. Unutulmamalıdır ki el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un üçüncü saltanatı saltanat nâibliği dışında başka müesseseler de ilga edildiği bir dönemdi. Onun ardından tahta geçen el-Melikü'l-Mansûr Ebubekir devrinde yeniden nâib atandığı görülmekle birlikte bu tarihten itibaren saltanat nâiblerinin eski güçlerinde olamadıkları ancak yine de devlet idaresinde zaman zaman etkili olabildikleri görülmektedir. Saltanat nâibliği müessesesinde yaşanan nüfuz kaybının sebepleri arasında sultanların küçük yaşta olması ve bundan dolayı idareyi bir ya da birkaç emîrin birlikte yürütmesi öne çıkmaktadır.

Ergun Şah'ın 727/1326 yılında azledilmesinden sonra 741 yılı Zilhicce ayında (Mayıs 1341) Dokuztemur'un saltanat nâibliğine atanmasına kadar geçen sürede, Âl-i Melik'in 746 yılında azledilmesinden 747 yılında Erkutay'ın getirilmesine kadar bir yıl, Kubilay'ın azledildiği 753/1352 yılından Kaştemur'un atandığı 762/1361 yılına kadar on yıl, Kaştemur'un görevden alındığı 763/1363 yılından Ali el-Mardinî'nin tayin edildiği 769/1368 yılına kadar altı yıl, 779/1377 yılında Aktemur Abdulganî'nin azlinden Sûdûn eş-Şeyhî'nin 784/1382 yılında göreve getirilmesine kadar geçen beş yıllık sürede hiç kimse saltanat nâibliğine atanmadı. Ayrıca el-Melikü'l-Kâmil Seyfeddin Şaban 746-747(1345-1346) ile el-Melikü's-Salih Zeyneddin Haccî 783-784 (1381-1382) saltanat nâibi edinmeyen iki sultan olarak tespit edilmişti. Dolayısıyla söz konusu yetmiş iki yıllık dönemin yarısında saltanat nâibliğinin ilga edildiği görülmektedir. Bu bilgiler ışığında, ikinci sultan konumundaki saltanat nâibliği makamının boş kaldığı yıllarda diğer vazifelerdeki güçlü emîrlerin devlet idaresinde söz sahibi olmasının normal karşılanması gerektiği düşünülebilir.

Ergun Şah'tan sonra ve özellikle saltanat nâibliğinin ilga edildiği yıllarda atabek, hâcip, emîr-i âhûr ya da re'sü nevbe unvanlı emîrlerin, sultanları kontrol edebildikleri hatta istedikleri gibi tahtın sahiplerini değiştirebildikleri ve ülkeyi

yönetebildikleri görülmektedir. Bununla birlikte saltanat nâibleri de zaman zaman taht değişikliğinde kısmen de olsa etkinliklerini devam ettirebilmişlerdi. Ancak son beş sultan zamanında ve özellikle ilk defa emîr-i kebir unvanını alarak atabek vazifesini üstlenen emîr Şeyhûn'dan sonra atabek makamında bulunan emîrler, saltanat nâibinin varlığında dahi idarî alanda söz sahibi olabilmışler hatta saltanat nâibinden de nüfuzlu olmuşlardı. Burada şu husus belirtilmelidir ki, özellikle saltanat niyâbeti makamının ilga edildiği dönemlerde, atabeklerin devlet idaresinde çok aktif rol aldıkları görülmektedir.

D. Sultanlık İçin Bir Basamak Olarak Saltanat Nâibliği

Memlükler Devleti'nde veraset kuralı geçerli olmakla birlikte bu kurala genellikle uyulmazdı. Bu yüzden, sultanın ölümü çoğu zaman taht kavgalarına zemin hazırladı. Tahtın el değiştirmesi sırasında nüfuzlu emirler arasında mücadele yaşanması doğal hale gelmişti. Sultanı belirleme konusunda Kahire'deki nüfuzlu emirler daha çok söz sahibi olmakla birlikte, diğer eyaletlerde bulunan güçlü emirler de öne çıkmaya çalışırlardı. Ölen sultanın veliahtını destekleyenler yanında tahtı kendi eline geçirmek isteyenler de oluyordu. Bu durum gruplar arasında çatışmaya sebep olurdu. Bu durum ülkede istikrarın kaybolmasına yol açmaktaydı. Bu kritik süreçlerde en etkili emirin saltanat nâibi olduğu görülmektedir. Devlet hiyerarşisinde en güçlü emir konumunda olan saltanat nâibinin siyasî bir kaos meydana gelmeden yeni sultanın tahta geçmesini sağlamada el-Melikü'n-Nâsır Muhammed'in üçüncü kez tahta geçmesine kadar etkili olduğu görülmektedir. Saltanat nâiblerinin tahtın kendi ellerine geçmesi için de fırsat kolladıkları görülmektedir. Bu mücadelenin tarafı olarak yer alıyorlardı ve tahta geçmeyi de başarıyorlardı.

Saltanat nâibleri, devletin kuruluş yıllardan itibaren taht değişikliklerinde etkili olmuşlardı. Hatta beş saltanat nâibi, tahta geçmeyi de başarmıştı. Bu saltanat nâiblerinden ilki, başarılı ve tecrübeli bir devlet adamı olan Kutuz'du. Kutuz, saltanat nâibi iken yaşının küçük olmasından dolayı devleti yönetmekte zafiyet gösteren el-Melikü'l-Mansur Nureddin Ali üzerinde büyük bir nüfûza sahipti ve devlet işlerini de bütünüyle yürütüyordu. Ancak iç ve dış tehditlerin giderek artması, devlet işlerini bizzat üstlenmesini gerekli hale getirdi. Devletin içinde bulunduğu bu zor şartlarda Kutuz, ümera ve ulema ile toplantı yaparak güçlü bir sultana ihtiyaç duyulduğunu belirtti.

Toplantıya katılanlar, Kutuz'un tahta layık olduğunu söylediler. Onu el-Melikü'l-Muzaffer lakabıyla sultan ilan ettiler. Ardından herhangi bir karışıklık yaşanmaması için de Nureddin Ali ve yakın çevresi tutuklandı.³²²

Tahta geçmeyi başaran ikinci saltanat nâibi Kalavun'du. Çocuk sultan Sülemiş devrinde bu görevi yürütürken hem devlet işlerinde hem de emirlerle ilişkisinde sultan gibi hareket etti. Ayrıca muhalif emirleri bertaraf ederek tahtı ele geçirmek için de önemli adımlar attı. Böylece çıkması muhtemel isyanların da önüne geçmeye çalıştı. Kısa süre sonra da uygun şartların oluşmasıyla önde gelen emirlerle yaptığı toplantıda ülkenin olgun biri tarafından yönetilmesi gerektiğini vurguladı. Bu teklif, emirler tarafından desteklendi ve Sülemiş tahttan indirilerek yerine el-Melikü'l-Mansur unvanıyla Kalavun sultan ilan edildi.³²³

el-Melikü'l-Eşref Halil devrinde saltanat nâibi olan Baydara da sultana düzenlediği suikast neticesinde 693 yılı Muharrem ayında (Aralık 1293) el-Melikü'l-Kâhir ya da el-Melikü'l-Rahim unvanıyla sultan ilan edildi. Ancak ertesi gün Ketboğa'nın da aralarında bulunduğu bazı emirler tarafından katledildi.³²⁴

Sultan olmayı başaran bir diğer saltanat nâibi Ketboğa'ydı. el-Melikü'n-Nasır Muhammed'in ilk defa tahta geçtiği yıllarda saltanat nâibliği makamına getirildi. Sultanın çocuk yaşta olmasından faydalanarak sultanı nüfuzu altına aldı ve devlet işlerinde tek söz sahibi oldu. Ancak Ketboğa'nın üstünlüğünden rahatsız olan emirler isyan çıkartarak durumu kendi lehlerine çevirmeye çalıştılar. Bu isyanları bastıran Ketboğa, ülkede istikrarı yeniden sağladı ve olayları bahane ederek tahta geçmek istedi. Emirler ve kadılarla yaptığı görüşmeler neticesinde el-Melikü'n-Nasır Muhammed'in yerine el-Melikü'l-Adil unvanıyla tahta geçti.³²⁵

Ketboğa'dan sonra da taht, bir saltanat nâibine geçti. Ketboğa döneminde yaşanan ekonomik bunalım ile Moğol asıllı olanların emir yapılması ve bu emirlerin üst

³²² Aynî, *İkdu'l-cûmân*, I, 220; İbnü'd-Devâdârî, *Kenz*, VIII, 39; İbn Haldun, *İber*, V, 450; İbn Habîb, *Tezkire*, I, 178; İsmail Yiğit, "Kutuz", *DİA*, XVI, 500-501.

³²³ İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, VII, 270; a.mlf., *Menhel*, IX, 91; Kütübî, *Fevât*, III, 203.

³²⁴ İbn Kesir, *el-Bidâye*, XVII, 663; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 691-700, s. 27; İbn Haldun, *İber*, V, 482; Kütübî, *Fevât*, I, 407; İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, VIII, 17-20; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXI, 259-267; İbnü'l-Cezerî, *Târîhu Havâdisi'z-zaman ve enbâ'ühu ve vefayâtü'l-ekâbir ve'l-a'yan min ebâ'ihî*, I, 191; İbn Dokmak, *el-Cevherü's-Semîn*, s. 316; Baybars, *Muhtar*, s. 96-97.

³²⁵ Makrizî, *Sülûk*, I/3, 806; İbn İyas, *Bedaiü'z-zuhur fî vekai'd-duhur*, I/1, 385; İbn Furat, *Tarih*, VII, 191-193.

düzey görevlere tayin edilmesi emirler arasında büyük bir hoşnutsuzluğa sebep olmuştu.³²⁶ Emirler arasında oluşan hoşnutsuzluk saltanat nâibi Laçin'in Ketboğa'yı tahttan indirmesi ile büyük bir isyana dönüşmeden sona erdi. Kendisini destekleyen emirlerin sayesinde Laçin, el-Melikü'l-Mansur unvanıyla sultan ilan edildi.³²⁷

II. SALTANAT NÂİBLERİNİN SULTANLA VE ÖNDE GELEN EMİRLERLE İLİŞKİLERİ

A. Nâib ile Sultan Arasındaki İlişkiler

Önceki İslam devletlerinde vezirin yürütmüş olduğu görevleri üstlenen, hatta ondan daha etkin bir konumda olan ve bu yetkileri dolayısıyla ikinci sultan olarak tanımlanan saltanat nâibi ile sultanlar arasında güçlü ilişkilerin bulunacağı açıktır. Memlûk Devleti'nin askerî ve idarî alandaki insan gücünü karşılayan memlûk sisteminin yapı taşlarını oluşturan eğitilmiş köleler, nâib-i saltanatlık vazifesini de üstlenmişlerdi. Memlûk sultanlarının, saltanat nâiblerini en güvendidikleri memlûkler arasından seçtikleri görülmektedir. İlk sultandan itibaren sultanların saltanat nâibi ile ilişkilerini kuvvetlendirmek için çeşitli yöntemler kullanmışlardı. Onlar, öncelikle kendi memlûkünü saltanat nâibliğine getirmişlerdi. Ayrıca kendisinin tahta geçmesinde destek olan bir emiri ya da kendinden önceki bir sultanın memlûkünü veyahut kendi hoşdaşını bu makama getirmişlerdi. Yine evlilik bağı ile akrabalık kurulmuş bir memlûkü de bu makama atamışlardı. Az da olsa başka bir emirin memlûkünü de bu makama tayin etmişlerdi. Dikkat çekici bir husus da biri hariç saltanat nâiblerinin hepsinin memlûk olmasıdır. İlişkilerin iyi gitmesi istikrarın bir göstergesi olmuştu. İlişkilerin bozulması, ya saltanat nâiblerinin görevden alınması ya sultanın tahttan indirilmesi ya da zaman zaman nâibin tahta geçmesi şeklinde tezâhür etmişti.

Efendi-memlûk ilişkisi açısından saltanat nâibleri ile sultanların ilişkisini aşağıdaki tabloda göstermek istiyoruz. Bu tabloda herhangi bir sultanın memlûkü olup saltanat nâibliği vazifesini üstlenenler yer almıştı:

³²⁶ Makrizî, *Sülûk*, I/3, 828.

³²⁷ İbnü'l-Cezerî, *Havâdisü 'z-zaman*, I, 332-333.

Saltanat nâibi	Görev Aldığı Dönem	Efendisi
Aytekin el-Bunduktârî	Melik Mu'iz Aybek	Salih Necmeddin Eyyûb
Aybek Efrem	El-Melikü'l-Adil Sulamış	Salih Necmeddin Eyyûb
İzzeddin Aydemîr el-Hillî	El-Melikü'z-Zâhir Baybars	Salih Necmeddin Eyyûb
İzzeddin Aydemîr el-Hillî	Kutuz	Salih Necmeddin Eyyûb
Kutuz	Mu'iz Aybek ve Nûreddîn Ali	Melik Muaz Aybek
Bîlik el-Hâzindâr	Kutuz, El-Melikü's-Saîd ve Baybars	El-Melikü'z-Zâhir Baybars
Hüsameddin Toruntay	El-Melikü'l-Mansûr Kalavun	El-Melikü'l-Mansûr Kalavun
Baydara	El-Melikü'l-Eşref Halil	El-Melikü'l-Mansûr Kalavun
Ketboğa	El-Melikü'n-Nâsır Muhammed	El-Melikü'l-Mansûr Kalavun
Laçın	Ketboğa	El-Melikü'l-Mansûr Kalavun
Karasungur el-Mansurî	Laçın	El-Melikü'l-Mansûr Kalavun
Mengutemur	Laçın	Sultan Laçın
Baybars el-Mansurî	El-Melikü'n-Nâsır Muhammed	El-Melikü'l-Mansûr Kalavun
Aksungur es-Sellârî	El-Melikü's-Salih İsmâil	El-Melikü'l-Mansûr Kalavun
Ergun en-Nâsirî	El-Melikü'n-Nâsır Muhammed	El-Melikü'n-Nâsır Muhammed
Taştemur el-Ahdâr	El-Melikü'n-Nâsır Ahmed	El-Melikü'n-Nâsır Muhammed
Beyboğa Arûs	Nâsır Hasan	El-Melikü'n-Nâsır Muhammed
Beyboğa Tatar	Nâsır Hasan	El-Melikü'n-Nâsır Muhammed
Kubilay	Salahaddîn İsmail	El-Melikü'n-Nâsır Muhammed
Kaştemur	Mansur Muhammed	El-Melikü'n-Nâsır Muhammed
Ali el-Mardînî	El-Melikü'l-Eşref Şaban	El-Melikü'n-Nâsır Muhammed
Mencek el-Yusûfî	El-Melikü'l-Eşref Şaban	El-Melikü'n-Nâsır Muhammed
Erkutay	El-Melikü'l-Muzaffer Haccî	El-Melikü'l-Eşref Halil
Ergun el-Kâmilî	Melik Salahaddîn İsmail	Melik Salahaddîn İsmail
Aktemur Sâhibî	El-Melikü'l-Eşref Şaban ve El-	El-Melikü's-Salih İsmail

Hanbelî	Melikü'l-Mansûr Alaüddîn Ali	
Mengli	El-Melikü'l-Eşref Şaban	El-Melikü'n-Nâsır Hasan

Tablodan da anlaşıldığı gibi Mısır ve Suriye'de Eyyûbî mirası üzerine kurulan Memlûkler Devleti'nin ilk yıllarında görev alan saltanat nâiblerinden Aytekin el-Bunduktârî,³²⁸ Aybek el-Efrem³²⁹ ve İzzeddin Aydemîr el-Hillî³³⁰ Eyyûbî hükümdarı Salih Necmeddin Eyyûb'un memlûkleridir. Bu bilgilerden Melik İzzeddin Aybek et-Türkmânî, el-Melikü'l-Adil Sulamîş, el-Melikü'z-Zâhir Rukneddîn Baybars, El-Melikü's-Saîd ve Kutuz'un saltanatları boyunca bu makama kendi memlûklerini getirmedikleri anlaşılmaktadır.

el-Melikü's-Saîd devrinde, Bîlik el-Hâzindâr'dan başka saltanat nâibliğine atanan bir başka isim Sungur el-Elî'dir. O, aynı zamanda el-Melikü's-Saîd'in hoşdaşıdır.³³¹ Bîlik el-Hâzindâr ile Aksungur el-Fârikânî, Sultan el-Melikü'z-Zâhir Baybars'ın memlûküdür. Baybars ise Aytekin el-Bunduktârî'nin memlûküdür.³³² Kutuz ise Melik Muaz Aybek'in memlûküdür.³³³ Kutuz'dan sonra saltanat nâibi olanların genel olarak Mansur Kalavun veya Muhammed b. Kalavun'un memlûkleri arasında yer aldığı görülmektedir. Bunlardan Hüsameddin Toruntay³³⁴, Baydara,³³⁵ Ketboğa,³³⁶ Laçın,³³⁷ Karasungur el-Mansurî,³³⁸ Baybars el-Mansurî,³³⁹ Aksungur es-Sellârî³⁴⁰ el-Melikü'l-Mansûr Kalavun'un memlûkleridir. Ergun en-Nâsırî,³⁴¹ Taştemur Ahdâr,³⁴²

³²⁸ Aytekin el-Bunduktârî, emîr Cemaleddin Musa b. Yağmur'un memlûkü iken daha sonra Salih Necmeddin Eyyûb'e intikal etmiştir. Bk: Makrîzî, *el-Mukaffê'l-kebir*, II, 347; Safedî, *Vâfî*, X, 491-492; İbn Tağriberdî, *Menhel*, II, 156. Ayrıca Eyyûbî hükümdarı el-Melikü's-Salih Necmeddin Eyyûb b. Muhammed ile ilgili bilgi için bk: Bahattin Kök, 'el-Melikü's-Salih Eyyûb', *DİA*, XXIX, 80-82. Cemaleddin Musa b. Yağmur'un hayatı ile ilgili bilgi için bk: İbn Tağriberdî, *Nücûm*, VII, 219.

³²⁹ Makrîzî, *el-Mukaffê'l-kebir*, II, 328.

³³⁰ Makrîzî, *el-Mukaffê'l-kebir*, II, 352.

³³¹ İbnü'l-Furât, *Târihu İbni'l-Furât*, VII, 95.

³³² İbnü'l-Furât, *Târihu İbnu'l-Furât*, VII, 89; İbnü's-Sukâî, *Tâlî Kitâb*, s. 52; İbn Devâdâr, *Kenzü'd-dürer*, IX, 322; İbn Tağriberdî, *Menhel*, II, 155; a.mlf., *ed-Delîlû's-Şâfî*, I, 142; İbnü'l-Furât, *Târihu İbni'l-Furât*, VII, 101.

³³³ İbn Tağriberdî, *Menhel*, IX, 74; Aynî, *İkdü'l-cümân*, I, 255; İbnü's-Sukâî, *Tâlî Kitâb*, s. 128.

³³⁴ İbnü's-Sukâî, *Tâlî Kitâb*, s. 94; İbn Dokmak, *El-Cevherü's-Semîn*, s. 296; İbn Dokmak, *en-Nefhatü'l-miskiyye fî'd-devleti't-Türkiyye* (nşr. Ömer Abdüsselam Tedmuri), Sayda 1999, s. 75.

³³⁵ İbnü'l-Furât, *Târihu İbnu'l-Furât*, VIII, 188; İbn Tağriberdî, *Menhel*, II, 494.

³³⁶ Safedî, *Vâfî*, IX, 115.

³³⁷ Safedî, *Vâfî*, XXIV, 385. Hüsameddin Laçın, el-Melikü'l-Mansur Nureddin Ali'nin memlûkleri arasında iken Mansur Kalavun onu satın alarak hizmetine dahil etmiştir. Bk: Aynî, *İkdü'l-cümân*, III, 431.

³³⁸ Safedî, *Vâfî*, XIV, 212; İbn Tağriberdî, *Menhel*, IX, 49.

³³⁹ İbn Hacer, *Dürer*, I, 510; Makrîzî, *el-Mukaffê'l-kebir*, II, 531.

³⁴⁰ Safedî, *Vâfî*, XXIV, 265-266; Makrîzî, *Hitat*, III, 304.

³⁴¹ Safedî, *Vâfî*, II, 306; İbn Tağriberdî, *Menhel*, II, 306; Makrîzî, *el-Mukaffê'l-kebir*, II, 19.

³⁴² Safedî, *Vâfî*, XVI, 437; İbn Tağriberdî, *Menhel*, VI, 392; İbn Kâdî Şühbe, *Târih*, II, 268.

Kubilay,³⁴³ Kaştemur,³⁴⁴ Ali el-Mardîni,³⁴⁵ Mencek el-Yusûfi,³⁴⁶ Beyboğa Arûs ve Beyboğa Tatar³⁴⁷ el-Melikü'n-Nâsır Muhammed'in memlûkleri arasındadır.

Üç sultanın sadece birer memlûkü saltanat niyâbeti vazifesini üstlenmişken, bir sultanın iki memlûkü bu göreve gelmişti. Mengutemur Sultan Laçın'ın,³⁴⁸ Erkutay el-Melikü'l-Eşref Halil'in,³⁴⁹ Ergun el-Kâmilî³⁵⁰ ile Aktemur Sâhibî el-Hanbelî³⁵¹ el-Melikü's-Salih İsmail'in ve Mengli Nâsır Hasan'ın³⁵² memlûküdür.

Saltanat nâibliği görevine memlûkünü getirip onunla birlikte çalışan sultanların Melik Mu'az Aybek, el-Melikü'z-Zâhir Baybars, el-Melikü'l-Mansûr Kalavun, Laçın, el-Melikü'n-Nâsır Muhammed olduğu görülmektedir. Döneminde altı saltanat nâibi ile birlikte çalışan el-Melikü'l-Eşref Şaban kendi memlûklerini bu göreve hiç getirmemişken, üç kere tahta geçip saltanat nâibi makamına beş tane emîri atayan el-Melikü'n-Nâsır Muhammed sadece bir tane memlûkünü bu göreve getirmişti. Yaklaşık iki yıl tahtta oturmasına rağmen dört farklı saltanat nâibi ile çalışan el-Melikü's-Saîd Bereke ise, kendi memlûklerini bu makama getirmemiş, babasının memlûkleri ve kendi hoşdaşı ile bu vazifenin icra edilmesini tercih etmişti. Dikkat çekici bir başka durum Zâhir Baybars'dır. O, saltanat nâibinin memlûkü iken tahta geçerek devleti yönetmişti.

Sultanın memlûkü olmadığı halde, bir emîrin memlûkü olup saltanat niyâbeti görevine atanabilmenin de mümkün olduğu görülmektedir. Bu şekilde göreve gelenler, Salih Alaüddin Ali b. el-Mansur Kalavun'un memlûkü olan Sellâr,³⁵³ Sellâr'ın

³⁴³ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, X, 321.

³⁴⁴ İbn Hacer, *Dürer*, III, 249.

³⁴⁵ İbn Hacer Askalanî, *Dürer*, III, 77; Halil b. Şahin, *Neylû'l-emel*, II, 20; İbn Kâdî Şühbe, *Târîh*, III, 391. Ali el-Mardîni, aslen Sahib-i Mardin'in memlûklerinden olup Melik Nâsır Muhammed b. Kalavun'nun isteği üzerine 728'de ona gönderilmiştir. Bk: İbn Tağriberdî, *Menhel*, VIII, 212. Sahib-i Mardin olarak bilinen Salih b. Gazi'nin hayatı için bk: İbn Tağriberdî, *Menhel*, VI, 329-330.

³⁴⁶ Safedî, *Vâfi*, XI, 276; İbn Tağriberdî, *Menhel*, XI, 276; İbn Kâdî Şühbe, *Târîh*, III, 473.

³⁴⁷ Halil b. Şahin, *Neylû'l-emel*, I, 251; İbn Tağriberdî, *Menhel*, III, 486; İbn Kâdî Şühbe, *Târîh*, III, 52; Makrîzî, *el-Mukaffê'l-kebir*, II, 559.

³⁴⁸ Safedî, *Vâfi*, XXVI, s. 429; İbnü's-Sukâî, *Tâlî Kitâb*, s. 131 İbn Tağriberdî, *Menhel*, IX, 167; Safedî, *A'yanü'l-asr*, V, 455.

³⁴⁹ Safedî, *A'yanü'l-asr*, I, s. 476; İbn Kâdî Şühbe, *Târîh*, II, 641.

³⁵⁰ Makrîzî, *el-Mukaffê'l-kebir*, II, 27; Safedî, *Vâfi*, II, 320; İbn Tağriberdî, *Menhel*, II, 320; İbn Hacer, *Dürer*, I, 352.

³⁵¹ İbn Kâdî Şühbe, *Târîhu İbn Kâdî Şühbe*, III, 557; İbn Hacer, *İnbâu'l-ğumr*, I, 245.

³⁵² İbn Hacer, *Dürer*, IV, 367.

³⁵³ İbn Hacer, *Dürer* II, 179; Safedî, *Vâfi*, XVI, 55.

memlûkü olan Bektemur,³⁵⁴ Yelboğa el-Hâsikî'nin memlûkü olan Taştemur Alâî³⁵⁵ ve son olarak Hama nâibi Melik Müeyyed İmadüddin Ebu'l-Fidâ'nin memlûkü Dokuztemur olmak üzere dört emîrdir.³⁵⁶

Bahrî Memlûkler döneminde saltanat nâibliğine atandığı halde memlûk olmayan ve dolayısıyla memlûk eğitimi almayan tek isim Kûsun'dur.³⁵⁷ O, el-Melikü'l-Eşref Alaaddîn Küçük devrinde saltanat nâibliği görevine getirilmişti. On sekiz yaşındayken ticaret amacıyla geldiği Kahire'de bir gün Kal'atü'l-cebel'e gelir. Burada Sultan tarafından görülür ve beğenilir. Sultan, Kûsun'u satın almak istediğinde memlûk olmadığını öğrenir. Ağırılığınca dirhem vererek onu hizmetine alır ve emîr-i mie ve mukaddem elf rütbesine getirir. Kûsun'un yükselişi sürer ve Bektemur'un yerine saltanat nâibi olur.³⁵⁸ Bu durum Bektemur ile aralarında ilginç bir dialog yaşanmasına sebep olur. Kûsun kendisinin memlûk olmadığını dolayısıyla memlûk eğitiminden de geçmediğini ve kendi yetenekleriyle doğrudan Sultanın hizmetinde göreve başlayan büyük bir emîr olduğunu övünerek belirtmektedir.³⁵⁹

Kısacası Bahrî Memlûkler döneminde bir sultanın memlûkü olup saltanat nâibliğinde görev alanların sayısının daha fazla yekun tuttuğu, bir sultanın memlûkü olmanın nâib-i saltanatlık görevine gelmek için avantaj sağladığı görülmektedir. Dikkat çekici bir husus da efendi-memlûk ilişkisinin güven temeline dayanmış olmasıdır.

Saltanat nâiblerinden bazılarının bu makama tayin edilmeden önce sultanlarla akraba oldukları görülmektedir. Sultanlar, güvendikleri bir memlûkü kızlarıyla evlendirerek ilişkilerini artırmış ve bu önemli makama damadını getirmişti. Sultanın damadı olup bu makama gelenlerden Laçin, el-Melikü'z-Zâhir Baybars'ın kızıyla,³⁶⁰ Ergun el-Kâmilî, el-Melikü's-Salih İsmail'in kız kardeşiyle,³⁶¹ Kûsun, el-Melikü'n-

³⁵⁴ Yûnînî, *Zeylû mir'at'iz-zamân*, II, 1444.

³⁵⁵ İbn Kâdî Şühbe, *Târîh*, I, 143. Yelboğa Hasîkî'nin hayatı için bk: İbn Hacer, *Dürer*, IV, 438-440.

³⁵⁶ İbn Hacer, *Dürer*, II, 225; Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 698; Safedî, *A'yânü'l-asr*, II, 611; İbn Tağriberdî, *Menhel*, VI, 420. Ebu'l-Fidâ'nın hayatı için Safedî, *Vâfi*, IX, 173-178.

³⁵⁷ Bununla birlikte bazı kaynaklarda Kûsun'un, onu satın almasından dolayı el-Melikü'n-Nâsır'ın memlûkü olduğu ifade edilmektedir. Bk. İbn Hacer, *Dürer*, III, 257; İbn Devâdâr, *Kenzü'd-dürer*, IX, 116.

³⁵⁸ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, X, 46-47; Safedî, *Ayanü'l-asr*, IV, 138; İbn Tağriberdî, *Menhel*, IX, 107.

³⁵⁹ İbn İyâs, *Bedâiü'z-zühûr fî vekâii'd-dühûr*, I/1, s. 465; İbn Tağriberdî, *Menhel*, IX, 108.

³⁶⁰ İbn Tağriberdî, *Menhel*, IX, 173; Mufaddal b. Ebi'l-Fezâil, *Histoire des sultans mamlouks*, III, 402.

³⁶¹ Safedî, *A'yânü'l-asr*, I, 467.

Nâsır'ın kızı ile evlenmiştir. Kûsun'un nikah akdini Hanefî Kâdılkudât Şemseddin Muhammed b. el-Harîrî, Kal'atü'l-cebel'de çok ihtişamlı bir törenle kıymıştı.³⁶² Bu üç örnekte görüldüğü gibi saltanat nâibliğine gelen emirlerin bu makama tayin edilmeden önce de sultanlarla güçlü ilişkiler kurduğu anlaşılmaktadır.

Güçlü ve olumlu ilişkiler, sultanlar ile nâibü's-saltanalar arasında akrabalık bağı kurulması ile daha da perçinlenmişti. Nitekim 723 yılı Şaban ayında (1322 Ağustos) el-Melikü'n-Nâsır, nâibi ve aynı zamanda memlükü olan Ergun en-Nâsır'ı kızı ile evlendirdi. Nikah akdini Hanefî Kâdılkudât Şemseddin el-Harîrî'nin kıydığı, sultanın düğün esnasında bolca altın dağıttığı ve Ergun'a da yeni iktalar verdiği bildirilmektedir.³⁶³

Başka bir evlilik bağı kız almak ya da kız vermek şeklinde gerçekleşmişti. Nitekim 769 yılı Recep ayında (1368 Şubat) Mengli ile el-Melikü'l-Eşref'in kız kardeşinin evlenmesi sonucu gerçekleşti.³⁶⁴ Bir diğer durum ise saltanat nâibi Dokuztemur, kızlarından birini el-Melikü's-Salih ile öbür kızını el-Melikü'l-Mansûr Ebubekir ile evlendirdi.³⁶⁵

Memlük sultanları, güvendikleri memlükleri saltanat nâibliğine getirmişlerdi. Nitekim 696 yılı Safer ayında (1296 Kasım) sultan Laçin Şam'dan Gazze'ye giderken, saltanat nâibi Sellâr'ı hazineleri koruması için Mısır'a göndermesi, ona olan güveninin emâresidir.³⁶⁶ Yine Aydemîr el-Hillî el-Halebî, sultan ona güvendiği ve itimat ettiği için saltanat nâibi vazifesine getirildi.³⁶⁷ Karasungur el-Çevkendar örneğinde el-Melikü'n-Nâsır Muhammed ona önce saltanat nâibi vazifesini vaad etmiş; ancak daha sonra "Dimaşk benden çok uzak ve onu ancak sen yönetebilirsin." gerekçesiyle onu Dimaşk nâibliğine atamıştı.³⁶⁸ Dimaşk nâiblerinin sık sık isyana kalkıştıkları bilinmektedir.

³⁶² Makrîzî, *Sülûk*, II/1, 283; İbn Tağriberdî, *Menhel*, IX, 107; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, IX, 89; Mufaddal b. Ebi'l-Fezâil, *Histoire des sultans mamlouks*, III, 402; Safedî, *A'yânü'l-asr*, IV, 137.

³⁶³ Makrîzî, *Sülûk*, II/1, 249; a.mlf., *el-Mukaffê'l-kebir*, II, 19; İbn Tağriberdî, *Menhel*, II, 306.

³⁶⁴ İbn Kâdî Şühbe, *Târîhu İbn Kâdî Şühbe*, III, 426; Makrîzî, *Sülûk*, III/1, 171; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, XI, 49.

³⁶⁵ Safedî, *A'yânü'l-asr*, II, 611; İbn Tağriberdî, *Menhel*, XII, 311.

³⁶⁶ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, VIII, 224.

³⁶⁷ Zehebî, *Târîhu'l-İslam*, XV, 141; Makrîzî, *el-Mukaffê'l-kebir*, II, 352.

³⁶⁸ Safedî, *El-Vâfi bi'l-Vefeyât*, XXIV, 216.

Sultan, böyle bir yere güvendiği bir emiri atayarak herhangi bir olumsuz durumdan emin olmak istemişti.

el-Melikü'n-Nâsır'ın Ergun ed-Devâdâr'a güvendiği ve onun bu görev için ehliyet sahibi olduğuna inandığı anlaşılmaktadır. Nitekim Sevdî ile Tenkiz isimli emîrlere her gün Ergun'a gitmeleri ve ondan yönetim ile ilgili bir şeyler öğrenmelerini emretmişti. Anlatıldığına göre o ikisi bir sene boyunca Ergun'un yanından ayrılmamışlardı. Daha sonra Sevdî Halep, Tenkiz de Dımaşk nâibi olarak görevlendirilmişti.³⁶⁹

Bazı saltanat nâiblerinin görevlerini ayrı bir başlık altında inceleyeceğimiz için nâiblerin kanunî görevleri dışında yaptıkları ve sultanla yoğun ilişki kurmalarından dolayı sultanların, çocuklarının nikahlarında saltanat nâiblerini şahit yaptıklarına dair bir hususu dile getireceğiz. 674/1275 yılında Sultan Baybars, oğlu el-Melikü's-Saîd'in emîr Seyfeddin Kalavun'un kızı evliliğinde nikah akdinde saltanat nâibi Bîlîk el-Hâzindâr'ı,³⁷⁰ 681/1282 yılında Sultan Kalavun, oğlu el-Melikü's-Salih'in nikahı için nâibü's-saltana Toruntay'ı³⁷¹ şahit yaptı.

Saltanat nâiblerinin, sultanlarına sadakatlerini onların ölümünden sonra da devam ettirdikleri görülmektedir. 689 yılı Zilkâde ayında (1290 Kasım) sultan Kalavun hastalanınca, saltanat nâibi Toruntay onunla ilgilenmiş ve huzuruna oğlu Eşref Halil dahil kimseyi sokmamıştı. Sultan, Toruntay'ın yanında vefat etmiş ve nâibi onun gözlerini elleri ile kapatmıştı. Sultanın ölümü gerçekleşikten sonra bazı emîrlere, Toruntay'ın yanına gelerek onu Eşref Halil'i katletmesi hususunda yönlendirmişlerdi. Fakat Toruntay uzun bir sessizliğin ardından çok manidar bir cevapla, Eşref Halil'in babasının memlûkü olduğunu ve böyle bir şeye rıza göstermeyeceğini ifade etmişti.³⁷²

Sultan Kalavun öldükten sonra saltanat nâibi Toruntay, onun yıkanmasında ve kefenlenmesinde yardımcı olduğu gibi tabutun taşınmasında da yardımcı olmuştu.³⁷³

³⁶⁹ Safedî, *Vâfi*, X, 421. Emîr Seyfeddin Sedvî en-Nâsır'ın hayatı için bk: Safedî, *Vâfi*, XVI, 42-43; İbn Tağriberdî, *Menhel*, VI, 186-187.

³⁷⁰ İbn Şeddâd, *Târîhu'l-Meliki'z-zâhir*, s. 134.

³⁷¹ Baybars Devâdâr, *Zübdetü'l-Fikre*, s. 228-9; İbn AbdurZâhir, *Teşrifü'l-eyyam*, s. 20.

³⁷² İbn İyâs, *Bedâiü'z-zühûr fî vekâii'd-dühûr*, I/1, s. 360.

³⁷³ İbn İyâs, *Bedâiü'z-zühûr fî vekâii'd-dühûr*, I/1, s. 361.

Ancak Eşref Halil sultan olunca, nâibü's-saltana Toruntay'ı görevinden aldı. Bu durum karşısında Toruntay, emirlerin sözlerini dinlemediğine pişman oldu. Tutuklandıktan üç gün sonra da öldürüldü.³⁷⁴ Sultan Eşref Halil'in Toruntay'ı öldürme sebebi, babasının zamanından beri nâibinin uygulamalarından hoşnut olmamasıydı.³⁷⁵ Toruntay öldükten sonra mallarına el konularak hepsi beytülmale devredildi. Ancak Toruntay'ın âmâ olan oğlu sultanın huzuruna gelip geçim sıkıntısı çektiklerini, yiyecek ve içecek de dahil hiç bir şeye sahip olmadıklarını belirtince Sultan, Toruntay'ın mallarını onlara iade etti.³⁷⁶

Sultanla saltanat nâibi arasında olumlu ilişkiler cereyan ettiğine dair başka örnekler de vardır. Şöyle ki el-Melikü'n-Nâsır Muhammed'in, nâibi Bektemur el-Çevkendâr'ı 'amcam, kardeşim' diye çağırması;³⁷⁷ 776 yılı Zilhicce ayında (1375 Mayıs) el-Melikü'l-Eşref Şaban'ın, hastalanan saltanat nâibi Mencek el-Yûsufî'yi ziyaret etmesi ve ona kıymetli hediyeler sunması;³⁷⁸ üstün bir kişiliğe sahip olmakla birlikte ilmî yönü de bulunan saltanat nâibi Baybars ed-Devâdâr'ın, e-Melikü'n-Nâsır Muhammed yanında önemli bir konuma sahibi olması ve sultan geldiğinde ayağa kalkmasına rağmen sultanın onun oturmasını istemesi;³⁷⁹ Ergun ed-Devâdâr hastalandığında sultanın ona bir tabib göndermesi;³⁸⁰ saltanat nâibi Baydara aleyhine konuşan bir emirin Sultan tarafından tutuklanması³⁸¹ sultanların nâiblerine verdiği değeri ve onlara gösterdiği saygıyı ifade eden örnekler arasındadır.

Saltanat nâibliği makamına gelenlerin, bu önemli görevden azledilmelerine rağmen sultana bağlıklarını ve saygılarını devam ettirdikleri görülmektedir. Nitekim 751/1351 yılında Beyboğa Arûs yerine Beyboğa Tatar, saltanat nâibi olmuştu. Bu görev değişikliği haberini Akabe'de iken alan Beyboğa Arûs, 'Hepimiz Sultan'ın memlûküyüz.' demiş ve haccını eda etmeye devam etmişti.³⁸²

³⁷⁴ İbn İyâs, *Bedâiü'z-zühûr fî vekâii'd-dühûr*, I/1, s. 365; İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürer*, VIII, 304.

³⁷⁵ Makrîzî, *Sülûk*, I/3, 757.

³⁷⁶ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, VIII, 101-102; Makrîzî, *Sülûk*, I/3, 758.

³⁷⁷ Safedî, *A'yânü'l-asr*, I, 707.

³⁷⁸ Makrîzî, *Sülûk*, III/1, 242; İbn İyâs, *Bedâiü'z-zühûr fî vekâii'd-dühûr*, I/2, 148-149.

³⁷⁹ Safedî, *A'yânü'l-asr*, II, 80.

³⁸⁰ Safedî, *A'yânü'l-asr*, I, 455.

³⁸¹ Aynî, *İkdü'l-cümân*, III, 126.

³⁸² Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 825.

Memlûkler Devleti'nde sultanların, nâiblerine olan güven ve niyâbet makamına verdikleri değerden dolayı onları zaman zaman bol yetki ile kuşattıklarına da rastlamak mümkündür. el-Melikü'l-Eşref, Mencek 755 yılı Zilhicce ayında (1373 Mayıs) saltanat nâibi görevine getirilmiş ayrıca vakıflarla, nâzırü'l-has ve vezirle ilgilenme görevi ile ikta dağıtımı, devlet görevlilerini istediği gibi atama ve azil, Suriye bölgesinde istediğine emîrlik payesi istediğini de emîrlikten çıkarma gibi tüm ülkeyi ilgilendiren yetkilerle donatmıştı. Yani ülke yönetiminde onu söz sahibi kılmıştı.³⁸³

Bu olumlu ve sağlam ilişkilerin dışında nâibü's-saltanalar, sultanların yaşlarının küçük olmasından yararlanarak onları tahttan indirmişler; hatta kendileri de onların yerine tahta geçmişlerdi. Ayrıca fırsat yakalandığında sultana karşı suikast da gerçekleştirmişlerdi. Nitekim 655/1257 yılında Nûreddîn Ali, küçük yaşta sultan olmuş ve saltanat nâibi olarak görevlendirdiği Kutuz ülke idaresinde nüfuzlu bir pozisyonda yer almıştı.³⁸⁴ 657 yılı Zilkâde ayına (1259 Ekim) gelindiğinde Kutuz'un emirlere yaptığı konuşmada Moğollarla mücadele edebilecek ve cesareti ile tanınan birinin sultan olması gerektiğini belirtti. Bu konuşma emirler üzerinde etkili olmuş ve Nûreddîn Ali tahttan indirilerek yerine Kutuz getirilmişti.³⁸⁵

Tarihî kaynaklar, saltanat nâiblerinin sultanı öldürdüğüne dair de bilgi vermektedirler. Bu durum, her fırsatta saltanat nâibine karşı vezirini destekleyen sultana nâibin suikast sonucu ortaya çıkmıştı. Nitekim sultanın desteğini alan vezir İbn Sel'ûs ile saltanat nâibi Baydara arasındaki rekabet en üst seviyeye çıkmıştı. Böyle bir ortamda İbn Sel'ûs'un İskenderiye'de yaptığı teftişler sonucu Baydara'nın birtakım haksız gelirler elde ettiğine dair sultan Eşref Halil'e bir rapor sundu. Bu rapor doğrultusunda hareket eden sultan, Baydara'ya sert bir şekilde davrandı. Bu durumdan çok etkilenen Baydara sultana karşı bir suikast hazırlığı için fırsat kollamaya başladı. Kısa bir süre sonra 693 yılı Muharrem ayında (1293 Aralık) av için Kahire dışına çıkan sultanın

³⁸³ Makrîzî, *Sülûk*, III/1, 225; İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, XI, 64-65; İbn Dokmak, *el-Cevherü's-Semîn*, s. 428; İbn İyâs, *Bedâiü'z-zühûr fî vekâiü'd-dühûr*, I/2, 132; Safedî, *El-Vâfî bi'l-Vefeyât*, XI, 279.

³⁸⁴ Ebü'l-Fidâ, *Muhtasar*, III, 231; İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürer*, VIII, 33; Zehebî, *Düvel İslam*, s. 360; İbn Dokmak, *el-Cevherü's-Semîn*, s. 262.

³⁸⁵ Baybars, *Tuhfe*, s. 40-42; İbn Haldun, *İber*, V, 449; İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, VII, 44-47; Aynî, *İkdü'l-cümân*, I, 181-183; Ebu'l-Fidâ, *Muhtasar*, III, 234; Makrîzî, *Sülûk*, I/2, 414-417.

korumasız kaldığı bir sırada onu öldürmeyi başardı. Ardından orada bulunan emîrlere tarafından sultan ilan edildi. Ancak ertesi gün o da katledildi.³⁸⁶

Bir saltanat nâibi, çocuk yaştaki sultanın devlet yönetimindeki etkisizliğinden yararlanarak tahta geçti. Şöyle ki saltanat nâibi Ketboğa'nın 693 yılı Muharrem ayında (1293 Aralık) tahta geçen el-Melikü'n-Nâsır Muhammed'in yaşının küçüklüğünden dolayı ülke yönetiminde etkili oldu. Saltanat nâibi, görevi süresince emîrlere desteğini almak için çaba gösterdi ve amacına ulaşarak saltanata giden yolu bir yılda kendisine açtı. Sultanın yaşının küçük olduğu ve devlet düzenin bozulduğu iddiası ile 694 yılı Muharrem ayında (1294 Kasım) tarihinde saltanat makamına geçmeyi başardı.³⁸⁷

Saltanat nâibi iken Memlûkler Devleti'nin başına geçen Moğol asıllı Ketboğa da kendisinin görevlendirdiği saltanat nâibi tarafından tahttan indirildi. Döneminde ülkeye sığınan Moğolların önemli görevlere getirilmesi, vuku bulan kıtlık ve hastalıklar ile el-Memâlikü's-sultaniyenin emîrlere karşı takındığı olumsuz tavır, 695 yılı Şevval ayında (1296 Ağustos) çıktığı Suriye gezisinden sonra 696 yılı Muharrem (1296 Ekim) Kahire'ye dönüş için yola çıkarken nâibi Laçin tarafından tahttan indirilmesine yol açmıştı.³⁸⁸ İki yıllık saltanatından sonra Ketboğa yerine Laçin ülkeyi yönetmeye başlamıştı.³⁸⁹

Saltanat nâibinin ülke yönetiminde sultana söz hakkı vermemesinden dolayı sultanın tahtı bıraktığı görülmektedir. Nitekim el-Melikü'n-Nâsır Muhammed, 698 yılı Cemâziyelevvel ayında (1299 Şubat) ikinci kez tahta oturunca saltanat nâibi Sellâr ile üstâdârı Baybars el-Çaşnigîr bu dönemde sultanın yaşının küçüklüğünden de istifade ederek devlet işlerinde tüm kararları alıyorlardı. Kendilerine mensub memlûklere emîrlik payesi vererek konumlarını güçlendirmeye çalışıyorlardı. Bu şartlar içinde sultan, başta saltanat nâibi olmak üzere bu iki emirin ülke yönetiminde söz sahibi

³⁸⁶ İbn İyâs, *Bedâiü'z-zühûr fî vekâii'd-dühûr*, I/1, s. 373-375, İbn Tağriberdî, *Menhel*, V, 276-278; Aynî, *İkdü'l-cümân*, III, 201-206; İbn Habîb, *Tezkiretü'n-nebih*, I, 167; İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, VIII, 168-171; Makrîzî, *Sülûk*, I/3, 788-790.

³⁸⁷ İbn İyâs, *Bedâiü'z-zühûr fî vekâii'd-dühûr*, I/1, s. 386; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, VIII, 49-50; İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, VIII, 191-193; Makrîzî, *Hıtat*, III, 128.

³⁸⁸ İbn Hacer, *ed-Dürer*, III, 263; Aynî, *İkdü'l-cümân*, III, 309-312; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik*, XXVII, 476-477; Makrîzî, *Sülûk*, I/3, 808-810, 813; Baybars Devâdâr, *Zübdetü'l-Fikre*, s. 310; İbnü's-Sukâî, *Tâlî Kitâb*, s. 131; Nüveyri, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXI, 293-294.

³⁸⁹ Baybars, *Muhtar*, s. 104; Baybars, *Zübde*, s. 313; İbnü'l-Furât, *Târîh*, VIII, 223-224; İbnü'l-Cezerî, *Havâdisü'z-zaman*, I, 332-333; Makrîzî, *Sülûk*, I/3, 820.

olmasını kabullenemiyordu.³⁹⁰ Elinden herhangi bir şey gelmeyen sultan, 708 yılı Şevval ayına (1309 Mart) gelindiğinde Kahire'yi terk ederek saltanatı bıraktığını açıklamıştı.³⁹¹

Saltanat nâiblerinin mevcut sultanı tahttan indirme ve kendi isteği doğrultusunda saltanat makamında değişiklik yapmaya yönelik planlarının her zaman gerçekleşmediği de belirtilmektedir. Çünkü saltanat nâibi Bektemur, el-Melikü'n-Nâsır Muhammed'den korkusu sebebiyle emîr Bethas el-Mansurî ile güçlerini birleştirmiş ve emîr Muzaffer ed-Din Musa b. el-Melik es-Salih Ali b. Kalavun'un sultan olması için gayret sarf etmişti. Diğer emîrlerin de desteğini almak için girişimlerde bulundu. Fakat bu oluşumdan sultanın haberdar olmasıyla hedefine ulaşamadı. el-Melikü'n-Nâsır, nâibi Bektemur'u kalede ağırlayıp ona ikramda bulunduğu bir sırada, emîr Musa ve Bethas'ı da huzuruna çağırmişti. Bethas saraya giriş yaptığında hemen tutuklanırken, emîr Musa kaçarak kurtuldu. Bu olup biten karşısında saltanat nâibi Bektemur sessizliğini muhafaza etmişti. Fakat sultan işin peşini bırakmadı. Kahire sokaklarında duyurular yaptırmak kaydıyla emîr Musa'yı getirene para ödülü ve emîrlik vaad etti. Bu çabalar meyvesini verdi ve kısa bir süre sonra yakalanan Musa da hapsedildi. Saltanat nâibi de bir süre sonra azledildi.³⁹²

Bir sultanı tahttan indiren ve yerine yeni bir sultanı geçiren bir emîr, yeni sultan tarafından nâibü's-saltana vazifesine getirilerek ödüllendirilmişti. el-Melikü'l-Mansûr Ebubekir'in saltanat hil'atinin alınmasını sağlayan Kûsun, çocuk yaştaki el-Melikü'l-Eşref Küçük'ü 742 yılı Safer ayında (1341 Temmuz) tahta geçirmişti. Yeni sultan, kendisini tahta geçiren Kûsun'a niyâbet hil'atini giydirdi. Saltanatı sırasında nâibi Kûsun, ülkeyi dilediği gibi yönetti. İdarî alanda sultanın sadece unvanı mevcut oldu.³⁹³

³⁹⁰ Makrîzî, *Sülûk*, II/1, 33; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, VIII, 170-171; Makrîzî, *Sülûk*, I/3, 873-875; İbn Habîb, *Tezkire*, I, 213; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, s. 691-700; Baybars, *Muhtar*, s. 110; İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürer*, XI, 6-7; İbnü'l-Cezerî, *Havâdisü'z-zaman*, I, 446; İbn Haldun, *İber*, V, 488-489.

³⁹¹ İbn Habîb, *Tezkire*, I, 286; Baybars, *Zübde*, s. 405; İbn Haldun, *İber*, V, 500; Yûnînî, *Zeylû mir'at'iz-zamân*, II, 1209.

³⁹² Makrîzî, *Sülûk*, II/1, 91-92.

³⁹³ Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 593; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, X, 22, 49; Makrîzî, *Hutat*, III, 298; İbn Dokmak, *el-Cevherü's-Semîn*, s. 368; İbn Tağriberdî, *Menhel*, XII, 309

Taht değişikliğinde etkili olan bir emîrin yine saltanat nâibliği görevine getirildiği görölmektedir. el-Melikü'l-Eşref Alaaddin Küçük'ü, etkisi altına alarak ülke işlerini yürüten Kûsun'dan rahatsız olan bazı emîrlar Dımaşk nâibi, Trablus nâibi, Safed ve Hama nâiblerinin de desteğini alarak el-Melikü'n-Nâsır'ın yeniden tahta çıkması için harekete geçti. Bu çaba başarıya ulaştı ve öncelikle Kûsun tutuklanıp İskenderiye'de hapsedildi. Ardından sultan Küçük de tahttan indirilerek yerine el-Melikü'n-Nâsır Ahmet 742/1342 yılında tahta geçirildi.³⁹⁴ el-Melikü'n-Nâsır Ahmet, ilk iş olarak onu tahta çıkartmak için desteklerini esirgemeyen emîrların rütbesini artırdı. Taştemur el-Ahdar'ı da saltanat nâibliğine getirdi. Ancak bir aydan biraz fazla süre sonra sultan ile çekişme, haksız yere bazı emîrların iktalarının elinden alınması sonucu diğer emîrların da rahatsızlıklarını dile getirmesi ile saltanat nâibi Taştemur görevinden alındı.³⁹⁵

B. Nâib ile Vezir Arasındaki İlişkiler

Memlükler Devleti'nde daha ziyade sivil bürokratların yürüttüğü bir görev olan vezirlik, Bahrî Memlükler döneminde saltanat nâibliğinden daha alt rütbede bir vazifeydi. Nüfûz sahibi bazı saltanat nâiblerinin vezir atadığı hatta azlettiği görölmektedir. Bununla birlikte bazı güçlü vezirler saltanat nâibi karşısında idarî alanda daha etkin olmak istemişlerdi. Bu durum saltanat nâibleri ve vezirler arasında kimi zaman iki taraf arasında mücadeleler yaşanmasına sebep oldu. Bu mücadelelerden genel olarak saltanat nâibleri başarı ile çıkmıştı. Bununla birlikte bazı vezirler üstün gelebilmişlerdi.

Araştırmalarımızda saltanat nâibi ile vezir arasındaki ilişkilerin kaynaklara daha ziyade iki taraf arasındaki nüfûz mücadelesi olarak yansıdığını gördük. Saltanat nâibi ile vezir arasındaki mücadelelerden biri el-Melikü'n-Nâsır Muhammed döneminde gerçekleşti. Burcî Memlüklerin desteğini sağlayan emîr Alamüddin eş-Şücâî, hem vezir hem de sultanın yaşının küçük olması dolayısıyla müdebbirü'd-devle görevini üstlenince yönetimi de tek başına eline alma çabası içine girdi. Öncelikle kendisine rakip olarak gördüğü saltanat nâibi Ketboğa ve bazı önde gelen emîrlari tutuklatarak onları bertaraf etmek istedi. Ancak durum planlandığı gibi gitmedi. Çünkü onun

³⁹⁴ İbn İyâs, *Bedâiü'z-zühûr fî vekâii'd-dühûr*, I/1, s. 491-94; İbn Tağriberdî, *Menhel*, II, 158

³⁹⁵ Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 606; İbn İyâs, *Bedâiü'z-zühûr fî vekâii'd-dühûr*, I/1, s. 495-96; İbn Tağriberdî, *Menhel*, II, 162-163

faaliyetlerden haberdar olan Ketboğa gerekli tedbirleri alarak emrindeki birliklerle Şücâî'nin üzerine yürüdü ve aralarında vuku bulan çatışma 693 yılı Safer ayında (Ocak 1294) vezirin öldürülmesi ile neticelendi. Daha sonra Ketboğa, Şücâî'nin kafasının bir mızrağa bağlanarak, meşaleler eşliğinde Mısır'ın sokak ve caddelerinde teşhir edilmesini emretti. İki önemli birlikte yürüten ve sultanı da nüfuzu altına alan bir emiri ortadan kaldıran Ketboğa, bu olaydan sonra gücünü ve prestijini daha da artırdı.³⁹⁶

Memlük Devlet hiyerarşisinde sultandan sonra gelen saltanat nâibi, vezir tayini yetkisine sahip değildi. Örneklerine az rastlanmakla birlikte vezir de atayabiliyordu. Nitekim el-Melikü'n-Nâsır Muhammed'in ikinci saltanatı döneminde saltanat nâibi Sellâr, üstâdâr Baybars el-Çaşnigîr'in direktmesine rağmen et-Tâc b. Saîdüddeve'yi vezir olarak tayin etmişti. et-Tâc, önce bu görevi kabul etmekten kaçınsa da canından korkarak kabul etmek zorunda kaldı ve vezâret hil'atini Sellâr'ın elinden giydi. Ancak o, ertesi gün istifa etti.³⁹⁷ Bir başka durumda nâibü's-saltananın rızası olmaksızın atanan vezirin sultanla iyi ilişkiler kurarak konumunu güçlendiren veziri katletmek suretiyle ortadan kaldırdığı görülmektedir. Sellâr, kendisinden hoşlanmadığı ve vezirlik isteğini bir süre ertelediği İbnü's-Şeyhî'yi ise bazı emîrlerin aracı olması neticesinde vezâret makamına atanmasına gönülsüz olarak onay verdi. Şeyhî'yi sevmeyen Sellâr, sultanın malına hıyanet etmemesi, haksızlık yapmaması ve kimseye zulmetmemesi konusunda onu uyardı ve hacca gitti. Hac dönüşü, el-Melikü'n-Nâsır Muhammed ile yakın ilişkiler kuran, onu emirlerine karşı kıştırtarak kendisine rakip olabilecekleri bertaraf eden, emirlere baskı uygulayan, haksız kazanç elde eden vezir İbnü's-Şeyhî'yi tutuklattı. Onu cezalandırması ve katletmesi için şâddü'd-devâvîne teslim etti.³⁹⁸

Bahrî Memlükler döneminde saltanat nâiblerinin, tek bir örneğe sahip olmakla birlikte vezirlerin görevden alınması için istekte bulunabildikleri ve taleplerinin

³⁹⁶ Bir diğer önemli husus da olaylar sırasında meydana gelen kargaşa dolayısıyla Kahire'nin kapı ve çarşılarının bir süre kapalı kalmasıdır. Bu bilgi, önde gelen emirler arasında yaşanan mücadelenin ekonomik zararlara da yol açtığını göstermesi bakımından önemlidir. Makrîzî, *Sülûk*, I/3, 798-802; Baybars, *Zübdetü'l-fikre*, s. 300-302; İbnü'l-Furât, *Târihü İbni'l-Furât*, VIII, 178-183; İbn İyâs, *Bedâiü'z-zühûr fî vekâii'd-dühûr*, I/1, s. 382-383.

³⁹⁷ Makrîzî, *Sülûk*, II/1, 23-25.

³⁹⁸ Makrîzî, *Sülûk*, I/3, 954; II/1, 9-11; Aynî, *İkdü'l-cümân*, IV, 311-314. Şâddü'd-devâvîn ya da müşiddü'd-devâvîn, emîr-i aşere rütbeli emirler arasından atanan ve vergi tahsilinde vezire yardımcı olan görevlidir. Ayrıca bk: Kalkaşendî, *Subhu'l a'sâ*, IV, 22; Sübkî, *Muîdü'n-niam ve mübidü'n-nikam*, Beyrut 1986, s. 29; Halil b. Şahin, *Zübdetu keşfi'l-memâlik ve beyânî'l-tarik ve'l-Mesâlik* (nşr. Paul Ravaisse), Paris 1983, s. 98; Hassanein Rabie, *The Financial System Of Egypt*, s. 150-153.

karşılandığı görülmektedir. Saltanat nâibi Beyboğa Arûs'un kardeşi olan Mencek el-Yûsufî, Dımaşk'ta hâcîpken, 748 yılı Şevval ayında (Ocak 1348) Beyboğa'nın niyâbet hil'atini giymesinin ardından hızlı bir yükselişle önemli görevlere getirildi. Önce mukaddem elf rütbesi verildi. Daha sonra da vezirlik ve üstâdârlık görevlerini birlikte yürütmeye başladı. İki kardeş, 11 yaşında olan sultan Hasan'ın meşveret meclisindeki üyeler arasında yer alarak, ülke yönetimdeki etkinliklerini artırdılar.³⁹⁹ Ancak bu durumun yaklaşık bir yıl sürdüğü ve saltanat nâibinin teklifi doğrultusunda kardeşi Mencek el-Yûsufî'nin 749 yılı Rebîülevvel ayında (Mayıs 1348) görevinden azledildiği belirtilmektedir. Şöyle ki, İskenderiye'den dönen nâzıru'l-has İbn Zenbur'un yanında getirdiği yüklü miktarda paranın, saltanat nâibi Beyboğa Arûs'a 3000 dinar, re'sü nevbe emîr Şeyhûn'a 3000 dinar ve diğer emîrlere biner dinar olarak dağıtılmasına karar verilmiş, ancak Şeyhûn, bu parayı almayı reddetmişti. Buna mukâbil vezir Mencek, memlûklerin hakkından borç olarak aldığını belirttiği 4000 dinarı kendisine ayırdığı yetmezmiş gibi nâzıru'l-has görevini de ısrarla talep etmişti. Memlûkler ve emîrlere gelişmelere yoğun tepki göstermişlerdi. Kardeşi hakkındaki şikayetler neticesinde nâib Beyboğa, kendisinin ve kardeşinin görevden alınmasını talep etmiş ve Mencek vezâret makamından alınmış Beyboğa ise görevinde kalmıştı.⁴⁰⁰

Bu mücadelenin ikinci örneği Baydara ile İbn Sel'us arasında oldu. Saltanat nâibi ile vezir arasındaki ilişkide dengelerin vezir lehine değiştiği bir dönemde yaşanan bu mücadelede, sultanın desteğini alan vezir, saltanat nâibi karşısında daha etkili olabilmışti. Şöyle ki el-Melikü'l-Eşref Halil döneminde 690 yılı Muharrem ayında (Ocak 1291) vezir olan İbn Sel'ûs, sultan nezdinde büyük bir nüfuza sahip oldu. Hatta sultan, başta nâibü's-saltana Baydara ve dönemin önde gelen emîrlere talimat vererek vezirine karşı iyi hizmet etmelerini emretmiş,⁴⁰¹ ayrıca kendi memlûklerinden bir kısmını onun hizmetine verdi. Tüm bu gelişmeler neticesinde sultanın da desteğiyle itibarını ve gücünü artıran İbn Sel'ûs, başta nâibü's-saltana Baydara olmak üzere büyük emîrlere gerektiği şekilde saygı göstermez oldu. Hatta daha da ileri giderek Baydara'nın yapmak istediği pek çok şeye engel çıkartmaya başladı. Bu durum üst rütbedeki

³⁹⁹ İbn Tağrıberdî, *Nücûmü'z-zâhire*, X, 189-190; Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 745, 752.

⁴⁰⁰ Makrîzî, *es-Sülûk*, II/3, 760; İbn Tağrıberdî, *Nücûmü'z-zâhire*, X, 192; İbn Dokmak, *el-Cevherü's-Semîn*, s. 385.

⁴⁰¹ Makrîzî, *el-Mukaffa'l-kebîr*, VI, 206; Aynî, *İkdü'l-cümân*, III, 53.

emirlerin ondan çekinmelerine ve ona gereğinden fazla saygı göstermesine neden oldu. Bir keresinde vezir, sarayda hazine dairesine doğru yürürken, sultanın günlük hizmetinden çıkan büyük emîrlerle karşılaştı. Bu emîrler hemen ona doğru koşup elini öpmeye başladılar. Sarayda biraz daha ilerleyen İbn Sel'ûs, nâibü's-saltana Baydarâ ile karşılaştı. Selamlaştıktan sonra birlikte yürümeye başladılar. Bu süreçte Baydarâ, vezire daha fazla hürmet gösterirken, vezir ise ona hitap ederken unvanını belirtmeden, sadece emîr Baydarâ demekle yetiniyordu. İkinci sultan mesabesindeki nâibü's-saltana Baydarâ, sultanın ona olan muhabbetini bildiğinden bu durumu kabullenemese de ses çıkartmamayı tercih ediyordu.⁴⁰² Sultanın nezdinde itibarı yüksek olan İbn Sel'ûs, daha da ileri giderek yetkisi dahilinde olmayan atama ve azillere de müdahaleye etmeye başladı. Mesela aralarındaki mücadeleden dolayı Kâdılkudât Takıyyüddin b. binti'l-E'azz'ın azledilip mallarının müsadere edilmesini sağladı. Sultanı hacr altına alan İbn Sel'us, kâdılkudât ın dövülerek cezalandırmasını da istemiş fakat Baydara'nın araya girmesi ile bundan vazgeçilmişti. Vezir İbn Sel'ûs, onun yerine göreve gelecek yeni kâdılkudât ın tayininde de etkili olmuştu.⁴⁰³

Sivil bir vezir olarak İbn Sel'ûs, askerî sınıf üzerinde de otorite kurmuş, tayinlerine de müdahale ettirmişti. Bu, memlûk tarihinde nadir karşılaşılan bir durumdu.⁴⁰⁴ Suriye bölgesinin en önemli nâiblerinden Halep ve Dımaşk nâiblerini de kendi isteği doğrultusunda değiştirmeyi başarmıştı.⁴⁰⁵

Sultanın kendisini sultanlığa ait arazi ve malların gelirlerini kontrol etmekle görevlendirmesi, bu sürece kadar suskun kalmayı tercih eden saltanat nâibi Baydara ile İbn Sel'ûs arasındaki mücadelenin başlangıcı oldu. Çünkü İbn Sel'ûs, sultana ait ambarların boş olduğunu, saltanat nâibi Baydara'ya ait olan ambarların ise dolu

⁴⁰² İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürrer*, VIII, 346; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXI, 190-193; İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, VIII, s. 108-109; Makrîzî, *es-Sülûk*, I/3, 760-762; a.mlf., *el-Mukaffê'l-kebîr*, VI, 206-208.

⁴⁰³ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXI, 218-220; Makrîzî, *es-Sülûk*, I/3, 771-773. Ayrıca bk. Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre*, s. 287; İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, VIII, 123-127.

⁴⁰⁴ Fatih Yahya Ayaz, *MemlûklerDöneminde Vezirlik*, İstanbul 2009, s. 55.

⁴⁰⁵ İbnü's-Sukâî, *Tâli Kitâb*, s. 153.

olduğunu tespit etti. Ardından Baydara'yı suçlayıcı ifadelerle durumu sultana ilettili. Böylece sultan ile Baydara arasındaki güvenin zedelenmesinde önemli bir rol oynadı.⁴⁰⁶

Baydara başta olmak üzere önde gelen bazı emirler ona karşı bir hareket başlattılar. Özellikle Baydara, bu durumdan sultanı sorumlu tutuyordu ve bir av esnasında düzenlediği bir suikastla onu katletti. Ancak kısa bir süre sonra kendisi de öldürüldü. el-Melikü'l-Eşref'in ölüm haberini İskenderiye'de iken alan vezir İbn Sel'ûs, geceleyin bir zaviyede konakladıktan sonra Kahire'ye doğru yola çıktı. Burada bazı kadılar ve emîrler ona el-Melikü'l-Eşref'in öldürölmesinden sonra olaylar yatışana kadar gizlenmesinin daha doğru olacağını belirtsele de o, kibirli tavırlarıyla bu olayla herhangi bir ilişkisinin olmadığını ifade ederek yoluna devam etti. Ancak Kahire'ye ulaşmasının altıncı gününde saltanat nâibi Ketboğa, onu yanına getirterek tutuklattı ve Şücâî'ye teslim etti. Şâddü'd-devâvîn tarafından Kahire'deki Sâhîbî medresesinde kırbaçlanan İbn Sel'us hakaret maksadıyla, her gün bu medreseden Kal'atü'l-cebel'e merkep üzerinde getirildi ve halka teşhir edildi. Bu süre zarfında vezirlik işlerini Şücâî yönettiği ifade edilmektedir.⁴⁰⁷ Ketboğa, daha sonra Şücâî'yi de ortadan kaldırarak tahta geçmeyi başardı

C. Nâib ile Atabek Arasındaki İlişkiler

Saltanat nâibliği ile atabek arasındaki statü bakımından el-Melikü'n-Nâsır Muhammed'in üçüncü saltanatı dönemi bir dönüm noktası oldu. Daha önce ele aldığımız gibi bu dönemden önce atabeklik saltanat nâibliğine göre Memlük bürokrasisinde üst konumda olmasına rağmen çok gerilerde bulunuyordu. el-Melikü'n-Nâsır Muhammed'in üçüncü saltanatından önce sadece iki atabek idarî alanda güçlü bir konumda bulunmuşken, bu dönemden sonra devlet idaresinde atabeklerin daha fazla öne çıktığı görölmektedir.

Devletin kuruluş yıllarında öne çıkan ilk atabek Aktay Mustarib'di. Kutuz döneminde atabek olan Aktay Mustarib'in nüfuzunun, dönemin saltanat nâibi Aydemîr el-Hillî'ye göre daha fazla olduğu ifade edilmektedir.⁴⁰⁸ Sülemiş devrine gelindiğinde

⁴⁰⁶ Makrîzî, *Sülûk*, I/3, 782-783.

⁴⁰⁷ Makrîzî, *Sülûk*, I/3, 796-798.

⁴⁰⁸ İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, VII, 77-78.

atabek Kalavun, nâibü's-saltana Aybek Efrem'e nazaran devlet işlerinde daha etkili olmuş ve kendisi için saltanata giden yolu hazırlamıştı.⁴⁰⁹ Sülemiş, tahta oturduğunda (678/1279) atabek olarak Kalavun'u ve saltanat nâibi olarak da Aybek Efrem'i atamıştı. Ancak Kalavun, ülke yönetiminde öne çıkarak kendisine rakip olacağını düşündüğü bazı emîrleri tutuklatmış, memlûklerine ikta dağıtmış ve onları bazı önemli görevlere getirmişti. Böylece nüfûzunu daha da artırmıştı. Bir süre sonra emîrleri toplayarak sultanın yaşının küçük olduğunu ve ülkenin olgun yaşta dirayet sahibi bir emir tarafından yönetilmesi gerektiği ile ilgili bir konuşma yapmıştı. Ardından orada toplananlar, sultanlık unvanı dışında bir etkinliği olmayan Sülemiş'i tahttan indirerek yerine Kalavun'u geçirmişlerdi.⁴¹⁰

755-762/1354-1361 yılları arasında hüküm süren sultan Hasan, saltanat nâibi makamına atama yapmadı.⁴¹¹ İdarî alandaki bu boşluğun atabekler tarafından doldurulduğu görülmektedir. 755/1354 yılında, 'el-emîr el-kebir' unvanı ile atabek görevine getirilmiş ilk kişi olan Şeyhûn ile re'sü nevbe Sarkatmış en-Nâsır⁴¹² saltanat nâibliğinin bulunmaması dolayısıyla ülke yönetimini ellerine geçirmişlerdi. Nüfûzu daha fazla olan emîr Şeyhûn'un iktalarla ilgili düzenleme yaptığı da bildirilmektedir.⁴¹³ Emîr Şeyhûn'un 758/1357 yılında öldürülmesinden bir yıl sonra ise Sarkatmış onun yerine atabek olmuş ve ülke idaresinde tek başına karar vermeye başlamıştı. Yetkileri ve serveti iyice artan Sarkatmış, sultanın haberi olmaksızın bazı emîrleri azledip, hapse atmış ve onların yerlerine yeni atamalar gerçekleştirmişti.⁴¹⁴ 761/1360 yılında yönetimdeki gücünün sultan Hasan'ı aşması üzerine bazı emîrlere, onun görevden alınması gerektiğini aksi takdirde Sarkatmış'ın kendisini tahttan indirebileceğini sultan Hasan'a bildirmişlerdi. Bunun üzerine sultan, onu azletip İskenderiye'de hapse koymuştu.⁴¹⁵

⁴⁰⁹ İbn Dokmak, *el-Cevherü's-semîn*, s. 293-94; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, VII, 270; İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürer*, VIII, 231.

⁴¹⁰ Makrîzî, *es-Sülûk*, I/2, 658.

⁴¹¹ Makrîzî, *es-Sülûk*, III/1, 63.

⁴¹² Hayatı için bk: İbn Tağriberdî, *Menhel*, VI, 342-344; Safedî, *A'yanü'l-asr*, II, 604-605.

⁴¹³ İbn İyâs, *Bedâiü'z-zühûr fî vekâii'd-dühûr*, I/1, s. 554; İbn Hacer, *Dürer*, II, 206; Makrîzî, *Hutat*, III, 80; Makrîzî, *Sülûk*, III/1, 34-35.

⁴¹⁴ İbn İyâs, *Bedâiü'z-zühûr fî vekâii'd-dühûr*, I/1, s. 562,564; Safedî, *A'yanü'l-asr*, II, 557; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, X, 307, 324; Makrîzî, *Hutat*, III, 544.

⁴¹⁵ İbn İyâs, *Bedâiü'z-zühûr fî vekâii'd-dühûr*, I/1, s. 570-571; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, X, 308.

Bu örnekten ve kaynakların aktardığı benzeri durumlardan saltanat nâibliğine atama yapılmadığı yıllarda sultanların da küçük yaşta olmasından da yararlanarak atabeklik müessesesinin güç kazandığı anlaşılmaktadır. Saltanat nâibliği makamı, el-Melikü'l-Eşref Şaban döneminde saltanat nâibi Kaştemur'un 764 yılı Razaman ayında (Haziran 1363) azledilip safed nâibi olarak görevlendirilmesinden⁴¹⁶ Ali el-Mardinî'nin 769/1368 yılında⁴¹⁷ saltanat nâibliğine atanmasına kadar geçen 5 yıl boyunca boş kalmış ve ülke atabek unvanlı emîrlere, sırasıyla Yelboğa el-Ömerî ile Esendemîr en-Nâsirî tarafından kontrol edildi.

el-Melikü'l-Mansûr Selahaddin devrinde atabek olarak tayin edilen Yelboğa el-Ömerî, onu tahttan indirip küçük yaşta el-Melikü'l-Eşref Şaban'ın saltanat hil'atini giymesini sağlamıştı.⁴¹⁸ Saltanat değişikliğindeki etkin rolünden sonra Yelboğa Kahire, Dimaşk, Halep, Safed, Gazze, Hama nâiblerini de değiştirmişti. Önemli makamlarda bulunan görevlilerin akıbetini belirleyen Yelboğa, sultan el-Melikü'l-Eşref Şaban'ın yaşının da küçük olmasından faydalanarak yönetimi bütünüyle eline geçirdi.⁴¹⁹ Yönetimdeki etkinliğini sağlamlaştırmak için kendisine destek verenlere önemli rütbelere ve görevler verdi.⁴²⁰ Hatta Yelboğa, sultan gibi davranmaya başlamıştı. Öyle ki elçi kabulleri ve elçilerle görüşmelerde sultandan önce gelir olmuştu.⁴²¹ Yelboğa, 762/1361 yılında saltanat nâibi Kaştemur'a görev vererek onu Saîd bölgesine yollamış ve orada karışıklık çıkaran bedevîlerin engellenmesini istemişti.⁴²² Ayrıca rakibi Tayboğa et-Tavîl'i⁴²³ Dimaşk nâibliğine tayin ettirmiş, Tayboğa buna uymayınca da onu tutuklatmıştı. Ancak ülke işlerini yürütmede tek söz sahibi olan Yelboğa, sert tutumu ve önemli görevlere kendini destekleyenleri getirmesinden dolayı kısa zamanda çok sayıda düşman kazanmıştı.⁴²⁴ Muhalifleri ve çocuk yaşta olmasına rağmen onun etkisinden

⁴¹⁶ Makrîzî, *es-Sülûk*, III/1, 84.

⁴¹⁷ İbn Dokmak, *El-Cevherü's-Semîn*, s. 424; İbn Tağriberdî, *Nücümü'z-zâhire*, XI, 24.

⁴¹⁸ İbn Kâdî Şühbe, *Târîhu İbn Kâdî Şühbe*, III, 182; Makrîzî, *es-Sülûk*, III/1, 73-75, 83; İbn Tağriberdî, *Nücüm*, XI, 6, 24; İbn Dokmak, *el-Cevherü's-semîn*, s. 409.

⁴¹⁹ İbn Tağriberdî, *Nücümü'z-zâhire*, XI, 24-25; İbn Tağriberdî, *Menhel*, VI, 233-234.

⁴²⁰ Abdülbasit el-Malatî, *Neylû'l-emel*, I, 382; İbn Tağriberdî, *Nücümü'z-zâhire*, XI, 32; İbn Kâdî Şühbe, *Târîhu İbn Kâdî Şühbe*, III, 291.

⁴²¹ Makrîzî, *es-Sülûk*, III/1, 122; Abdülbasit el-Malatî, *Neylû'l-emel*, I, 382-383.

⁴²² İbn İyâs, *Bedâiü'z-zühûr fî vekâii'd-dühûr*, I/I, 582.

⁴²³ Hayatı hakkında bk: İbn Kâdî Şühbe, *Târîhu İbn Kâdî Şühbe*, III, 332-333; İbn Tağriberdî, *Nücümü'z-zâhire*, XI, 102-103.

⁴²⁴ Makrîzî, *es-Sülûk*, III/1, 115-117; İbn Tağriberdî, *Nücümü'z-zâhire*, XI, 32; Abdülbasit el-Malatî, *Neylû'l-emel*, I, 382; Makrîzî, *es-Sülûk*, III/1, 130; İbn Tağriberdî, *Nücümü'z-zâhire*, XI, 36.

kurtulmak isteyen sultan, bir suikast planı hazırladılar. Bunu önceden haber alan Yelboğa, hemen harekete geçti ve taraftarlarıyla Kal'atü'l-cebel'e giderek hapiste bulunan sultanın kardeşini sultan ilan etti. Ancak el-Melikü'l-Eşrefle birlikte hareket eden emîrler karşısında tutunamayarak kaçmak zorunda kaldı ve bir süre sonra öldürüldü.⁴²⁵

Yelboğa'dan sonra Esendemîr en-Nâsırî, atabek olarak atandı.⁴²⁶ Aynı zamanda müdebbirü'l-memâlik unvanını da taşıyan Esendemîr en-Nâsırî, on üç yaşında olan sultanı nüfuzu altına alıp yönetimi bizzat yürütmeye başlamıştı. Ayrıca Yelboğa'ya yakın olan emîrleri görevden alarak kendisine yakın adamları iş başına getirdi ve böylece idarî konumunu sağlamlaştırdı.⁴²⁷ Bazı emîrler, bu durumdan rahatsız olarak isyan ettiler. Onu tutuklamak için harekete geçtiler fakat başarısız oldular. İsyanı bastıran Esendemîr, aralarında mukaddem elf rütbeli emîrlerin de olduğu yirmi beş kadar emîri İskenderiye'de hapsetti.⁴²⁸ Dilediği gibi atama ve azillerde bulunduğu gibi öne çıkarmak istediği emirlere rütbelere vererek onların konumunu yükseltti.⁴²⁹ Fakat Esendemîr'in atabeklik görevine getirilmesinden yaklaşık iki yıl sonra sultan, Esendemîr'i aleyhine çalışmalar yürütmekle itham ederek tutuklattı ve bu tarihten itibaren yönetimi kendi eline almayı başardı.⁴³⁰

Yelboğa ve Esendemir örneklerinden anlaşıldığı gibi nâibü's-saltana makamının boş olduğu yıllarda atabeklik vazifesine gelen emîrlerin devlet idaresindeki etkinliği dikkat çekici bir biçimde artmış, hatta sultanı değiştirebilecek bir düzeye ulaşmıştı. Bu beş yıldan sonra saltanat nâibinin tayin edildiği ancak devlet idaresinde etkili olamadığı görülmektedir. el-Melikü'l-Mansûr Ali zamanında saltanat nâibinin mevcudiyetine rağmen atabek'in ülke yönetiminde etkili bir konumda bulunduğu görülmektedir. Şöyle ki 12 Safer 779 (20 Haziran 1377) tarihinde Ayınbek Bedrî

⁴²⁵ İbn Tağriberdî, *Nücûmü 'z-zâhire*, XI, 38-40.

⁴²⁶ İbn Tağriberdî, *Menhel*, II, 440. Melik Nâsır Hasan'ın memlûkü olan Esendemîr en-Nâsırî'nin hayatı için bk: İbn Tağriberdî, *Menhel*, II, 440-443.

⁴²⁷ Makrîzî, *es-Sülûk*, III/1, 167-168; İbn Tağriberdî, *Nücûmü 'z-zâhire*, XI, 40-43; Abdülbasit el-Malatî, *Neylû 'l-emel*, I, 393; İbn Kâdî Şühbe, *Târîh*, III, 327; İbn Tağriberdî, *Menhel*, II, 441.

⁴²⁸ İbn Tağriberdî, *Menhel*, II, 441-442; İbn Hacer, *Dürer*, I, 386.

⁴²⁹ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, XI, 40-45; Abdülbasit el-Malatî, *Neylû 'l-emel*, I, 393.

⁴³⁰ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, XI, 46, 48.

atabekü'l-asâkir, Aktemur Abdulganî saltanat nâbliğine atandı.⁴³¹ Nüfuzu çok artan Ayınbek, ülkeyi dilediği gibi yönetmeye başladı. İki küçük çocuğuna mukaddem elf rütbesi ve onların hoşdaşlarına da emîr-i tablhane rütbesi verdi.⁴³² Ayrıca, sultanı değiştirmek için halifeyi yanına çağırarak, emîr Yelboğa el-Ömerî'nin oğlu Ahmed'i sultan yapmasını ve onun için sultanlık menşuru çıkarmasını istedi. Ancak halife, bu teklifi kabul etmedi. Bu duruma öfkelenen Ayınbek rivayete göre, onu azarlamış hatta ona ağır hakarete bulunmuştu. Ardından onu Kûs şehrine sürgüne yolladı.⁴³³

D. Nâib ile Diğer Emîrler Arasındaki İlişkiler

Saltanat nâibinin, görevi saraydaki herkesin yiyecek başta olmak üzere çeşitli ihtiyaçlarının giderilmesi olan üstadâr⁴³⁴ ile birlikte devlet idaresinde söz sahibi olduğu ve son kararı nâibin verdiği görülmektedir. Nitekim el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un ikinci saltanatı döneminde saltanat nâibi Sellâr, üstadâr Baybars el-Çaşnigîr ile işbirliği yaparak ülke yönetimini ellerine aldılar ve sultanın ismen varlığını bıraktılar.⁴³⁵ Bu işbirliğine rağmen, iki emîrin arasının zaman zaman açıldığı fakat barışıp aynı masa etrafında yine bir araya geldikleri ve ülke işleriyle ilgili müzakerelerde bulundukları ifade edilmektedir. Bu müzakerelerden birinde kimin vezir olacağı hususunu aralarında mütalaa ettikleri ve toplantı sonucunda saltanat nâibi Sellâr'ın vezir olmasını istediği kişinin vezâret makamına atandığı belirtilmektedir.⁴³⁶

Saltanat nâibi ile nâzıru'l-ceyş arasında mevcut olan kin, niyâbet makamının ilga edilmesinde önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. 727/1326 yılında nâzıru'l-ceyş Fahreddin, saltanat nâibi Ergun'u sultanı değiştirme girişimi içinde bulunmakla suçlamış ve diğer emirleri onun aleyhine kışkırtmıştı. O, saltanat nâibi Ergun dışında herkesin sultanın huzuruna geldiğini, onun bu davranışıyla sultana karşı saygısızlık yaptığını ifade ediyordu. Ayrıca daha önceki sultanların başına gelenlerden

⁴³¹ İbn Hacer el-Askalanî, *İnbâü'l-ğumr*, I, 73, 230-231; İbn İyâs, *Bedâiü'z-zühûr fî vekâii'd-dühûr*, I/2, 203; İbn Şahin, *Neylû'l-emel*, II, 125; Sehâvî, *Vecizü'l-Kelam*, I, 231.

⁴³² İbn İyâs, *Bedâiü'z-zühûr fî vekâii'd-dühûr*, I/2, 206-7; Sehâvî, *Vecizü'l-Kelam*, I, 232.

⁴³³ İbn İyâs, *Bedâiü'z-zühûr fî vekâii'd-dühûr*, I/2, 205; Makrîzî, *Sülûk*, III/1, 309. Kûs şehri için bk: Makrîzî, *Hıtat*, I, 657-658.

⁴³⁴ Üstadârın görevleri ile ilgili geniş bilgi için bk: Fatih Yahya Ayaz, *Türk Memlûkler Döneminde Saray Ağalığı Üstadarlık (1250-1382)*, s.180-194.

⁴³⁵ İbnü's-Sukâî, *Tâli Kitab*, s. 89.

⁴³⁶ Makrîzî, *Sülûk*, II/1, 23-27.

ve nâiblerin sultanlara karşı tutumlarından örnekler vererek el-Melikü'n-Nâsır Muhammed'i nâibine karşı uyarmaya çalışıyordu. Saltanat nâibi Laçın'nın Ketboğa'yı tahttan indirerek iktidara gelmesini, Mengutemur'un sultan Laçın'e yaptıklarını, Sellâr'ın sultan Baybars el-Çaşnigîr aleyhine yaptıklarını tek tek el-Melikü'n-Nâsır Muhammed'e aktararak niyâbetin kaldırılmasını teklif etmişti. Bu durum, Fahreddin ve saltanat nâibi Ergun arasında mücadeleye neden oldu. Makrîzî'nin ifadesine göre nâibü's-saltana Ergun'un görevden azledilmesi hususunda bu kadar gayretli olan nâzîru'l-ceyş, kendisine itibar etmemesinden dolayı saltanat nâibine nefret duymaktaydı.⁴³⁷ Bu telkinlerden etkilenen el-Melikü'n-Nâsır, Ergun'u azledip Halep nâibliğine tayin etti⁴³⁸ ve ondan sonra saltanat nâibi görevlendirmede.⁴³⁹ Bu tarihten itibaren hâcib Seyfeddin Elmas, nâibin görevlerini yürütmeye başladı. Bu durum sultanın onu tutuklamasına kadar devam etmişti.⁴⁴⁰

Saltanat nâibi ile Halep nâibi arasında meydana gelen mücadele, Halep nâibinin geri adım atmasıyla sonuçlanmıştı. Nitekim Halep nâibi emîr Taştemur ile saltanat nâibi Kûsun arasındaki bir yazışmada Taştemur, sultan evlatlarının Saîd bölgesine sürülmesinden ve sultanın bir oğlunun öldürülmesinden rahatsızlık duyduğunu dile getirdi. Kûsun, onun bu tavrına öfkelenerek Dımaşk nâibine gönderdiği bir emîrle, Halep nâibinin fitne çıkardığını ve bu yüzden de bir an önce susturulmasını istedi. Sonuçta Halep nâibi Taştemur'un itaat ettiğini bildirmesi ile olay kapandı.⁴⁴¹

Saltanat nâibi hac ibadetini yerine getirmek için hazırlıklarını tamamladığında diğer nâiblerin onu yolcu ettiklerinden bahsedilmektedir. 751 yılı Razaman ayında (Kasım 1350) saltanat nâibi Beyboğa Arûs hac yapmak maksadıyla Kahire'den ayrılırken önde gelen emîrler ve bazı nâibler onu uğurlamışlar, Suriye bölgesinden geçerken de Dımaşk nâibi ona hediyeler takdim etmek suretiyle onu teşyi etmişti.⁴⁴²

⁴³⁷ *Sülûk*, II/1, 279-280.

⁴³⁸ *Sülûk*, II/1, 279.

⁴³⁹ *Sülûk*, II/1, 547.

⁴⁴⁰ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, IX, 107; Safedî, *Kitabu'l-Vafl*, IX, 370-371; Makrîzî, *el-Mukaffa'l-kebir*, II, 292-294; İbn Hacer, *Dürer*, I, 410-411.

⁴⁴¹ Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 579.

⁴⁴² Halil b. Şahin, *Neylû'l-emel*, I, 202, 204; Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 820-1.

İKİNCİ BÖLÜM

SALTANAT NÂİBLİĞİNİN ÖZELLİKLERİ, FONKSİYON VE İŞLEYİŞİ

I. SALTANAT NÂİBLİĞİNE TAYİN EDİLECEK EMİRLERDE ARANAN VASIFLAR VE SALTANAT NÂİBLİĞİNE TAYİN

A. Tayinde Dikkate Alınan Hususlar

Memlûkler dönemi ile ilgili tarihî kaynaklarda bir emîrin askerî hiyerarşinin en yüksek kademesindeki saltanat nâibliğine atanabilmesi için aranan şartlar yahut sahip olması gereken yeterlilikler ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte, askerî sınıfın üstlenmiş olduğu bir vazife olan niyâbet makamına memlûk askerî teşkilatında en üst rütbeyi belirten emîr-i mie veya mukaddemü'l-elf olarak da ifade edilen yüzler emîrleri arasından tayin edildiği görülmektedir.⁴⁴³ Nitekim el-Melikü's-Salih İsmail'in memlûkü olup saltanat nâibliği yapmış olan Aktemur Hanbelî,⁴⁴⁴ el-Melikü'n-Nâsır Muhammed'in kızıyla evli olan Mengli,⁴⁴⁵ Memlûk Devleti sınırları dışında vefat eden tek saltanat nâibi olan Karasungur,⁴⁴⁶ adı Ergun Salihî iken el-Melikü'l-Kâmil Şaban tarafından önce rütbesi yükseltilerek mukaddem elf yapılan ve sonra da saltanat nâibi

⁴⁴³ Kalkaşendî, *Subh*, IV, 14. Memlûkler Devleti'nde askerî sınıfa mensup emîrlere rütbelerine göre sıralanmışlardır. Kalkaşendî, erbâb-ı suyûftan olan emîrleri 4 tabakaya ayırmıştır. Bunlardan mukaddem elf tabakasında yer alan emîrlere, en üst rütbeli olup, hizmetlerinde yüz memlûk bulunmaktadır. Emîr-i tablhane rütbeli emîrlere ise, genellikle emîrleri altında 40 memlûk bulunurdu. Ömerî, bazılarının 80 memlûk sahibi olduğunu da söylemektedir. Bu rütbede Keşşaf ve valiler bulunmaktadır. Bir diğer rütbe olan emîr-i aşere ise hizmetleri altında on adet memlûk bulunan emîrlere rütbesidir. Son olarak emîr-i hamse ise sayısı az olmakla birlikte bu tabakadakilerin babaları ecnadın ileri gelenlerindendir. Zikredilen bu rütbelerde yükselmek mümkün olduğu gibi tenzil-i rütbe de mümkün görünmektedir. Bk: Ömerî, *et-Ta'rif bi'l-mustalahi's-şerif* (nşr. Semîr Mahmûd Derubi), Kerek, 1992, s. 97; Makrîzî, *Hutat*, III, 70; Kalkaşendî, *Subh*, IV, 14-15; Halil b. Şahin ez-Zâhirî, *Zübdetu keşfi'l-memâlik ve beyânü't-turuk ve'l-Mesâlik*, s. 113, 115; Baybars Mansurî, *Zubdet*, s. 289; İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, IX, 11.

⁴⁴⁴ İbn Hacer, *İnbâü'l-ğumr*, I, 245.

⁴⁴⁵ İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, XI, 49.

⁴⁴⁶ İbn Tağrıberdî, *ed-Delilü's-şafi*, II, 539.

olarak atanarak Ergun Kâmilî olarak isimlendirilen Ergun b. Abdullah Seyfeddin es-Sagîr el-Kâmilî,⁴⁴⁷ el-Melikü'l-Mansûr Seyfeddin Kalavun'un memlûkü olan Baydara,⁴⁴⁸ rütbelerde sırasıyla yükselen Dokuztemur,⁴⁴⁹ Aktemur Abdulganî,⁴⁵⁰ vezirlik ve üstâdârlik görevleriyle de bilinen Mencek el-Yûsufî,⁴⁵¹ aynı zamanda ilimle de uğraşan Rukneddin Baybars,⁴⁵² aslen memlûk olmayan tek saltanat nâibi Kûsun,⁴⁵³ Erkutay,⁴⁵⁴ Sultan Berkuk döneminde saltanat nâibi olan Sûdûn,⁴⁵⁵ saltanat nâibliğinden sonra tahta çıkan Ketboğa⁴⁵⁶ ve emîr Taştumur⁴⁵⁷ yüzler emiri rütbesiyle saltanat nâibliğine atanmıştı.

Bahrî Memlûkler döneminde saltanat nâibliği vazifesini üstlenmiş otuz dokuz saltanat nâibinin biyografileri incelendiği zaman, olmazsa olmaz şartlar sayılmamakla birlikte bu makama atanan şahıslarda birtakım özellikler bulunmaktadır. Bunların başında askerî sınıfa mensub ve mukaddem elf rütbeli olmak gelmektedir. Ayrıca sultanların, bu önemli müessesenin başına güvenilir, bilgili, tecrübe sahibi kişileri getirdikleri anlaşılmaktadır. Saltanat nâiblerinin bu makama getirilmeden önce gösterdikleri başarı, yine sultanla yakın ilişkileri, hoşdaşlık, babasının memlûkü olmak da bu vazifeye atanmada etkili olmuştur. Ayrıca sultanlarla saltanat nâiblerinin ilişkilerinin incelendiği bölümde de sultanların saltanat nâiblerine olan güvenleri ve onlarla kurdukları akrabalık bağından bahsedilmişti. Burada daha çok tabakat kitaplarından yararlanılarak saltanat nâiblerinin bu özellikleri üzerinde durulacaktır.

Memlûkler Devleti'nin ilk saltanat nâibi olan Aytekin Bundukdârî bilgili, tedbirli, siyaseti iyi bilen,⁴⁵⁸ Kutuz, cesur, kahraman ve tecrübe sahibi,⁴⁵⁹ Aydemîr el-Hillî el-Halebî sultanın güven duyduğu;⁴⁶⁰ Bîlik el-Hâzindâr hadis ve tarihle ilgilenmiş,

⁴⁴⁷ Makrîzî, *el-Mukaffa 'l-kebir*, II, 27.

⁴⁴⁸ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni 'l-Furât*, VIII, 188.

⁴⁴⁹ İbn Tağriberdî, *Menhel*, VI, 420.

⁴⁵⁰ İbn İyâs, *Bedâiü 'z-zühûr fî vekâii 'd-dühûr*, I/2, 167.

⁴⁵¹ Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 748.

⁴⁵² İbn Devâdâr, *Kenzü 'd-dürer*, IX, 110.

⁴⁵³ İbn Tağriberdî, *Menhel*, IX, 107.

⁴⁵⁴ Safedî, *A 'yanü 'l-asr*, I, 478.

⁴⁵⁵ Halil b. Şahin, *Neylû 'l-emel*, II, 177.

⁴⁵⁶ İbn İyâs, *Bedâiü 'z-zühûr fî vekâii 'd-dühûr*, I/1, s. 386.

⁴⁵⁷ Makrîzî, *Hıtat*, III, 88.

⁴⁵⁸ İbn Tağriberdî, *Menhel*, III, 156.

⁴⁵⁹ Aynî, *İkdü 'l-cümân*, I, 220.

⁴⁶⁰ Zehebî, *Târîhu 'l-İslam*, XV, 141.

varlıklı, yardımsever, iyi iletişim kurabilen, fakirleri gözeten, zeki;⁴⁶¹ Aksungur Fârîkânî tecrübeli, güvenilir, işini iyi yapan, öngörülerinde haklı çıkan, yumuşak dilli, cesur, akıllı, bol hayır sahibi;⁴⁶² Aybek Efrem es-Salihî en-Necmî, hadis ile ilgilenmiş, varlıklı, cesur ve cömert;⁴⁶³ Hüsameddin Toruntay, cesur, zeki, açık göz, tedbirli;⁴⁶⁴ Baydara, kitaplara düşkün, akıllı, adaletli, ilmi ve bilginleri sever;⁴⁶⁵ Laçin cesur, akıllı, zeki, ihtiyatlı;⁴⁶⁶ Karasungur azimli, kararlı, sabırlı, hırslı, saygın, cesur, akıl ve deha sahibi;⁴⁶⁷ Sellâr, çok zengin, dahi ve işini iyi yapan;⁴⁶⁸ Bektemur iyilik sever, sakin, zulmetmeyen bir yönetim anlayışına sahip, cömert;⁴⁶⁹ Baybars ed-Devâdâr heybetli, akıllı, üstün kişilikli, saygı duyulan, ilimle meşgul olan;⁴⁷⁰ Ergun Şah en-Nâsirî fakih, umeranın en önde geleni, ilim adamlarına değer veren, kütüphane sahibi,⁴⁷¹ fetva verebilecek donanımlara sahip, hadis ile ilgilenmiş, kitap düşkünü, ilmi ve ilim adamlarını sever, edepli ve hayalî, riyakar biri olmayıp güvenilir;⁴⁷² Kûsun zülüm, şer, zarar gibi kavramlardan uzak, latif, cesur, cömert, haşmetli, adil, zengin;⁴⁷³ Taştemur varlıklı;⁴⁷⁴ Erkutay latif, bilgili, zeki;⁴⁷⁵ Beyboğa Arûs el-Kasımî kimseye zulmetmemiş, işini iyi yapan, halk tarafından sevilen, bol ihsanda bulunan;⁴⁷⁶ Ergun el-Kâmilî çok sakin, adil, kin tutmaz, cesur, bilgili, latif, vakarlı, akıllı, basiretli;⁴⁷⁷ Kaştemur cesur, arif, ihtiyatlı;⁴⁷⁸ Ali el-Mardînî ilim sahibi;⁴⁷⁹ Mengli cesur, kerim, hürmetkar, ilme meraklı;⁴⁸⁰ Mencek el-Yûsufî saygılı, arif, tedbirli, insanların iyiliğine

⁴⁶¹ Safedî, *Vâfî*, X, 365-367; İbn Tağriberdî, *Menhel*, III, 512-513.

⁴⁶² İbn Tağriberdî, *Menhel*, II, 496; Safedî, *Vâfî*, IX, 311; İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, VII, 101.

⁴⁶³ Makrîzî, *el-Mukaffê'l-kebir*, II, 329; İbn Tağriberdî, *Menhel*, III, 130-131.

⁴⁶⁴ İbn Tağriberdî, *Menhel*, VI, 386.

⁴⁶⁵ İbn Tağriberdî, *Menhel*, II, 494.

⁴⁶⁶ İbn Tağriberdî, *Menhel*, IX, 169.

⁴⁶⁷ Safedî, *A 'yanü'l-asr*, IV, 87-88; Makrîzî, *Hıtat*, III, 503; İbn Tağriberdî, *Menhel*, IX, 48.

⁴⁶⁸ Kütübî, *Fevât*, II, 86; İbn Hacer, *Dürer*, II, 86.

⁴⁶⁹ Safedî, *A 'yanü'l-asr*, I, 707.

⁴⁷⁰ Safedî, *A 'yanü'l-asr*, II, 80; İbn Habîb, *Tezkire*, II, 158.

⁴⁷¹ İbn Habîb, *Tezkire*, II, 211-212.

⁴⁷² Makrîzî, *el-Mukaffê'l-kebir*, II, 22-23; İbn Tağriberdî, *ed-Delîlü's-Şâfi*, I, 106; Safedî, *A 'yanü'l-asr*, II, 610.

⁴⁷³ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, X, 47; İbn Tağriberdî, *Menhel*, VI, 393-394; Safedî, *A 'yanü'l-asr*, IV, 137.

⁴⁷⁴ Safedî, *A 'yanü'l-asr*, II, 586.

⁴⁷⁵ Safedî, *A 'yanü'l-asr*, I, s. 479; İbn Kâdî Şühbe, *Târîh*, II, 682.

⁴⁷⁶ Safedî, *A 'yanü'l-asr*, II, 86.

⁴⁷⁷ Safedî, *A 'yanü'l-asr*, I, 466; İbn Tağriberdî, *Menhel*, II, 323; İbn Kâdî Şühbe, *Târîh*, III, 122.

⁴⁷⁸ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, XI, 106-107.

⁴⁷⁹ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, XI, 116.

⁴⁸⁰ İbn Tağriberdî, *Menhel*, XI, 273.

çalışan;⁴⁸¹ Aktemur Sâhibî Hanbelî ve Aktemur Abdulganî de akıllı ve sakin⁴⁸² olarak tavsif edilirler.

Tek bir örneği bulunmakla birlikte bazen sultanın saltanat nâibinden teminat istediği görülmektedir. Nitekim sultan Baybars el-Çaşnigîr, yaptığı işlere muhalefet etmemesi kaydıyla Sellâr'ı saltanat nâibi olarak görevlendirdi.⁴⁸³

Sonuç olarak, tarihî kaynaklarda saltanat nâibliğine atanmak için aranan şartlarla ilgili doğrudan bir liste verilmemekle birlikte, bu görevi yürüten emirler hakkında aktardığımız bu bilgilerde onların bilgili, tecrübeli, yönetimi iyi bilen ve cesaretli olmaları gibi vasıfların ön planda tutulduğu anlaşılmaktadır. Onların bu kabiliyetleri Kutuz, Kalavun, Ketboğa ve Laçin'de görüldüğü gibi tahta geçmek suretiyle de göstermiştir.

B. Saltanat Nâibliğine Tayin Merasimi

Memlükler döneminde saltanat nâibleri, sultan tarafından tayin edildiği ve tahta yeni oturan sultanların ilk olarak saltanat nâibi atadıkları görülmektedir. Hepsi olmasa da bazı saltanat nâiblerinin atamalarında merasimle ilgili kaynaklarda bilgi bulmak mümkündür. el-Melikü'l-Eşref Halil tarafından 689 yılı Zilhicce ayında (Aralık 1290) saltanat niyâbetine atanan Baydara için âdet olduğu üzere tören yapıldı. Ayrıca selefi Toruntay'ın iktaları da ona verildi.⁴⁸⁴ el-Melikü'l-Adil lakabını alarak tahta oturan Ketboğa, saltanat makamına oturduktan bir gün sonra büyük bir ziyafet(simat)düzenlemiş ve yemek bitiminde, Laçin'i saltanat nâibi olarak tayin etmişti.⁴⁸⁵ Bu konuda bir başka örnek 21 Zilhicce 741/ 7 Haziran 1341 tarihinde, el-Melikü'l-Mansûr'un emîr Seyfeddin Dokuztemur'u saltanat nâibi yapmasıdır.⁴⁸⁶

⁴⁸¹ İbn Tağriberdî, *Menhel*, XI, 280.

⁴⁸² İbn Tağriberdî, *Menhel*, II, 493.

⁴⁸³ Makrîzî, *Mukaffa'l-kebîr*, II, 543.

⁴⁸⁴ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, VIII, 102.

⁴⁸⁵ Makrîzî, *Sülûk*, I/3, 807.

⁴⁸⁶ Makrîzî *Sülûk*, II/3, 551.

Mısır'da sultanın sarayında görev yapan ve ikinci sultan mesabesinde olan saltanat nâibi, bu makama atandığında âdet olduğu üzere görevlendirme için taklid yazılmaktadır.⁴⁸⁷ Kalkaşendî'nin aktardığı bilgilere göre nâibü's-saltana, atabek, üstâdâr ve diğer makam sahiplerine görevlendirme yazısı verilirken zamanla bu uygulamadan vazgeçilmiş, sadece saltanat nâibi tayin edildiğinde bu yazı sâdır olmaya devam etmişti.⁴⁸⁸ Bu durum, saltanat nâibliğine verilen önemle ilgili olmalıdır.

Nâibler arasında rütbesi en yüksek olan saltanat nâibi, diğer nâiblerin aksine görevlendirilmesi taklid (tevkî ve menşur isimleriyle geçmektedir.) ile olmaktadır.⁴⁸⁹ Bir resmî görevlendirme yazısı olan taklidlerin baş kısmında 'falanca için taklid-i şerif' ibaresi mevcuttur. Bu taklid-i şerif nâib-i kâfil içindir ki o yüce bir makam sahibidir. El-emîrî, el-kebirî, el-kefilî, kefâlet es-saltana eş-şerife bi'l-memâlik el-İslamiyye unvanlarıyla birlikte sultanının lakabı - en-Nâsırî, el-Mansurî gibi- da ilave edilir. Ardından hamdele bölümü gelir. Hamdeleden sonra, görev ve göreve atanacak kişi övülür. Burada tayin edilen kişinin adı zikredilir.⁴⁹⁰ Özel kağıtlara kaydedilen taklidlerin büyük sülüs kalemler ile yazıldığı ve nâibü's-saltanalara tavsiyeler de içerdiği görülmektedir. Ömerî'nin kaydettiği ve Kalkaşendî'nin de ondan aldığı bu tavsiyelerde ona verilen görevler madde madde yazmaktadır: Takva sahibi olması, Şeriatı uygulaması, askerleri teftiş etmesi, görevlileri seçmesi, vakıfların düzgün işlemlerini sağlaması, ülkeyi mamur etmesi ve ülke ile ilgilenmesi gibi.⁴⁹¹ Kalkaşendi, bir tanesi emîr-i meclis Dokuztemur'a el-Melikü'n-Nâsır Muhammed'in verdiği olmak üzere dört tane saltanat nâibinin taklid örneğini eserinde zikretmektedir. Bu taklidlerin hepsinin hamdele ile başladığı görülmektedir.⁴⁹²

Taklidler, genel olarak sultanlar tarafından yazdırılırken, bazen tahta çıkan sultanın yaşının küçüklüğü sebebi ile halifenin de taklid yazdığı görülmektedir. Nitekim 742/1341 yılında halife Hakim-Biemrillah b. el-Müstekfî (736-742/ 1336-1341) saltanat

⁴⁸⁷ İbn Fazlullah el-Ömerî, *Ta'rif*, s. 84.

⁴⁸⁸ Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, IX, 254.

⁴⁸⁹ *Subhu'l-a'sâ*, XI, 143.

⁴⁹⁰ *Subhu'l-a'sâ*, XI, 101, 102.

⁴⁹¹ *Ta'rif*, s. 122-123.

⁴⁹² *Subhu'l-a'sâ*, XI, 135-148.

nâibi emîr Kûsun'un taklidini yazmıştı. Çünkü sultan Alaaddin Küçük, çocuk yaşıydı.⁴⁹³

Taklidler, daru'l-adlde sultanın, emîrlerin ve diğer devlet görevlilerinin huzurunda okunuyordu. Nitekim 775 yılında Şevval ayında (Mart 1374) saltanat niyâbeti ile birlikte, vakıflardan ve vezâretten sorumlu tutulan ayrıca devlet görevlilerini istediği gibi azletme ve tayin yetkisine de sahip kılınan Mencek el-Yûsufî'nin taklidi, Kal'atü'l-cebel'deki daru'l-adl olarak da bilinen eyvanda sultanın, ümeranın ve diğer devlet görevlilerinin huzurunda okunmuştur. Bu taklidde, sultanın bütün işlerinde onu yetkili kıldığı bildirilmektedir.⁴⁹⁴

Taklid ile resmî olarak ataması yapılan saltanat nâiblerinin görevlerine başlamadan önce yemin ettikleri görülmektedir. Yemin nüshası şöyle olurdu: Besmele, "Ben diyorum ki" ifadesi, yemin eden kişinin adı, sonra üç kez vallahi, edilen yemin (yemin yazılırken satırlar arasında boşluk bırakılmaz), yeminden sonra ise "Bu yemin benim yeminimdir. Ben (yemin edenin ismi)." ve en sonunda da niçin yemin edildiği belirtilir.⁴⁹⁵

İbn Devâdârî'nin ifadesine göre, saltanat nâibleri üç gün peş peşe üç kere yemin etmektedir. Nitekim 708/1308 yılında sultan Baybars el-Çaşnigîr, emîr Sellâr'ı saltanat nâibliği makamına atamış, niyâbet hil'atini giydirdikten sonra da ardı ardına üç gün yemin ettirmişti.⁴⁹⁶

Göreve tayin edilen emîrlere hil'at ya da teşrif verilirdi. Konuma ve rütbeye göre değişen hil'at, Memlûkler Devleti'nde erbâbü's-süyûf, erbâbü'l-aklâm ve erbâb-ı vazâif-i dîniye olmak üzere üç sınıfa verilmekteydi. Saltanat nâiblerine verilen hil'at, hil'atü'n-niyâbe olarak isimlendirilmekteydi. Nâibü's-saltanaların hil'atleri altın tırâzlı, kırmızı ve sarı atlastan yapılarak ipekle işlenmiş ve kürk ilâve edilmiş çeşitli libaslardan

⁴⁹³ İbn Kâdî Şühbe, *Târîhu İbn Kadi Şühbe*, II, 207.

⁴⁹⁴ İbn Tağrıberdî, *Menhel*, XI, 279; İbn İyâs, *Bedâiü'z-zühûr fî vekâii'd-dühûr*, I/2, 132.

⁴⁹⁵ Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, XIII, 320.

⁴⁹⁶ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-dürer*, IX, 158.

oluşur, ayrıca ona başlık, altın kemer, kılıç, altın veya gümüş eyerli at da verilirdi.⁴⁹⁷ Saltanat nâiblerinin hil'atleri bol gösterişli olurdu.

Dikkat çekici bir diğer husus, el-Melikü'l-Eşref Şaban döneminde ve ardından el-Melikü'l-Mansûr Nûreddîn Ali döneminde saltanat nâibi vazifesini üstlenen Aktemur Hanbelî ile ilgili verilen bilgilerden de anlaşıldığı gibi yeni bir sultan tahta geçtiğinde eğer bir önceki dönemde görev alan saltanat nâibi ile çalışmaya devam ederse ona âdet olduğu üzere yeniden hil'at giydirilmektedir.⁴⁹⁸

Niyâbet hil'atini giyen saltanat nâibi daha sonra, büyük emîrlerin de iştirakiyle mevkibü'n-niyâbe denilen alayı ile Kahire'de dolaşırdı. Ayrıca sultan, mevkibden sonra simat verebilmesi için saltanat nâibine ikta da vermektedir.⁴⁹⁹ Bu alayın(mevkib)son derece önemli olduğu görülmektedir. Zira nâibin alayı ile çıkmaması görevi bırakması olarak kabul ediliyordu.⁵⁰⁰

II. SALTANAT NÂİBLERİNİN UNVANLARI, KIYAFETLERİ, BİNEKLERİ VE ÇALIŞMA MEKANLARI

A. Unvanları

Memlûkler hiyerarşisinde unvanlarla ilgili en geniş bilgiler, dönemin önemli tarihçilerinden Kalkaşendî'nin *Subhu'l-a'sâ* ve el-Ömerî'nin *et-Ta'rif* isimli eserlerinde geçmektedir. Sultanın bütün işlerinde ona vekillik eden saltanat nâibi ile eyaletlerdeki temsilcisi nâibler farklı unvanlar veriliyordu. En yaygın unvanı olan saltanat nâibi dışında 'en-Nâibu'l-Kâfil' veya 'Kâfilü'l-Memâlikü'l-İslamî' de denmekteydi.⁵⁰¹ Dimaşk nâibine ise 'Kâfilü's-Saltana' denilebilmekte ancak Suriye bölgesinin diğer

⁴⁹⁷ Mehmet Şeker, "Hil'at", *DİA*, XVIII, 24; Kalkaşendî, *Subh*, IV, 52-53; Sultan tarafından hil'at verilerek atanan saltanat nâibleri örnekleri için bk: Makrîzî, *Sülûk*, II/1, 46; İbn Tağriberdî, *El-Menhelü's-sâfi*, XI s. 273.

⁴⁹⁸ İbn İyâs, *Bedâiü'z-zühûr fî vekâii'd-dühûr*, I/2, 189.

⁴⁹⁹ Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 718; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, X. 152.

⁵⁰⁰ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, X, 193.

⁵⁰¹ Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, V, 453.

niyâbetleri ile Mısır'daki İskenderiye, Vechu'l-Kıbelî ve Vechu'l-Bahrî niyâbetleri bu lakabı kullanamamaktaydı.⁵⁰²

Başkentteki saltanat nâibinden çok farklı olmakla birlikte Suriye bölgesinin en büyük niyâbeti olan Dımaşk nâibine nâibu's-saltana unvanı veriliyordu. Dımaşk nâibi bölgedeki diğer nâiblerden Kâfilu'l-Memleket unvanıyla temyiz edilmekteydi.⁵⁰³

Kaynaklarda saltanat nâibleri için “*el-kâfil*,” “*ez-zahîrî*,” “*ez-zuhr*,” “*ensarü'l-cenab*,” “*seyyidu'l-ümera fi'l-âlemîn*,” “*el-kerim el-âlî*,” “*el-emîrî*,” “*el-eclî*,” “*el-kebirî*,” “*el-âlemî*,” “*el-âdilî*,” “*seyf-ü emîri'l-müminîn*,” “*zahîru'l-mulûk ve's-selâtîn*,” “*âkid el-bunûd*,” “*adud-u emîr el-Müminîn*,” “*el-Müeyyidî*,” “*el-Meşidî*,” “*ez-zaîmî*,” “*el-Mukaddemî*,” “*el-avnî*,” “*zuhru'l-ümme*,” “*zuhru'l-muvahhidîn*,” “*el-Murabî*,” “*el-Muzafferî*,” “*el-Mansurî*,” “*ruknu'l-islam ve'l-müslimîn*,” “*seyyidü'l-ümera fi'l-âlemîn*,” “*mustahdim-u erbâb el-tabl ve'l-ilm*,” “*muizu'l-İslam ve'l-müslimîn*,” “*melce el-fukara ve'l-mesâkîn*,” “*el-Makarru'l-kerim el-âlî*,” “*el-kefilî*,” “*mumehhid el-düvel*,” “*muncid el-Memâlik ve's-selâtîn*,” “*zaîmu'l-cunûd*,” “*meşîd ed-devle*,” “*zaim el-cuyûş*,” “*Nâsıru'l-guzât ve'l-mücahidîn*,” “*zaimu'l-cuyûşi'l-Muvahhidîn*,” “*kehfü'l-Mille*,” “*gavsı'l-enâm*,” “*kâfilü'l-Memalîk*,” “*müncîdu'l-Mulûk ve's-selâtîn*,” “*el-Makarru's-seyfi*”⁵⁰⁴ gibi unvanların kullanıldığı görülmektedir.

Ülkenin değişik bölgelerindeki mimarî eserlerin kitâbelerinin verdiği bilgilerden de saltanat nâiblerinin lakablarını öğrenmek mümkündür. 686/1287 yılına ait bir eserin kitabesinde, minareleri tamir ettiren saltanat nâibinin ismi ‘Toruntay el-Mansurî Nâibu's-Saltana el-Muazzama’ şeklinde geçmektedir. Kahire'deki Karasungur mescidinin kitabesinde, burayı inşa eden nâibe, ‘*bi resmi'l-makarr el-âlî eş-şemsî Şemseddin Karasungur el-Mansurî nâibu's-Saltana*’ şeklinde işaret edilmektedir.⁵⁰⁵

⁵⁰² Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, V, 454.

⁵⁰³ Makrîzî, *Hıtat*, III, 70; Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, V, 455.

⁵⁰⁴ İbn Fazlullah el-Ömerî, *Ta'rif*, s. 86-87; Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, VI, 10, 14, 15, 18, 21, 24, 48, 49, 50, 51, 54, 55, 59, 60, 61, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 102, 106, 107, 108; Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, XI, 102; İbn Dokmak, *el-Cevherü's-Semîn*, s. 354.

⁵⁰⁵ Hasan el-Bâşâ, *el-Fünûnü'l-İslâmiyye*, III, 1232.

Kahire'deki el-Fennü'l-İslâmî müzesinde 701/1302 yılına kayıtlı bir ahşap levha üzerinde de 'el-Makar el-âî es-seyfi Sellâr nâib es-saltana el-Muazzama' ibaresi bulunmaktadır. Kahiredeki el-Cevâlî medresesinde yer alan bir kitabede de 'Seyfeddin Sellâr nâibu's-saltana el-Muazzama el-Melikî en-Nâsirî el-Mansurî' ifadesi bulunmaktadır.⁵⁰⁶

Bir kandil üzerinde var olan bir yazıda ise 'el-Makar eş-Şerif el-Kerim el-âî el-Mevlevî es-seyyidî el-Mâlikî el-Mumehhidî el-Meşîdî el-avnî el-gıyâsî es-seyfi Ergun en-Nâsirî nâibu's-Saltana el-Muazzama' ibaresi mevcuttur.⁵⁰⁷

B. Kıyafetleri ve Binekleri

Memlükler Devleti müesseselerle ilgili önemli bilgiler veren Kalkaşendî, devlet memurlarının kıyafetlerini yürüttükleri görevlere göre erbâb-ı suyûf, erbâb-ı vazâif-i diniye, meşayihü's-sûfî ve erbâb-ı vazâif-i divânîde çalışanların kıyafetleri olmak üzere dört başlık altında incelemiştir. Başlıklar altında yer alan görevlilerin her birinin kıyafetlerini genel olarak tanıtır, ayrı ayrı tanıtmaz. Askerî sınıfın kıyafetleri hakkında genel bilgi vermekle yetinir ve erbâb-ı suyûfa mensup olan saltanat nâibinin kıyafetleri ile ilgili doğrudan bilgi vermez.

Kalkaşendî, erbâb-ı suyûfun giysilerini başlıklar, üstlük ve altlıklar ile ayaklara giyilenler şeklinde tasnif etmektedir. Askerlerin başlarına kellûte denilen sarıksız, boynu örten, içi pamuklu, köşeli ve sarı renkte bir başlık taktıklarını söyler. el-Melikü'l-Eşref Halil döneminde kellûtenin rengi kırmızı olarak değiştirilmiş ve sarıklı hale getirilmişti. el-Meliku'n-Nâsir'a nispetle el-Amâimü'n-Nâsiriyye denilen onun döneminde düzenlenen kellûteyi daha küçük ve kısa sarıklı olarak tarif etmektedir. el-Melikü'l-Eşref Şaban devrinde sarıkların boyu uzatılmış ve kellûtenin boyutları da büyütülmüştü.⁵⁰⁸

Kıyafetler yazlık ve kışlık olmak üzere iki çeşitti. Onların ayakkabıları da mevsimlere göre değişirdi. Yazın beyaz renkte, kışın ise sarı renkte ve süslü ayakkabılar

⁵⁰⁶ Hasan el-Bâşâ, *el-Fünûnü'l-İslâmiyye*, III, 1233.

⁵⁰⁷ Hasan el-Bâşâ, *el-Fünûnü'l-İslâmiyye*, III, 1234.

⁵⁰⁸ Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, IV, 39-41.

giyerlerdi.⁵⁰⁹ Erbâb-ı suyûfa mensup olan emîrlerin üstlerine el-kabâü'l-İslamî, altlarına ise el-kabâü't-tatarî denilen kıyafetler giydiği belirtilmektedir. Mıntaka denilen ve bele takılan kemerler değerli taşlarla süslenirdi.⁵¹⁰

Saltanat nâibi başta olmak üzere daha ziyade önemli devlet görevlilerine görev tayinleri sırasında ve görevine göre gösterişli hil'atler verilirdi. Nâibü's-saltanalara daha gösterişli hil'atler dağıtıldığı söylenmektedir. Kırmızı atlastan imal edilen, altınla bezenmiş, bazı yerlerinde kürk kullanılan fevkânî ile değerli taşlarla süslenmiş kemer, bu ihsanlar arasında yer almaktadır.⁵¹¹

Saltanat nâibleri diğer büyük emirler gibi alaylarında iyi cins at kullanırlardı. Ayrıca sultanlar, yılda iki kere emîrlerin rütbelerine göre at dağıtırlardı.⁵¹² Onlar, katıra asla binmezlerdi. Bindikleri at, nakışlarla rengarenk süslenirdi. Atlar, bezemeli ipek kumaşla örtülürdü. Atların dizginleri sahibinin isteğine göre değişebilmekteydi.⁵¹³

Sonuç olarak, sultan tarafından saltanat nâibi olarak görevlendirildiğini bildiren taklid isimli yazının verilmesinin ardından niyâbet hil'atini giyen ve yemin eden saltanat nâibi, daha sonra emîrlere yemek verir ve alayı ile halk arasında gezerdi. Ayrıca onların, ihtişamlı kıyafetlere sahip olduğu da anlaşılmaktadır.

C. Görev Yerleri

Memlükler Devleti'nde sultan, Kal'atü'l-cebel denilen saray kompleksinde oturur, devleti buradan yönetirdi. Kal'atü'l-cebel, Eyyûbîler'in kurucusu Selahaddin Eyyûbî (567-589/1171-1193) tarafından yeni bir yönetim merkezi kurmak amacıyla yapımına başlanmış ve onun oğlu el-Melikü'l-Adil Seyfeddin (596-615/1200-1218) döneminde tamamlanmıştı. Surları, hendekleri, burçları, kapıları, avluları, meydanları,

⁵⁰⁹ Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, IV, 41; L.A. Mayer, *el-Melâbisü'l-Memlûkiyye*, s. 63-64.

⁵¹⁰ Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, IV, 40-41; L.A. Mayer, *el-Melâbisü'l-Memlûkiyye*, trc. Salih Şitti, Kahire 1972, s. 51-54.

⁵¹¹ Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, IV, 52; Altan Çetin, "Memlük Sultanlarının İn'am ve İhsanlarına Dair", *Târîh Boyunca Saray, Hayatı ve Teşkilatı*, İstanbul 2005, s. 84-85.

⁵¹² Kalkaşendî, *Subh*, IV, 54.

⁵¹³ Kalkaşendî, *Subh*, IV, 41.

camileri, medreseleri, çarşıları ve hamamları olan kale, Kahire'deki Mukattam dağında bulunmaktaydı. Memlûkler zamanında yeni yapılar ilave edilerek genişletildi.⁵¹⁴

Nâibü's-saltanalar, Kal'atü'l-cebel'de bulunan ve dâru'n-niyâbe denilen yerde ikamet ederlerdi.⁵¹⁵ Dâru'n-niyâbe'de nâibü's-saltanaların zaman zaman emîrlere ziyafet(simat) vermiş, mezalim duruşmalarına başkanlık etmiş ve halkın şikayetlerini dinlemişti. Buranın bazı dönemlerde devletin tek yönetim merkezi olduğu görülmektedir. Nasser Rabbat, el-Melikü'n-Nâsır'dan sonra Daru'l-adl'in, taç giyme merasimlerinin yapıldığı ve yabancı diplomatların ağırlandığı bir yer olduğunu, Dâru'n-niyâbenin, idarenin asıl merkezi haline geldiğini, burada ordunun denetlendiğini, iktaların yönetildiğini ve Daru'l-adl oturumlarının gerçekleştirildiği bir mekan haline geldiğini ifade etmektedir.⁵¹⁶

Dâru'n-niyâbe, el-Melikü'l-Mansûr Kalavun tarafından 687/1288 yılında Kal'atü'l-cebel'de inşa edildi. Burada ilk defa ikamet eden saltanat nâibi Toruntay'dı. el-Melikü'n-Nâsır Muhammed, 27 Safer 737/5 Ekim 1336 yılında burayı kısmen yıktırıp saltanat nâibliğini ve vezâreti ilga ettikten sonra burası âtıl bir durumda bırakıldı. Nâsır'ın ölümünden sonra saltanat nâibi Kûsun dâru'n-niyâbeyi yeniden kullanılabilir hale getirmek için çalışma başlattı. Ancak çalışmalar 743/1342 yılında el-Melikü's-Salih İsmail zamanında nâibü's-saltana Aksungur es-Sellârî tarafından bitirilebildi.⁵¹⁷

III. SALTANAT NÂİBLERİNİN VEFAT YERLERİ VE KABİRLERİ

Memlûk devlet teşkilatında sultandan sonraki en güçlü makam olan saltanat nâibliği vazifesinde bulunan emîrlerin ne zaman, nerede vefat ettikleri ve nereye

⁵¹⁴ Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, III, 368-374; Makrîzî, *Hutat*, III, 40-43; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebâr fî memâlikü'l-emsâr devletü'l-memâlikü'l-ülâ*, s. 140-143; İbn Zâhire, *Mısr ve Kahire el-Fezâilü'l-bahire fî mehasini Mısr ve'l-Kahire* (nşr. Mustafa Sakka-Kamil Mühendis), y.y 1969, s. 123.

⁵¹⁵ Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, III, 370; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebâr*, III, 453.

⁵¹⁶ "The Ideological Significance Of The Dar Al-Adl In The Mediaval Islamic Orient", s. 18.

⁵¹⁷ Makrîzî, *Hutat*, III, 68; Makrîzî, *Sülûk*, II/2, 410; Nasser O. Rabat, *The Citadel of Cairo*, Leiden-New York-Köln 1995, s. 140-141.

gömüldükleri bu başlık altında incelenmiştir. Kaynaklarda yer alan bilgilerden saltanat nâiblerinin önemli kısmının bu görevden azledildikten sonra bazısının ise görevi başında vefat ettiği, Kahire başta olmak üzere İskenderiye, Halep, Hama, Kerek ve Kudüs'te defnedildikleri anlaşılmaktadır.

Saltanat nâiblerinden on altısı Kahire'de ölmüştü. 684 yılında ölen Aytekin el-Bunduktârî, kendi ismiyle anılan hangâhtaki kabrine defnedilmişti.⁵¹⁸ Kutuz, 17 Zilkâde 658 (24 Ekim 1260) yılında öldürülmüş ve buraya gömülmüştü.⁵¹⁹ 676 yılı Rebûlevvel ayında (Ağustos 1277) Kal'atü'l-cebel'de ölen Emîr Bedreddin Bîlik kendi inşa ettiği el-Karafe es-Suğra'daki türbesine defnedilmişti.⁵²⁰ Aksungur el-Fârikânî de Kahire'de evinin yanında inşa ettirdiği medresesine defnedilmişti.⁵²¹ Kûdek es-Sakî 680/1281 yılında Kahire'de idam edilmişti.⁵²² Aybek Efrem es-Salihî en-Necmî 695/1295 yılında hayatını kaybetmişti.⁵²³ 689 yılı Zilkâde ayında (Kasım 1290) ölen Hüsameddin Toruntay, Şeyh Ali Refik Ömer es-Suûdî tarafından yıkanıp kefenlenmişti. Önce Karafe'deki bir zaviyeye gömülmüş, Ketboğa sultan olunca zaviyenin yanında olan kabrini el-Hüsamî Medresesi'ndeki haziresine⁵²⁴ nakletmişti.⁵²⁵ Baydara bir günlük saltanatının ardından 12 Muharrem 693/13 Aralık 1293 tarihinde katledildi.⁵²⁶ 698 yılı Rebûlahîr ayında (Ocak 1299) vefat eden Laçin ve nâibi Mengutemur yanyana karafeye defnedilmişti.⁵²⁷, Kahire'deki Kal'atü'l-cebel'de tutuklu iken açlıktan ölen

⁵¹⁸ Makrîzî, *el-Mukaffa'l-kebir*, II, 347; Safedî, *El-Vâfi bi'l-Vefeyât*, IX, 491; İbn Tağriberdî, *ed-Delîlû's-Şâfi*, I, 165-166; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, VII, 365.

⁵¹⁹ Baybars, *Zübde*, s. 54, 55; İbn Aybek ed-Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, VIII, 62; İbn Haldun, *İber*, V, 452; Aynî, *İkdü'l-cümân*, I, 252-254; Ebu'l-Fidâ, *Muhtasar*, III, 247; İbn İmâd, *Şezerât*, V, 291; Kütübî, *Vefeyât*, III, 203; Safedî, *Vâfi*, XXIV, s. 253; İbn İyâs, *Bedâiü'z-zühûr fî vekâiü'd-dühûr*, I/1, s. 308.

⁵²⁰ Safedî, *Vâfi*, X, 366; İbn Tağriberdî, *ed-Delîlû's-Şâfi*, I, 211; İbn Tağriberdî, *Menhel*, III, 514; İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, VII, 94.

⁵²¹ İbn Tağriberdî, *ed-Delîlû's-Şâfi*, I, 142; İbn Habîb, *Tezkiretü'n-Nebih*, I, 67.

⁵²² İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürer*, IX, 326.

⁵²³ Makrîzî, *el-Mukaffa'l-kebir*, II, 331.

⁵²⁴ el-Hüsamî Medresesi ile ilgili bilgi için bk: Makrîzî, *Hıtat*, III, 495.

⁵²⁵ Aynî, *İkdü'l-cümân*, III, 31; İbn Dokmak, *en-Nefhatü'l-miskiyye fî'd-devleti't-Türkiyye*, s. 88-89; İbn Tağriberdî, *Menhel*, VI, 387; Makrîzî, *Sülûk*, I/3, 757; İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürer*, VIII, s. 304; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, XVI, 429-430; İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, VIII, 99-101.

⁵²⁶ İbn İmâd, *Şezerât*, VII, 738; Kalkaşendî, *Meâsirü'l-inâfe fî meâlimi'l-hilâfe* (nşr. Abdüsselam Ahmed Ferrac), I-III, Beyrut 1980, II, 124; Baybars el-Mansûrî, *Muhtaru'l-Ahbar*, s. 88; İbn Tağriberdî, *el-Menhelü's-Sâfi*, II, 494.

⁵²⁷ İbnü'l-Cezerî, *Havâdisü'z-zaman*, I, 446; Baybars, *Zübde*, s. 323-324; Zehebî, *Târîhu'l-İslam*, XV, 886-887; Baybars el-Mansûrî, *Muhtar*, s. 108; Baybars, *Tuhfe*, s. 154; İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürer*, VIII, 382-383; Yûnînî, *Zeylû mir'at'iz-zamân*, I, 218; Makrîzî, *Sülûk*, I/3, 858.

Seyfeddin Sellâr (1310) Kahire’de el-Kebeş⁵²⁸ yanındaki türbesine sultanın emriyle emîr Alaaddin el-Cevâlî tarafından gömülmüştü.⁵²⁹ Baybars el-Mansurî (ö.1325), Kahire dışında, kendi inşa ettirdiği medresesinde kabre konulmuştu.⁵³⁰ Dokuztemur, (ö. 746/1345) Karafe’deki bir hangâha defnedilmişti.⁵³¹ Ali el-Mârdinî (ö. 772/1370)⁵³² ve Mengli’nin (ö.774/1372)⁵³³ Kahire’de öldükleri söylenmekle birlikte nereye defnedildikleri belirtilmemektedir. Mencek el-Yusufî, 29 Zilhicce 776 (31 Mayıs 1375) tarihinde ölmüş ve vezirliği döneminde inşa ettirdiği caminin⁵³⁴ haziresindeki türbesine defnedilmişti.⁵³⁵ Aktemur Abdulganî’nin (ö. 783/1381) Kahire’de öldüğü bildirilmekte fakat mezarı ile ilgili bilgi bulunmamaktadır.⁵³⁶

Saltanat nâibliği görevinde bulunan iki emîrin Dımaşk’ta vefat ettiği görülmektedir. Bunlardan 667 yılı Şaban ayında (Nisan 1269) Dımaşk Kalesi’nde ölen Aydemîr el-Hillî el-Halebî, İbn Yağmur mescidi civarında defnedilmişti.⁵³⁷ Dımaşk’ta hayatını kaybeden diğer nâib Aktemur es-Sahibî el-Hanbelî’nin (ö. 779/1377) nereye defnedildiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır.⁵³⁸

Dört saltanat nâibi İskenderiye’de vefat etmişti. Bu nâiblerin ortak özelliklerinden biri de burada hapiste iken ölmeleridir. Bu emîrler, Sungur b. Abdullah et-Türkmânî el-Elfî (ö.680/1281);⁵³⁹ Kûsun es-Sâkî (ö. 742/1342);⁵⁴⁰ Şemseddin

⁵²⁸ İbn Tolun cami civarındaki el-Kebeş ile ilgili bilgi almak için bk: Makrîzî, *el-Mukaffe’l-kebir*, II, 22.

⁵²⁹ Safedî, *el-Vâfi bi’l-Vefeyât*, XVI, 56; İbn Hacer Askalanî, *Dürer*, II, 180-181; Yûnînî, *Zeylû mir’at’iz-zamân*, I, 134.

⁵³⁰ Makrîzî *Mukaffe’l-kebir*, II, 533; İbn Tağriberdî, *Menhel*, II, 477; Safedî, *A’yânü’l-asr*, II, 80; Safedî, *El-Vâfi bi’l-Vefeyât*, X, 352; İbn Hacer Askalanî, *Dürer*, I, 510; İbn İmâd, *Şezerât*, VIII, 166.

⁵³¹ İbn Hacer, *Dürer*, IV, 29-30; Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 688, 698; Mufaddal b. Ebi’l-Fezâil, *Histoire des sultans mamlouks*, III, 786.

⁵³² İbn Hacer, *Dürer*, III, 177; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, XI, 116; İbn İyâs, *Bedâi*, I/2, 103.

⁵³³ İbn Hacer, *Dürer*, IV, 367; Makrîzî, *Sülûk*, III/1, 210.

⁵³⁴ Mencek Cami ile ilgili bilgi için bk: Makrîzî, *Hutat*, III, 331.

⁵³⁵ Makrîzî, *Sülûk*, III/1, 247; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, XI, 133-134; a.mlf., *Menhel*, XI, 280; Sehâvî, *Vecizü’l Kelam*, I, 204.

⁵³⁶ İbn Kâdî Şühbe, *Târih*, I, 70; Makrîzî, *Sülûk*, III/2, 462; İbn İyâs, *Bedâi*, I/2, 289.

⁵³⁷ Zehebî, *Târihu’l-İslam*, XV, 141; Makrîzî, *el-Mukaffe’l-kebir*, II, 352; Safedî, *El-Vâfi bi’l-Vefeyât*, X, 5; İbn Tağriberdî, *ed-Delîlû’ş-Şâfi*, I, 168; İbn Tağriberdî, *Menhel*, III, 170-171; İbnü’s-Sukâi, *Tâli Kitâb*, s. 16.

⁵³⁸ Makrîzî, *Sülûk*, III/1 s. 326; İbn İyâs, *Bedâi*, I/2, 215.

⁵³⁹ İbnü’l-Furât, *Târihu İbni’l-Furât*, VII, 238; İbn Tağriberdî, *ed-Delîlû’ş-Şâfi*, I, 326; İbn Tağriberdî, *Menhel*, VI, 87.

⁵⁴⁰ İbn Hacer, *Dürer*, III, 258; Safedî, *Vâfi*, XIV, 279; Mufaddal b. Ebi’l-Fezâil, *Histoire des sultans mamlouks*, III, 472; Safedî, *A’yânü’l-asr*, IV, 137; İbn Tağriberdî, *Menhel*, IX, 109.

Aksungur es-Sellârî (ö. 744/1343)⁵⁴¹ ve Âl-i Melik Seyfeddin el-Hacc'ın Kahire'de defnedildiği bildirilmektedir(ö. 747/1346).⁵⁴²

Halep'te vefat eden dört saltanat nâibinin hepsi de Halep'e defnedilmişti. Bunlardan Ergun Şah en-Nâsirî (ö. 731/1330),⁵⁴³ Erkutay (ö. 750/1349)⁵⁴⁴ ve Emîr Seyfeddin Kaştemur (ö. 770/1368)⁵⁴⁵ Halep nâibliği vazifesini yürütürken vefat etmişlerdi. Beyboğa Arûs el-Kâsımî (ö. 754/1353) ise Halep'te öldürülmüş ve bir zaviyeye defnedilmişti.⁵⁴⁶

Saltanat nâibi vazifesinden saltanat makamına geçen el-Melikü'l-Adil Ketboğa Hama nâibi iken bir cuma gecesi burada ölmüştü (Zilhicce 702 /Temmuz 1303). Onun türbesi Dımaşk'taki Kâsiyûn dağı eteklerindedir.⁵⁴⁷

İki nâibü's-saltana da Kerek'te vefat etmişti. Bunlar, Kerek'te hapisteyken ölen Bektemur el-Mansurî (716/1316)⁵⁴⁸ ile Taştemur el-Bedrî es-Sâkî en-Nâsirî'dir (ö. 743/1342).⁵⁴⁹

Kudüs'te vefat eden sadece bir nâibü's-saltana mevcuttur. O da, battal⁵⁵⁰ olarak ikamet ettiği Kudüs'te 758 yılı Şevval ayında (Eylül 1358) hayatını kaybeden Ergun es-Sağîr el-Kâmilî'dir.⁵⁵¹

⁵⁴¹ İbn Habîb, *Tezkiretü'n-nebih*, III, 43, 58; Halil b. Şahin, *Neylü'l-emel*, I, 81; İbn Tağriberdî, *ed-Delîlü's-Şâfi*, I, 142.

⁵⁴² Makrîzî, *el-Mukaffê'l-kebir*, II, 296-297; Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 723; İbn Tağriberdî, *Menhel*, II, 88; Halil b. Şahin, *Neylü'l-emel*, I, 135, İbn Tağriberdî, *ed-Delîlü's-Şâfi*, I, 154; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, X, 175; İbn Hacer, *Dürer*, I, 411.

⁵⁴³ İbn Habîb, *Tezkiretü'n-nebih*, II, 211-212; İbn İmâd, *Şezerât*, VIII, 166; Mufaddal b. Ebi'l-Fezâil, *Histoire des sultans mamlouks*, III, 419; İbn Tağriberdî, *ed-Delîlü's-Şâfi*, I, 106.

⁵⁴⁴ İbn Habîb, *Tezkiretü'n-nebih*, III, 133; Markizî, *Sülûk*, II/3, 812-813; Halil b. Şahin, *Neylü'l-emel*, I, 187; İbn Tağriberdî, *ed-Delîlü's-Şâfi*, I, 109.

⁵⁴⁵ İbn Habîb, *Tezkiretü'n-nebih*, III, 335; İbn Tağriberdî, *Menhel*, IX, 68.

⁵⁴⁶ İbn Dokmak, *en-Nefhatü'l-miskiyye fî'd-devleti't-Türkiyye*, s. 158; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, X, 294; İbn Tağriberdî, *Menhel*, III, 488.

⁵⁴⁷ Safedî, *Vâfi*, XXIV, 319; Sehâvî, *Vecizü'l Kelam*, II, 237; İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürer*, IX s. 109; İbn Dokmak, *en-Nefhatü'l-miskiyye fî'd-devleti't-Türkiyye*, s. 99; Safedî, *A'yânü'l-asr*, IV, 145; İbn Tolun, *Kalâidü'l-cevheriyye fî Târîhi's-Salihiyye* (nşr. Muhammed Ahmed Dehman), I-II, Dımaşk 1980, I, 323-324; Mufaddal b. Ebi'l-Fezâil, *Histoire des sultans mamlouks*, III, 359; İbn Hacer, *Dürer*, III, 218-219.

⁵⁴⁸ İbn Hacer, *Dürer*, I, 485; Baybars, *Zübde*, s. 430; Yûnînî, *Zeylû mir'at'iz-zamân*, I, 187. Kerek, Memlûkler devrinde başşehir Kahire'den uzak tutulmak istenen önemli devlet ricalinin sürgün yerlerinden biriydi. Kerek ile ilgili geniş bilgi için bk: Mustafa Bilge, "Kerek", *DİA*, XXV, 278-279.

⁵⁴⁹ İbn Hacer, *Dürer*, II, 220 İbn Tağriberdî, *ed-Delîlü's-Şâfi*, I, 362; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, X, 101.

Memlûkler Devleti sınırları dışında vefat eden tek saltanat nâibi, 728 yılı Şevval ayında (Ağustos 1327) Meraga'da hayatını kaybeden Şemseddin Karasungur'dur.⁵⁵² Onun Mısır'dan çok uzak bir bölgede ölmesinin sebebi, el-Melikü'n-Nâsır Muhammed'e itaat etmeyip İlhanlı hükümdarına sığınmasıdır (711/1311) İlhanlı hükümdarı da ona ikramlarda bulunmuş ve ikta vermişti. Karasungur, ölümüne kadar orada kaldı.⁵⁵³

Saltanat nâibliği makamında bulunmuş olmasına rağmen Beyboğa Tatar'ın, vefat tarihi ve yeri ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Yine 756 yılı Rebûlevvel ayında (Mart 1355) ölen Kubilay'ın vefat yeri ile ilgili bir malumat bulunamamıştır.⁵⁵⁴

Tüm bu bilgilerden çıkarılabilecek bir takım sonuçlar vardır: Öncelikle saltanat nâiblerinin ekseriyetinin bu görevi yürüttükleri başşehir Kahire'de vefat ettiği görülmektedir. Ardından İskenderiye, Halep ve Kerek gelmektedir. Bunun yanı sıra başka bir ülkeye iltica ederek devlet sınırları dışında ölen bir nâib de bulunmaktadır. Saltanat nâiblerinden bazılarının cenzazesi de öldükleri yerde değil büyük eyaletlerde defnedilmişlerdi. Nitekim Halep'te ölen Âl-i Melik Kahire'ye, Hama'da hayatını kaybeden Ketboğa ise Dımaşk'a defnedilmişti. Saltanat nâiblerinin bir kısmı kendi

⁵⁵⁰ Battallık, sultanın cezalandırması sonucu emîrlar yahut Memlûklerin görev, unvan ve iktalarının alınarak geçici veya sürekli olarak sürgünde olma halidir. Battal olan kişiler, sultan tarafından belirlenen yerde kalırlardı. Battal olan emîrların makam ve statülerini tekrar kazanabildikleri de görülmektedir. Battalların başta Kudüs olmak üzere Halep, Safed, Trablus, Dimyat ve Hicaz'a sürgün edildiği görülmektedir. Geniş bilgi için bk: Altan Çetin, "Memlûk Devletinde Battallık ve Tarhanlık", *Ramazan Şeşen Armağanı*, İslam Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı, İstanbul 2005, s. 427-432.

Kudüs, Emevî Devleti'nden başlayıp Abbasi ve nihâyet Memlûklü devletinde sürgün yeri olarak karışımıza çıkmaktadır. Memlûklerde Kudüs'e atanan görevlilerin önemli bir kısmı buraya sürgün olarak gelmişlerdir. Sürgünlerde özellikle Kudüs'ün seçilmesi buranın Mısır'a yakın olmasından ve sürgün edilen kişinin güç toplayıp isyan edebilmek için uygun değildi. Geniş bilgi için bk: D.P. Little, "Relations Between Jerusalem and Egypt", *History and Historiography of The Mamluk*, London 1986, s. 79-80; Muammer Gül, "Mısır Memlûklarında Bir Sürgün Sistemi Olarak Battallık ve Kudüs", *Belleten*, LXVI/246, Ağustos 2002, s. 363-366.

⁵⁵¹ İbn Hacer, *Dürer*, I, 353; Mufaddal b. Ebi'l-Fezâil, *Histoire des sultans mamlouks*, III, 322; İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, X, 32; Sehâvî *Vecizü'l Kelam*, I, 696; Halil b. Şahin, *Neylû'l-emel*, I, 297.

⁵⁵² İbn Habîb, *Tezkiretü'n-nebih*, II, 183.

⁵⁵³ Yûnînî, *Zeylû mir'at'iz-zamân*, I, 93; Mufaddal b. Ebi'l-Fezâil, *Histoire des sultans mamlouks*, III, 412.

⁵⁵⁴ İbn Hacer, *Dürer*, III, 243; Safedî, *Vâfi*, XXIV, 186; Makrîzî, *Sülûk*, III/1 s. 25.

yaptıkları türbelerinde, bazıları hangâh, mescid, cami, medrese, zaviyede bulunan hazirelerine bir kısmı da Karafe⁵⁵⁵ ve cebel-ü Kâsiyûn'da bulunan mezarlığa defnedildi.

Saltanat nâibliği görevinde bulunmuş beş saltanat nâibinin mezarının bulunduğu Karafe mezarlığının dönemin önemli şahsiyetlerinin mezarlığı olduğu görülmektedir. Mısır Abbasî halifelerinden ikincisi olan Hâkim-Biemrillâh Ebu'l-Abbas Ahmed Karafe'ye defnedilmişti.⁵⁵⁶ Ayrıca Şafîî kadı Muhammed b. Abdullah,⁵⁵⁷ Malikî Kâdilkudât Muhammed b. Ebu Bekir,⁵⁵⁸ Hanefî Kâdilkudât Şemseddin es-Surûcî,⁵⁵⁹ fıkıh usûlu alimi Şihabeddin el-Karafi,⁵⁶⁰ nâzırı'l-has Saadeddin b. Katib,⁵⁶¹ hâcib Başbay b. Abdullah,⁵⁶² emîr-i silah Allân eş-Şabânî,⁵⁶³ Karîmî tüccar Ebubekir b. Ali,⁵⁶⁴ Dokuztemur Hangâhı şeyhi Şemseddin b. Abdullah,⁵⁶⁵ ilimle uğraşan ve şeyhulislam kızı olan Rukeyye binti Takiyyuddin⁵⁶⁶ Karafe'ye defnedilmişti. Bu örneklerden yola çıkarak Karafe'nin, toplumda önemli yer tutan kadın ve erkeklerin, sivil ve askerî bürokratların defnedildiği bir yer olduğu anlaşılmaktadır.

Dımaşk'ın tarihî kabristanlarından biri olan cebel-u Kâsiyûn'da kimlerin medfun olduğu ile ilgili de bazı örnekler sunmak gerekirse sufî Ahmed b. İbrahim,⁵⁶⁷ Hanefî kadı Taceddin ebu Abdullah,⁵⁶⁸ emîr Ebu Yusuf,⁵⁶⁹ Şafîî kâdilkudat İzzeddin Ebu'l-Mefâhir,⁵⁷⁰ Malikî şeyh Cemaeddin ebu Bekir,⁵⁷¹ Hanbelî şeyh Fahreddin b. el-

⁵⁵⁵ Makrîzî'nin verdiği bilgilere göre Mısır ve Kahire'de pek çok mezarlık bulunmaktadır. Karafe de bunlardan biridir. Bk: *Hutat*, III, 643. el-Karafe el-Kübra ismiyle bilinen bu mezarlığa kısaca Karafe denilmektedir. Mısır fethedildiğinden bu yana Müslüman meftaların gömüldüğü bir yerdir. el-Karafe es-Sugrâ adıyla bilinen mezarlık ise 608/1211 yılında el-Melikü'l-Kâmil Muhammed b. Adil Ebî Bekir b. Eyüb tarafından yaptırılmıştır. Ayrıca bk: İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürrer*, IX, 104.

⁵⁵⁶ Baybars, *Muhtar*, s. 118.

⁵⁵⁷ İbn Kâdî Şühbe, *Târih*, II, 284.

⁵⁵⁸ İbn Kâdî Şühbe, *Târih*, II, 701.

⁵⁵⁹ İbn Tağriberdî, *Menhel*, I, 205.

⁵⁶⁰ İbn Tağriberdî, *Menhel*, I, 234.

⁵⁶¹ İbn Tağriberdî, *Menhel*, I, 118.

⁵⁶² İbn Tağriberdî, *Menhel*, III, 366.

⁵⁶³ İbn Kâdî Şühbe, *Târih*, I, 70.

⁵⁶⁴ İbn Kâdî Şühbe, *Târih*, I, 167. Memlûkler Devleti zamanında Karîmî tüccarlarla ilgili bilgi için bk: Altan Çetin, "Memlûkler Devrinde Kârîmî Tüccarlar", *Ankara Üniversitesi Dil-Târih Coğrafya Fakültesi Târih Araştırmaları Dergisi*, XXII/35, Ankara 2004, s. 71-88.

⁵⁶⁵ İbn Kâdî Şühbe, *Târih*, I, 451.

⁵⁶⁶ İbn Kâdî Şühbe, *Târih*, II, 159-160.

⁵⁶⁷ İbn Tağriberdî, *Menhel*, I, 211.

⁵⁶⁸ Aynî, *İkdü'l-cümân*, II, 52.

⁵⁶⁹ Aynî, *İkdü'l-cümân*, II, 99.

⁵⁷⁰ Aynî, *İkdü'l-cümân*, II, 333, 356.

⁵⁷¹ Aynî, *İkdü'l-cümân*, II, 355.

Buharî,⁵⁷² Şafîî müderris Yahya b. el-Hatib,⁵⁷³ tarihçi İbn Fazlullah el-Ömerî⁵⁷⁴ Kâsiyûn'a gömülmüşlerdi. Bu örneklerden yola çıkılarak Kâsiyûn mezarlığı'nın da toplumun önde gelen kesimlerinin defnedildiği bir mezarlık olduğu anlaşılmaktadır.

IV. SALTANAT NÂİBLERİNİN İLİM VE İLMÎ HAREKETİ DESTEKLEMELERİ

Saltanat nâiblerinin toplumun kalkınması için eğitim ve öğretim müesseseleri inşa ettikleri, bunun dışında fakirler ve diğer insanların da yararlanabileceği çeşitli yapıları toplum hizmetine sundukları görülmektedir. Bunun yanı sıra saltanat nâiblerinin bazıları çeşitli ilim dallarıyla uğramış hatta eserler yazmışlardır.

İlk saltanat nâiblerinden Aytekin el-Bunduktârî tarafından inşa edilen ve kendi adıyla anılan hangâh ve medrese ile hangâhın yanında bir de mescid inşa etmişti. Aytekin'in türbesi de bu hangâhta bulunmaktaydı.⁵⁷⁵ Emîr Seyfeddin Kûsun tarafından yaptırılan Kûsun Hangâhı, Karafe'nin kuzeyinde, yine onun tarafından inşa edilen Kûsun camii civarında yer almaktadır. Bu hangâhın yapımı 730 yılında tamamlanmış, meşihat makamına Şeyh Şemseddin Ebu's-Senâi Mahmud b. Ebî'l-Kasım Ahmed el-İsfahanî getirilmişti. Bu hangâhta kalan sufilere her gün yemek, et, ekmek, tatlı, zeytin, sabun verildiği bildirilmektedir. Ancak 806 yılındaki ekonomik krizden sonra yemek verilmesi durduruldu.⁵⁷⁶ Bir süre hadis ile ilgilendiği bilinen İzzeddin Aybek Efrem de adını taşıyan bir ribat yaptırmıştı.⁵⁷⁷ Hadis ve tarihe meraklı olan Bîlik el-Hâzindâr, Ezher camiinde Şafî mezhebi fikhî okutulan zaviye için vakıf tahsis etmişti.⁵⁷⁸

Emîr Şemseddin Aksungur el-Fârikânî tarafından inşa edilen Fârikânî Medresesi, 4 Cemâziyelevvel 676 (3 Ekim 1277)'de hizmet vermeye başlamıştı. Kahire'deki Aksungur'un evinin yanındaki medresede Hanefî ve Şafîî fikhî birlikte

⁵⁷² Aynî, *İkdü'l-cümân*, III, 90.

⁵⁷³ Aynî, *İkdü'l-cümân*, II, 313.

⁵⁷⁴ İbn Tağriberdî, *Menhel*, II, 265.

⁵⁷⁵ Makrîzî, *Hıtat*, III, 584; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, VII, 365.

⁵⁷⁶ Makrîzî, *Hıtat*, III, 594-595.

⁵⁷⁷ Makrîzî, *Hıtat*, III, 608; İbn Tağriberdî, *Menhel*, II, 130-131.

⁵⁷⁸ İbn Tağriberdî, *Menhel*, III, 512-513.

okutuluyordu.⁵⁷⁹ İbn Tagrıberdî (ö.874/1470), kendi zamanında bu medresenin sağlam bir şekilde ayakta olduğunu bildirmektedir.⁵⁸⁰ Aybek Efrem Kûs'ta,⁵⁸¹ emîr Hüsameddin Toruntay Kahire'de Şafîî medresesi kurmuşken (684/1285),⁵⁸² adı verilmesine de Kutuz da bir medrese inşa etmişti.⁵⁸³

Âl-i Melik'in Kahire'de 729 (1328) yılında inşa ettiği Melikî Medresesi, Şafîî medreselerinden biri olup bir kütüphaneye de sahipti.⁵⁸⁴ İbn Tagrıberdî (ö.874/1470), kendi zamanında bu medresenin cami olarak kullanıldığını belirtmektedir.⁵⁸⁵ Yine Âl-i Melik, Hüseyiniye semtinde Âl-i Melik camiini inşa etmişti (732/1331).⁵⁸⁶ Saltanat nâibi Erkutay, Safed'de bir türbe, bir medrese ve bir küttab yaptırdı.⁵⁸⁷

Ergun el-Kâmilî, Mekke'de hanefîlere ait medrese yaptırıp bu medrese için önemli vakıflar tahsis etmiş,⁵⁸⁸ Kudüs'te ise bir medrese ayrıca fakirler için kullanılmak üzere bir de ribat inşa ettirmişti.⁵⁸⁹ Ayrıca o, 758 (1357) yılında Halep'te bir bimaristan inşa etmiş ve bir köyü ona vakfetmişti.⁵⁹⁰ Mencek el-Yûsufî, Kudüs'te bir medrese ve bir hangâh inşa ettirmişti.⁵⁹¹

Saltanat nâibi Ergun Şah en-Nâsırî, Mekke'de hanefî fikhı okutulan bir medrese inşa ettirmiş ve bu medreseye vakıflar tahsis etmişti. Yusuf b. el-Hasan el-Hanefî el-Mekkî'yi de buraya müderris yapmıştı.⁵⁹²

Nâibü's-saltana Şemseddin Karasungur 700/1300 yılında es-Salih Saîd es-Suedâ hangâhı⁵⁹³ civarında Karasungur Medresesi yaptırmıştı. Medrese bünyesinde

⁵⁷⁹ Aynî, *İkdü'l-cümân*, II, 190; İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, VII, 101; İbn Tagrıberdî, *ed-Delîlü's-Şâfi*, I, 142; Makrîzî, *Hutat*, III, 452.

⁵⁸⁰ *Nücûm*, VII, 262.

⁵⁸¹ Aynî, *İkdü'l-cümân*, III, 338.

⁵⁸² Makrîzî, *Hutat*, III, 495; İbn Tagrıberdî, *Nücûm*, VII, 384.

⁵⁸³ İbn İyâs, *Bedâiü'z-zühûr fî vekâii'd-dühûr*, I/1, s. 308.

⁵⁸⁴ Makrîzî, *Hutat*, III, 510.

⁵⁸⁵ *en-Nücûm*, IX, 333.

⁵⁸⁶ Makrîzî, *el-Mukaffê'l-kebir*, II, 297; İbn Tagrıberdî, *ed-Delîlü's-Şâfi*, I, 153; İbn Tagrıberdî, *Menhel*, II, 85-86; İbn Habîb, *Tezkire*, III, 82-83; Makrîzî, *Hutat*, III, 305.

⁵⁸⁷ Makrîzî, *el-Mukaffê'l-kebir*, II, 33.

⁵⁸⁸ Safedî, *Vâfi*, II, 308.

⁵⁸⁹ İbn Kâdî Şühbe, *Târîh*, III, 123.

⁵⁹⁰ Safedî, *Vâfi*, II, 322; İbn Tagrıberdî, *Nücûm*, X, 327; İbn Kâdî Şühbe, *Târîh*, III, 122.

⁵⁹¹ İbn Kâdî Şühbe, *Târîh*, III, 474.

⁵⁹² İbn Tagrıberdî, *Menhel*, II, 308.

⁵⁹³ Ayrıntılı bilgi için bk: Makrîzî, *Hutat*, III, 570.

ribat, kütüphane ve mescid de bulunmaktadır. Ayrıca bu yapılara ait vakıflar da tahsis edilmişti.⁵⁹⁴ Bir başka medrese emîr Seyfeddin Mengutemur tarafından yaptırılan Mengutemur Medresesidir. Mengutemur'un Kahire'deki evinin yanında bulunan bu medrese, 698 yılı Safer ayında (Kasım 1298) hizmete açılmıştı. Kütüphanesi de bulunan bu medrese az sayıdaki Malikî medreselerindendir.⁵⁹⁵ Bir diğer medrese de aynı zamanda dönemin önemli tarihçilerinden *Zübtü'dü'l-fikre* müellifi Baybars ed-Devâdâr'a aittir. Bab-u Züveyle dışında Medresetü'd-Devâdârîyye olarak bilinen bir hanefî medresesidir. Bu medreseyi destekleyen pek çok vakıf kurmuş olan Baybars, Hanefî mezhebine mensup olup, fetva ve ders verme konusunda icazet sahibiydi.⁵⁹⁶

Saltanat nâiblerinin cami yapımına da önem verdikleri görülmektedir. 663/1264 yılında yanına fakirler için bir ribat da inşa edilen Efrem camini⁵⁹⁷ ve adını tespit edemediğimiz yeni bir cami, 693/1293 yılında mimar Muhammed b. el-Libân eş-Şafî'ye inşa ettirdiği mimarın adıyla anılan İbnü'l-Libân cami,⁵⁹⁸ Memlükler Devleti'nin ilk yıllarında saltanat nâibliği görevinde bulunan İzzeddin Aybek Efrem'in isteğiyle yapılan camilerdendir. 730/1330 yılında emîr Kûsun, Kal'atü'l-cebel'in bulunduğu caddede yer alan hâcib emîr Akkuş el-Mevsilî'nin evini ve etrafındaki arsayı satın alarak iki minareli Kûsun Camini;⁵⁹⁹ Mencek el-Yusûfî vezirliği sırasında 751/1350 yılında Kahire'de bir hangâhla birlikte Mencek Camini⁶⁰⁰ yaptırmışlardı. Mengli tarafından Dımaşk ve Halep'te yaptırılan camiler,⁶⁰¹ Aksungur es-Sellârî tarafından Kal'atü'l-cebel'e yakın bir yerde yanına çeşme ile kütüphane inşa edilen Aksungur Cami⁶⁰² saltanat nâibleri tarafından yapılan diğer bazı camilerdir.

Tarihî kaynaklar, Baydara'nın aralarında İbnü'l-Esir'in *el-Kâmil* isimli eserinin de bulunduğu farklı ilim dallarına ait zengin bir kütüphaneye sahip olduğunu haber

⁵⁹⁴ İbn Tağriberdî, *Menhel*, IX, 48; İbn Tağriberdî, *ed-Delîlû's-Şâfi*, II, 539; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, IX, 332; Makrîzî, *Hıtat*, III, 501.

⁵⁹⁵ Makrîzî, *Hıtat*, III, 498; Safedî, *Vâfi*, XI, 287; İbn Tağriberdî, *Menhel*, XI, 287.

⁵⁹⁶ Makrîzî, *el-Mukaffê'l-kebir*, II, 533; Makrîzî, *Sûlûk*, II/1 s. 269; İbn Hacer, *Dürer*, I, 510.

⁵⁹⁷ Makrîzî, *Hıtat*, III, 274.

⁵⁹⁸ Makrîzî, *Hıtat*, III, 288.

⁵⁹⁹ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, IX, 94-95; Makrîzî, *Hıtat*, III, 297.

⁶⁰⁰ Makrîzî, *Hıtat*, III, 331; Safedî, *Vâfi*, XI, 280; İbn Tağriberdî, *Menhel*, XI, 280.

⁶⁰¹ İbn Kâdî Şühbe, *Târîh*, III, 426.

⁶⁰² Makrîzî, *Hıtat*, III, 303.

vermektedir. Ayrıca onun ilme ve ilim adamlarına hürmet ettiği ve ikramlarda bulunduğu, bazı kitapları da istinsah ettirdiği ifade edilmektedir.⁶⁰³

Zengin bir kütüphaneye sahip bir diğer saltanat nâibi Ergun Şah en-Nâsirî'ydi. Onun fetva verme konusunda hocalarından icazet aldığı, Sahih-i Buharî'yi hocasından sema yoluyla aldığı ve kendi hattıyla da kandil ışığında geceleri istinsah ettiği belirtilmektedir.⁶⁰⁴ Ayrıca Ergun Şah, Hanefî fikhî ve fıkıh usûlü üzerinde bilgi sahibidir. Halep nâibi iken emîr-i meclisin ölüm haberi Ergun Şah'a ulaştığında emîr-i meclisin terekesindeki tüm kitapları satın alacak kadar da kitap seven biridir. Kitaplara düşkünlüğü o kadar fazladır ki Bağdat'a gönderdiği bir müstensih, ona fetevâyı Kâdî Hân'ı istinsah etmişti. Her cuma gecesi kurralarla bir araya gelerek Kuran-ı Kerim'i hatmederlerdi.⁶⁰⁵

İlimle meşgul olan bir diğer saltanat nâibi Ali el-Mardinî'ydi. Onun özellikle fıkıh ile ilgilendiği ve aynı zamanda hanefî fakihî olduğu bildirilmektedir.⁶⁰⁶

V. SALTANAT NÂİBİNİN GÖREV, YETKİ VE SORUMLULUKLARI

Memlükler Devleti müesseseleri hakkında bilgi veren eserlerde saltanat nâibinin görevlerinin genel olarak belirtildiği görülmektedir. Dönemin tarih, tabakat ve teracim kitaplarında bu görevlerin kimler tarafından yürütüldüğü ile ilgili bilgi bulmak mümkündür.

Bahrî Memlükler döneminde ikinci sultan olarak tavsif edilen saltanat nâibi, önemli yetkilerle donatılmıştı. Nâibü's-saltanaların görevlendirildiğine dair taklidlerde de onların görevlerine işaret edilmektedir. Bu belgelerde onların takva sahibi olmaları, şeriatı uygulamaları, askerleri teftiş etmeleri, görevlileri seçmeleri, vakıfların düzgün

⁶⁰³ Safedî, *Vâfî*, X, 360-361; İbn Tağriberdî, *Menhel*, III, 494.

⁶⁰⁴ Safedî, *A 'yanü'l-asr*, I, 452; Makrîzî, *el-Mukaffê'l-kebir*, II, 22; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, IX, 288.

⁶⁰⁵ Makrîzî, *el-Mukaffê'l-kebir*, II, 23; Safedî, *A 'yanü'l-asr*, I, 454; İbn Tağriberdî, *Menhel*, II, 306.

⁶⁰⁶ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, XI, 116.

işlemesini sağlamaları, ülkeyi mamur etmeleri gerektiğinden bahsedilmiştir.⁶⁰⁷ Nâibü's-saltana, orduya komuta etmenin yanı sıra vezir, kadı, kâtibü's-sır dışındaki görevlileri re'sen tayin edebilirdi. Sultana danışmaksızın orduyu denetleyebildiği gibi mezâlim meclislerini yönetir, iktalarla ilgili istekleri ve bu konuda yapılan şikayetleri dinlerdi. Maliye, haberleşme, ordu ve maiyyetindeki tüm görevliler hakkında tasarruf hakkına sahipti. Çalışma ofisi olan daru'n-niyâbede sultanın vermiş olduğu zirayeti(simat) o da beraberindeki emîrlere verirdi⁶⁰⁸

Saltanat nâiblerinin sahip oldukları bu geniş yetkilerini Çerkes Memlûkler döneminde geçerli olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim 1505 yılında vefat eden Suyûtî, önceleri ikinci bir sultan olan saltanat nâibinin eski ihtişamını ve önemini yitirdiğini söylemektedir.⁶⁰⁹ Burada konumuzun gereği olarak saltanat nâiblerinin Bahrî Memlûkler dönemindeki görev, yetki ve sorumlulukları ele alınacaktır.

A. Tayin ve Azletme Yetkisi

Nâibü's-saltananın çoğu kere sultanla istişarede bulunmakla birlikte re'sen atama yapabildiği de görülmektedir. Saltanat nâibinin önemli komutanların tayininde etkili olduğu gibi bazı sivil bürokratların atanmasında nüfuz sahibi olduğu görülmektedir.

Memlûkler döneminde vezir, bazen saltanat nâibi ile istişarede bulunsa da genellikle sultanlar tarafından atanırdı. Ancak vezirin bazen saltanat nâibleri tarafından atandığı da olmuştur. Nitekim saltanat nâibi Beyboğa Arûs, kardeşi Mencek el-Yûsufî'ye mukaddem elf rütbesini vermiş ayrıca vezir ve üstâdâr olarak da atamıştı.⁶¹⁰ Bir başka örnek, 696 yılı Zilkâde ayında (Ağustos 1297) tayin edilen Mengutemur'un niyâbet hil'atini giydikten sonra vezirliğe Fahreddin b. Halilî'yi atamasıydı. O, aynı

⁶⁰⁷ el-Ömerî, *Ta'rif*, s. 122-123.

⁶⁰⁸ İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-epsâr fî memâlikî'l-emsâr devletü'l-memâlikî'l-ûlâ*, s. 55; Makrîzî, *Hıtat*, III, 69.

⁶⁰⁹ Suyûtî, *Hüsnu'l-muhâdara fî Târîhi Mısır ve'l-Kahire* (nşr. Ali Muhammed Ali), I-II, Kahire 2007, II, 113. Suyûtî'nin hayatı için bk: es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lami*, IV, Beyrut ts, s. 65-71.

⁶¹⁰ Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 748.

zamanda Nâsireddin eş-Şeyhî'yi şâddü'd-devâvînden azletmişti.⁶¹¹ Saltanat nâiblerinden Sellâr da, 706 yılı Muharrem ayında (Temmuz 1306) Tâc b. Saîd'i vezir olarak tayin etmişti. Bazı emîrlerin karşı çıkmasına rağmen, Tâc'ı huzuruna çağırarak vezâret hil'atini ona giydirmek istedi. Tâc, bu görevi kabul etmek istemese de Sellâr'ın ısrarı ve baskısı neticesinde vezâret makamına gelmeyi kabul etmek zorunda kalmıştı.⁶¹²

Saltanat nâiblerinin, Suriye bölgesindeki bazı küçük vilayetlerin nâiblerini de tayin edebildikleri görülmektedir. Nitekim 752/1351 yılında sultan el-Melikü's-Salih tahta oturunca bazı emîrler, emîr Şeyhu'nun serbest bırakılmasını istemişler ve önemli bir göreve getirilmesinin yerinde olacağını belirtmişlerdi. Tatar, onlara hak vererek bu taleplerini kabul etti. Daha sonra başta Mengli el-Fahrî olmak üzere birkaç emîr onun büyük bir emîr olduğunu ve bundan dolayı iktasının da büyük olması gerektiğini saltanat nâibi Beyboğa Tatar'a ifade ettiler. Tatar da onu Hama niyâbetinde görevlendirdi.⁶¹³ Bir diğer örnek de saltanat nâibi Toruntay İzzeddin Aybek el-Mevsîlî el-Mansurî'yi⁶¹⁴ Şevbek nâibliğine atadı.⁶¹⁵

Sultan, Suriye bölgesinin en üst rütbeli niyâbeti olan Dımaşk nâibliğine atanacak emir konusunda saltanat nâibinden görüş aldığı da görülmektedir. Nitekim 660/1261 yılında sultan el-Melikü'z-Zâhir Baybars, Dımaşk nâibliğine kimin atanması konusunda Bîlik el-Hâzindâr'dan fikir istemişti. Onun Cemaleddin Akkuş en-Nâsirî es-Salihî'yi⁶¹⁶ tavsiye etmesi üzerine onu bu göreve tayin etti.⁶¹⁷

Saltanat nâibliği güç kaybedince atama ve azil yetkilerinde büyük ölçüde kaybetmişti. Ancak bu durumun istisnalarının da olduğu görülmektedir. Kaynaklar, saltanat nâibliği müessesesinin nüfuzunu kaybettiği dönem görev yapan bazı güçlü saltanat nâiblerinin daha geniş yetkilerle donatıldığını belirtmektedir. Mesela el-Melikü'l-Eşref Şaban döneminde 755(1354) tarihinde saltanat niyâbeti vazifesine gelen Mencek el-Yûsufî, bu göreve geniş yetkilerle getirilmişti. Bunlar arasında devlet

⁶¹¹ Aynî, *İkdü'l-cümân*, III, 364.

⁶¹² Makrîzî, *Sülûk*, II/1, 26-27.

⁶¹³ Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 845-847.

⁶¹⁴ Hayatı ile ilgili olarak bk: İbnü's-Sukâî, *Tâli Kitab*, s. 16; Safedî, *Vâfi*, IX, 478-479.

⁶¹⁵ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXI, 29.

⁶¹⁶ Hayatı ile ilgili bilgi için bk: Makrîzî, *el-Mukaffa'l-kebir*, II, 274.

⁶¹⁷ İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürer*, VIII, 93.

görevlilerini dilediği gibi atama ve görevden alma yetkisinin yanı sıra Suriye bölgesindeki emirlerin tayin ve azil yetkisi de bulunmaktaydı. Bundan anlaşılacağı gibi sultan, ona sadece kendi yetkilerini değil aynı zamanda halifenin yetkilerini devretmişti.⁶¹⁸

Saltanat nâiblerinin kendilerinden önceki nâibi destekleyen emîrleri görevlerinden azledip tutuklattıkları, onların yerine atama yaptıkları ve böylece siyasi güçlerini artırdıkları anlaşılmaktadır. el-Melikü'l-Eşref Alaaddin Küçük, tahta oturduğunda Kûsun'u saltanat nâibi olarak görevlendirmişti. Kûsun, selefi Dokuztemur başta olmak üzere ona destek veren emîrlerin bazılarını tutuklatarak İskenderiye ile Dimyat'ta hapsedti. Onların yerine kendisine yakın olan emîrlere önemli görevler verdi. Diğer taraftan Kûsun'un yetkilerini aşan bir konumda olduğu ve sultanı hacir altına aldığı görülmektedir.⁶¹⁹

Kaynaklar, saltanat nâiblerinin Suriye bölgesindeki sivil bürokratları da atadığına dair bilgi vermektedir. Şöyle ki 699 yılı Şaban ayında (Nisan 1300) Suriye'de bulunan saltanat nâibi Sellâr, daru'l-adlde mezalim duruşmasına başkanlık etmişti. Bu toplantının ardından bazı önemli görevlere atamalarda bulundu. İzzeddin Hamza el-Kalânîsî'yi Dimaşk veziri, vefat eden İmamuddin Ömer b. Saadeddin el-Kazvinî'nin yerine Bedreddin Muhammed b. Cemaa'yı Dimaşk Kâdılkudât ı olarak atadı. Ayrıca Dimaşk'a yeni bir muhtesib, nâzır ed-devâvîn ve hanefî Kâdılkudât da tayin etmişti.⁶²⁰ Saltanat nâibinin devlet teşkilatında yargının en üst mertebesinde yer alan kâdılkudât ları atayabilmesi, nâiblerin ne kadar güçlü olduklarını göstermesi açısından önemlidir.

Saltanat nâibinin, önemli görevlileri azletme yetkisini elinde bulundurduğuna dair de birkaç örnek vermek istiyoruz Nitekim saltanat nâibi Beyboğa Arûs, vezir Mencek'in görevden alınmasını talep etmiş ve bu istek kabul edilerek Mencek azledilmişti.⁶²¹ Bir başka örnek, saltanat nâibinin görevden aldığı şahısları kendi insiyatifiyle cezalandırdığını da göstermektedir. Saltanat nâibi olur olmaz Ketboğa, el-

⁶¹⁸ Makrîzî *Sülûk*, III/1, 225; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, XI, 64-65.

⁶¹⁹ İbn İyâs, *Bedâiü'z-zühûr fî vekâii'd-dühûr*, I/1, s. 491.

⁶²⁰ Makrîzî, *Sülûk*, I/3, 900-902; İbn Tağriberdî, *Menhel*, VI, 8. Halife adına ve onun vekili sıfatıyla görev ifa eden Kâdılkudât için bk: Şükrü Özen, "Kâdılkudât", *DİA*, XVIII, 77-82.

⁶²¹ Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 760.

Melikü'l-Eşref'in öldürülmesini sebep göstererek bazı emîrleri görevden almıştı. O emîrleri hapse atmış ve sultanı öldürmenin cezası olarak ellerini kestirmişti.⁶²²

Kaynaklar, saltanat nabilerinin her zaman istedikleri kişileri atayamadıklarına dair bilgiler de aktarılmaktadır. 750 yılı Rebûlahîr ayında (Haziran 1349) Dımaşk nâibi Erkutay'ın ölüm haberinin gelmesi üzerine saltanat nâibi Beyboğa kendisine hürmet edip, kıymetli hediyeler gönderenleri önemli mevkilere getirmişti. Dımaşk ile Halep nâiblerini de değiştirmek istemiş fakat bu konuda başarıya ulaşamamıştı.⁶²³ Vezirlik makamına gelebilmek için nâibin görüşünün önemli olduğu ancak bazı şahıslar kendisine rağmen göreve gelebilmektedir. İbn Şeyhî ile saltanat nâibi Sellâr arasında vuku bulan olay bu durumu ortaya koymaktadır. Kendisinden hoşlanmadığını bildiği Sellâr'ın gözüne girebilmek için aracılar koyarak vezir olmak isteyen İbnü's-Şeyhî, Sellâr'ın rıza göstermemesine ve tüm engellemelerine rağmen 703 (1304) yılında vezâret makamına getirilmişti.⁶²⁴

Memlük sultanı tarafından hangâh, zaviye ve ribatların başına getirilen şeyhu's-şüyûh, bu müesseselerin idaresini ve bu müesseselere ait vakıfların işlerini yürütürdü. Bu görev, önceleri Kahire'deki Salihîyye hangâhı şeyhine verilmişken, el-Melikü'n-Nâsır Muhammed'in Siryakus hangâhını yaptırmadan sonra bu hangâhın şeyhine tevdi edildi.⁶²⁵ Bu önemli hangâha şeyh olarak atanmak için saltanat nâibinin belirleyici bir rol üstlendiği görülmektedir. Nitekim saltanat nâibi Beyboğa ile tanışmadan önce önemli bir konumda bulunmayan Sadreddin el-Kâzâtî, onunla yakın ilişkiler kurdu ve ilmî birikimini gösterme fırsatı yakaladı. Daha sonra kaleme aldığı Hanefî mezhebine dair Türkçe bir eseri saltanat nâibine takdim etti. Beyboğa'nın takdirini kazanan Sadreddin, bu durumdan aldığı cesaretle meşihatü's-şüyûh olmak istediğini bildirdi. Bunun üzerine saltanat nâibi Beyboğa, Kal'atü'l-cebel'deki camide bulunan şeyhleri ve Siryakus hangâhındaki sufileri çağırarak onlardan bu konuda görüş

⁶²² İbn İyâs, *Bedâiü'z-zühûr fî vekâii'd-dühûr*, I/1, s. 379.

⁶²³ Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 801, 803.

⁶²⁴ Makrîzî *Sülûk*, I/3, 952-954.

⁶²⁵ İsmail Yiğit, *Siyâsî-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Târîhi: Memlükler*, s.387.

bildirmelerini istedi. Toplantı sonunda Beyboğa, Siryakus hangâhı meşihatu's-şuyûh makamına Sadreddin'i atadı.⁶²⁶

B. Askerî Görevleri

Mısır'da sultanın huzurunda bulunan Memlûk askeri, Türk, Arap, Rum, Kürt ve Çerkeslerden oluşmaktaydı.⁶²⁷ Hiçbir emîr, saltanat nâibinin haberi olmaksızın komutası altındaki memlûklerden herhangi birini çıkarma yetkisine sahip değildi.⁶²⁸ Saltanatı nâibi, orduyu sultana danışmadan teftiş edebilirdi; ancak, emîrlerin tayininde sultanla istişarede bulunması gerekiyordu.⁶²⁹ el-Melikü'n-Nâsır, nâibi Ergun'a memlûkleri arz etmesi görevini vermişti.⁶³⁰ Önceleri sultanın huzurunda olan bu arz yetkisi, el-Melikü'n-Nâsır Hasan tarafından bu resmî geçitin sultan huzurunda yeniden yapılması için saltanat nâibi Beyboğa Tatar'a tamamen bırakıldı. Saltanat nâibi Beyboğa Tatar, bu arzın iptal edilmesi için uğraşmış ancak Mengli el-Fahrî bu arzın faydasına işaret ederek nâibi engellemeyi başarmıştı.⁶³¹

Saltanat nâiblerinin seferlerde orduya kumandanlık ettiği bilinmektedir. Bu seferler, bazen bir isyanı bastırmak bazen de düşmanla savaş için düzenlenirdi. Mesela 656/1258 yılında bazı memlûklerin kendisine katılması ile güç kazanan ve Mısır üzerine sefere çıkan isyancı emir Melik Mugîs'i durdurmak amacıyla saltanat nâibi Kutuz, Suriye üzerine bir sefer düzenledi. Bir süre sonra yapılan şiddetli savaşta, bir kısım Bahrî memlûklerin desteklediği Mugîs'i yenmeyi başardı.⁶³²

Saltanat nâibinin sultan ile birlikte sefere çıktığı da olurdu. Bu durumda sultan tarafından Kahire'de nâibu'l-gaybe unvanını taşıyan bir emir vekil olarak bırakılırdı. 669 yılı Recep ayında (Şubat 1271) sultan Baybars, oğlu el-Melikü's-Saîd ve nâibi Bîlîk'i de alarak Hısnu'l-Ekrad'a sefer düzenlemişti. Aksungur el-Fârikânî'yi de

⁶²⁶ Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 767-768.

⁶²⁷ Süyûti, *Hüsnü'l-muhâdara*, II, 112.

⁶²⁸ Makrîzî, *Hıtat*, III, 71.

⁶²⁹ İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-epsâr fî memâlikü'l-emsâr devletü'l-memâlikü'l-ûlâ*, s. 116.

⁶³⁰ İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, IX, 73.

⁶³¹ Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 830. Mengli el-Fahrî'nin hayatı için bk: Safedî, *A'yanü'l-asr*, V, 453-454.

⁶³² İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, VII, 45-46.

Mısır'da nâibü'l-gaybe olarak Kahire'de bırakmıştı. Burada yapılan kuşatma sonucu şehre girilerek pek çok kişi esir alınmış ve halk eman talep etmek zorunda kalmıştı.⁶³³

Bazı saltanat nâiblerinin orduyu mağlubiyetten kurtarma hususunda büyük rol oynadıkları görülmektedir. Nitekim 672 (1273) yılında İlhanlılarla savaşmak üzere yola çıkan sultan Baybars, saltanat nâibi Bîlik el-Hâzindâr'a yazdığı emîrle takviye güç istemiş, ayrıca Suriye bölgesindeki köylerde savaşta kullanılabilecek atların toplanmasını da emretmişti.⁶³⁴

Kalavun döneminde saltanat nâibleri isyanları bastırmak için Mısır'ın Said bölgesine ve Suriye'nin bazı şehirlerine dört defa sefer düzenlemişlerdi. İlk sefer, 685 (1288) yılında gerçekleşti. Kalavun, saltanat nâibi Hüsameddin Toruntay'ı ordusunun başında Kerek'e göndererek buradaki isyanı bastırmasını emretti. Burada çıkan isyanı bastıran Toruntay, İzzeddin Aybek el-Mevsılî el-Mansûrî'yi Kerek nâibi olarak tayin etti.⁶³⁵ İkinci sefer 686 (1287) yılında gerçekleşti. Sultan Kalavun, Toruntay'ı orduyla birlikte Sahyûn'a göndererek ayaklanmayı bastırması emrini verdi. Görevi başarı ile tamamlayan Toruntay, bölgeyi itaat altına aldı.⁶³⁶ Aynı yıl vuku bulan üçüncü sefer, diğerlerine göre daha zor geçti. Suriye'de el-Melikü'l-Kâmil lakabıyla sultanlığını ilan eden Sungur el-Eşkar'ı itaat altına alınmak için görevlendirilen Toruntay, isyan eden Sungur'u hezimete uğratarak eman istemek zorunda bıraktı. Daha sonra onu Kahire'ye sultanın huzuruna getirdi. Daha sonra sultan onu affettiğini bildirerek mukaddem elf rütbesi ile ödüllendirdi.⁶³⁷ Dördüncü sefer, 689 yılı Muharrem ayında (Ocak 1290) oldu. Saltanat nâibi Toruntay, Saîd'de ortaya çıkan bedevî isyanını bastırmak için büyük bir ordu ile hareket etti. Kûs yakınlarındaki Tûh'a ulaşarak, burada bedevilerden önemli bir kısmını katletti, bazılarını da ateşte yaktı.⁶³⁸

Bedevilerin isyanı ile meşgul olan bir diğer saltanat nâibi de Sellâr'dır. 700 (1301) yılında orduyla birlikte Saîd bölgesine gitti. Burada bulunan bedeviler isyan

⁶³³ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, VII, 150-151; İbn Devâdâr, *Kenzü'd-dürer*, VIII, 151.

⁶³⁴ Baybars, *Zübde*, s. 140.

⁶³⁵ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, VIII, 36.

⁶³⁶ İbn Habîb, *Tezkiretü'n-nebih*, I, 109; Baybars, *Zübde*, s. 258.

⁶³⁷ İbn Habîb, *Tezkiretü'n-nebih*, I, 108; İbn İyâs, *Bedâiü'z-zühûr fî vekâii'd-dühûr*, I/1, s. 355; İbn Tağriberdî, *Menhel*, I, 95; VI, 89. Sungur Eşkar'ın hayatı için bk: Safedî, *Vâfî*, XV, 490-495; İbn Tağriberdî, *Menhel*, VI, 87-95.

⁶³⁸ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, VIII, 90; Makrîzî, *Sülûk*, I/3, 751.

çıkartmış, askerlerin ve emîrlerin iktalarına zarar verip, vergilerin toplanmasını engellemişlerdi. Sellâr, bu sefer sonucunda bölgede hakimiyeti sağlamış, isyancıların bir kısmını katletmiş, bir bölümünün mallarına el koyarak Kahire'ye geri dönmüştü.⁶³⁹

Saltanat nâiblerinin ticareti engellemek suretiyle karışıklık çıkaranlara karşı sefer düzenledikleri de görülmektedir. Nitekim 691 yılı Şaban ayında (Temmuz 1292) el-Melikü'l-Eşref, saltanat nâibi Baydara'yı Cebel-ü Kesrevan'a büyük bir ordu ile sevk etti. Bunun sebebi, Dimaşk nâibine isyan eden bölge halkının yolları keserek tüccarların ve yolcuların mallarını gasp etmeleri idi. Sahil tarafından bölgeye ulaşan Baydara, burada ordusu ile büyük bir sıkıntı içine düştü ve önemli kayıplar verdi. Kesrevanlılar karşısında ağır bir yenilgiye uğramaktan kurtulamadı. Hesapta olmayan bu durum asker ve emîrlerin tepkisini çekti. Emîrler onu rüşvet almakla suçlayarak Baydara'nın kötü yönetiminden şikayetçi oldular. Bu yüzden Baydara, sultan tarafından şiddetli bir şekilde azarlandı fakat görevinden azledilmedi.⁶⁴⁰

Saltanat nâiblerinin, emrindeki askerlerle felakete uğramış halka yardım ettiği de görülmektedir. Nitekim 692 (1293) yılında av için Dimaşk'ta bulunan el-Melikü'l-Eşref, başkentte bulunan Baydara'yı orduyla birlikte Dimaşk'a hareket etmesini emretmişti. Yola çıkan Baydara, istikamet değiştirerek emrindeki askerlerle birlikte Ba'lebek'e geçmek zorunda kalmıştı. Zira burada meydana gelen aşırı yağış sele dönüşmüş ve başta tarlalar, üzüm bağları ve evler olmak üzere büyük zarara neden olmuştu. Buraya gelen Baydara, felaketin ortaya çıkardığı karışıklıkları giderdi, sıkıntıları gidermeye çalıştı ve halkın ihtiyaçlarını karşılamaya çalıştı.⁶⁴¹

Saltanat nâibleri dış tehdide karşı önlem amacıyla düzenlenen seferleri de komuta ederlerdi. 762 yılı Recep ayında (Mayıs 1361) bazı emîrlerin de desteğini alan Dimaşk nâibi isyan etmişti. Fukahanın isyanı bastırma hususunda cevaz vermesiyle Gazze'den bölgeye asker sevk edilirken, 762'de saltanat nâibi Kaştemur, muhtemel bir Haçlı saldırısına karşı Saîd'e giderek bölgeyi koruma altına almıştı.⁶⁴²

⁶³⁹ İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürer*, IX, 63-64; Yûnînî, *Zeylû mir'at'iz-zamân*, I, 654-655.

⁶⁴⁰ Aynî, *İkdü'l-cümân*, III, 127-129; İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, VIII, 142-143; Makrîzî, *Sülûk*, I/3, 779; İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürer*, VIII, 338-339.

⁶⁴¹ Safedî, *Vâfî*, X, 360-361; İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, VIII, 155, 157; Makrîzî, *Sülûk* I/3, 785.

⁶⁴² Makrîzî, *Sülûk*, III/1, 66.

C. İкта Dağıtım Hakları

Makrîzî, geçtiği gibi saltanat nâiblerinin görevlerini orduyu teftiş etme, dilediğinde komuta etme ve sultana danışmaksızın ikta dağıtma şeklinde ifade etmektedir.⁶⁴³ Ayrıca Memlûkler döneminde ikta divanı olarak bilinen divanü'l-ceyşin, el-Melikü'n-Nâsır'ın niyâbeti ilga etmesine kadar saltanat nâibinin başkanlığında toplandığını, bundan itibaren sultanın riyasetinde toplandığını ve bu durumun niyâbetin tekrar işlerlik kazanmasına kadar devam ettiğini belirtmektedir.⁶⁴⁴

Kaynaklar, saltanat nâiblerinin ikta ile ilgili yetki ve sorumlulukları hakkında kapsamlı bilgiler sunmaktadır. Saltanat nâiblerinin re'sen ikta dağıttıklarına dair muhtelif örnekler bulunmaktadır. 778 yılında Zilkâde ayında (Mart 1377) Saltanat nâibi Aktemur Hanbelî'nin emîrlere, askerlere, ecnada ikta dağıttığı ifade edilmektedir.⁶⁴⁵ Yine 747 (1346) yılında saltanat nâibi vazifesini üstlenen Erkutay da sultan ile birlikte ikta dağıtmıştı.⁶⁴⁶ el-Melikü'l-Eşref Şaban devrinde saltanat nâibi olan Mencek de ikta dağıtımından sorumlu tutulmuştu.⁶⁴⁷ Ayrıca, 697 yılında Cemâziyelevvel ayında (Şubat 1298) başlanan er-Revk el-Hüsâmî denilen arazi düzenlemesi, sultan ve nâibinin fikir birliği içinde yürütülmüştü. Bu düzenlemede sultan, askerlere ikta dağıtım işini saltanat nâibi Mengutemur'a vermişti. Bu zamana kadar 24 parça olarak taksim edilen Mısır arazilerinin dört parçasını sultan, on parçasını emîrlere ve geriye kalan on parçasını da askerler ikta olarak kullanırken, yapılan bu düzenleme ile emîr ve askerlere verilen iktalar azalmış, bunun karşılığında sultan Laçin'in ve özellikle nâibi Mengutemur'un arazileri artmıştı. Yapılan değişiklikler neticesinde askerler, iktalarının azalmasına razı olmamışlar ve bu durum karşılığa ve bozgunculuğa neden olduğu gibi Mısır askerinin zayıflamasına da zemin hazırlamıştı.⁶⁴⁸

⁶⁴³ *Hutat*, III, 69.

⁶⁴⁴ *Hutat*, III, 292. Askerî işlerin tamamından sorumlu olan nâzırı'l-ceyşin başkanlığını yürüttüğü bu divan, ıktalı askerlerin ve el-memâlikü's-sultaniyenin işleri ile ilgilenirdi. Askerlerle ve iktalarla ilgili bilgiler, yapılan ödemeler burada kayıt altında tutulmaktaydı. Divanü'l-ceyş için bk: Kalkaşendî, *Subh*, IV, 30-31; Taceddin es-Sübkî, *Muîdü'n-niam*, s. 33; İbn Şahin ez-Zâhirî, *Zübde*, s. 102-103; Makrîzî, *Hutat*, III, 69.

⁶⁴⁵ İbn İyâs, *Bedâiü'z-zühûr fî vekâii'd-dühûr*, I/2, 191, 194.

⁶⁴⁶ Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 721.

⁶⁴⁷ Makrîzî *Sülûk*, III/1, 225; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, XI, 64-65.

⁶⁴⁸ İbn İyâs, *Bedâiü'z-zühûr fî vekâii'd-dühûr*, I/1, s. 397. Aynî, *İkdu'l-cumân*, III, 394-395, 397; Baybars, *Zübde*, s. 320; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, VII, 90-92, 94-95.

Saltanat nâiblerinin isyan eden emîrlerin iktalarını ellerinden alarak bu iktaları başkalarına verdikleri de görülmektedir. Alaaddin Küçük döneminde saltanat nâibi olan Kûsun, isyan eden Halep ve Trablus nâibleriyle onlara destek veren emîrlerin iktalarını yeniden düzenlemişti.⁶⁴⁹

Saltanat nâibleri, ölen ikta sahiplerinin iktasında tasarruf hakkına sahipti. Nitekim saltanat nâibi Beyboğa Ârûs, ölen ikta sahibinin iktasını, onun oğluna vermişti. Bu durum, onun insanlar arasındaki sevgisini artırmıştı. Ancak bir veba salgını sırasında ölen kişilerin iktalarını oğullarına devretmesi, yalnızca iki kıza sahip ve eşini vebadan kaybetmiş bir kadının tepkisini çekmişti. Kadın saltanat nâibine ulaşarak iktadan başka bir gelire sahip olmadıklarını söyledi. Bunun üzerine Beyboğa Ârûs nâzirü'l-ceyşe durumun araştırılması için emîr verdi. Kadının ifadesinin doğru olduğu ortaya çıkınca onlara maddî yardımda bulunulmasını emretti.⁶⁵⁰

Saltanat nâiblerinin ikta sistemini ıslah etmek için bazı düzenlemeler yaptıkları da görülmektedir. Mesela Âl-i Melik, değiş-tokuş yoluyla ya da para karşılığı iktaların başkalarına devredilmesi ya da satılmasını yasaklamıştı. Zira bu durum hem askerler arasındaki ilişkiyi zedelemiş hem de elde edilen geliri düşürmüştü.⁶⁵¹

D. Mezâlim İle İlgili Görevi

Memlûkler dönemi saltanat nâiblerinin bir diğer önemli görevinin mezâlim duruşmalarını yönetmek olduğu belirtilmektedir.⁶⁵² Mezâlim oturumları, 1163 yılında Dımaşk'ta Nûreddîn Mahmud b. Zengi⁶⁵³ tarafından inşa edilen Daru'l-adl'de yapılırdı. Memlûkler dönemindeki Kahire'deki ilk Daru'l-adl binası, el-Melikü'z-Zâhir Baybars döneminde yapıldı. Son Daru'l-adl ise, el-Melikü'n-Nâsır Muhammed tarafından 1315 yılında Mısır'daki Kal'atü'l-cebel sınırları inşa edilmişti.⁶⁵⁴

⁶⁴⁹ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, X, 34-35.

⁶⁵⁰ Safedî, *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*, X, 357.

⁶⁵¹ Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 643.

⁶⁵² İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebşâr fî memâlikü'l-emsâr devletü'l-memâlikü'l-ûlâ*, s. 54

⁶⁵³ Hayatı ile ilgili bilgi için bk: İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-a'yan ve enbâu ebnâi'z-zaman* (nşr. İhsan Abbas), I-VIII, Beyrut 1978, V, 184-189.

⁶⁵⁴ Nasser O. Rabbat, "The Ideological Significance Of The Dar Al-Adl In The Mediaval Islamic Orient", *İnternational Journal Middle East Studies*, 27(1995), s. 3; Jorgen Nielsen, "Mazalim and Dar Al-Adl Under The Early Mamluks", *The Muslim World*, LXVI/2, 1976, s. 128.

Daru'l-adldeki mezalim oturumları, el-Melikü'z-Zâhir Baybars döneminden Berkuk dönemine kadar pazartesi ve perşembe günleri yapıldı. Berkuk sultan olunca, pazar ve çarşamba günleri davalara bakılmaya başlanmıştı. Daha sonra bu günler salı ve cumartesi olarak değiştirilmekle birlikte cuma günü ikindi vaktinden sonra da davalara bakılıyordu.⁶⁵⁵ Razaman ayı dışında gerçekleştirilen mezâlim oturumlarında, Memlûk sultanı yahut ona vekâlet eden bir emîrin başkanlığında dört mezhep Kâdîkudât ı, divanü'l-inşa reisi olan kâtibü's-sır, beytûlmal vekili, hisbe nâzırı, nâzirü'l-ceyş, kâtipler ve yüzler emîrlerinden müşavirler bulunmaktaydı.⁶⁵⁶

Memlûkler Devleti'nin dördüncü sultanı olan Baybars, 662/1264 yılında mezâlim oturumlarının düzenleneceği daru'l-adl inşa etmeye karar vermişti⁶⁵⁷ 671 yılı Zilhicce ayında (Haziran 1273) daru'l-adlde bir oturum düzenleyen Baybars, haksızlığa uğrayanların buraya müracaat etmesini istemiş ve bunu halka duyurmuştu. Ayrıca davalının kendisi olması durumunda bile davacı ile kendisine eşit muamele yapılmasını istemişti.⁶⁵⁸ Bu bilgiler, mezâlim oturumlarının hangi amaçla toplandığını ve burada bakılan herhangi bir davanın hangi ölçütler içinde sonuca bağlandığı ile ilgili fikir vermesi bakımından önemlidir.

Mezâlim oturumları ve daru'l-adl ile ilgili bu genel bilgilerden sonra, saltanat nâiblerinin mezâlim oturumlarında üstlendikleri görevler hakkında bilgi vereceğim. Jorgen Nielsen, Bahrî Memlûkler döneminde mezâlim ile ilgili çalışmasında, adı geçen dönemde mezâlimde gerçekleşen 89 davanın listeni vermiştir. Bu listede, davanın görüldüğü tarih, davanın konusu, verilen karar, kararı verenler ile ilgili bilgi de bulunmaktadır.⁶⁵⁹ Burada kaydedildiğine göre, Memlûk sultanı Aybek et-Türkmâni döneminde saltanat nâibi olan Aytekin el-Bundukdârî sultanla birlikte mezalim yönetmişti.⁶⁶⁰ 699 yılı Şaban ayında (Nisan 1300) Şam'da bulunan saltanat nâibi Sellâr'ın, emîrlerin ve kadıların huzurunda Daru'l-adl'de duruşmaya başkanlık

⁶⁵⁵ Makrîzî, *Hitat*, III, 53.

⁶⁵⁶ İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ıbsâr*, III, 436; Kalkaşedî, *Subh*, IV s. 44; Makrîzî, *Hitat*, III, 54; Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, II, 111.

⁶⁵⁷ Albrecht Fuess, "Zulm by Mazâlim? The Political Implications of the Use of Mazâlim Jurisdiction by the Mamluk Sultans", *Mamluk Studies Review*, XIII/1, 2009, s. 125.

⁶⁵⁸ İbn Şeddâd, *Târîhu'l-Melikü'z-Zâhir*, s. 61, 277-278.

⁶⁵⁹ *Secular Justice in an Islamic State: Mazalim Under The Bahrî Mamluks 662/1264-789/1387*, s. 140-158.

⁶⁶⁰ Makrîzî, *el-Mukaffa'l-kebir*, II, 347; Makrîzî, *Hitat*, III, 51-52.

etmişti.⁶⁶¹ Dımaşk'taki Daru'l-adl'e hangi konularla ilgili dava açıldığını göstermesi açısından, 672/1273 yılında meşhur muhaddis Nevevî'nin, Baybars'ın koyduğu bazı vergilerin kaldırılması için oraya başvurmuş olması da önemlidir.⁶⁶²

Saltanat nâibleri, Dâru'n-niyâbe'de bulundukları esnada halkın istek ve şikayetlerini dinlerdi. Eğer şikayetler, nâibler tarafından çözüme kavuşturulabiliyorsa hemen ilgili bir yazı çıkarılarak gereken yapıldı. Eğer yapılan işlemlerden sultanın haberi olması gerekiyorsa ya sultanla yapılan toplantı sırasında yahut sultana gönderilen bir aracı vasıtasıyla onun görüşü alınırdı. Sultanın yazısının gerekli olduğu durumlarda ise, ilgili yazının yazılması için katibine emîr veren nâib, 'Kâfilü'l-Memleketi's-Şerife el-İslamiyye' unvanıyla kendi işaretini de koyarak yazının sultana ulaşmasını sağlardı.⁶⁶³ Fazlullah el-Ömerî, sultanların halkın taleplerini dinleme işini zamanla tamamen saltanat nâiblerine bıraktıklarını belirtir.⁶⁶⁴

Mezâlim oturumları, askerî güvenlik önlemi alınmasına rağmen bazı saldırıları girişimlerine de sahne olmuştu. 664/1266 yılında saltanat nâibi İzzeddin el-Hillî, sultan Baybars'ı temsilen yönettiği bir oturumda, elinde bir yazı ile gelen bir adamın aniden elbisesinin altından çıkardığı hançerle saldırıya uğramıştı. Orada hemen öldürülen adamın haşhaş kullandığı tespit edilmişti.⁶⁶⁵ Bir başka olay, 742/1342 tarihinde mezâlim oturumuna katılmak üzere âdet olduğu üzere alayı ile kaleye doğru gelen saltanat nâibi Kûsun'un başına gelmişti. Oturuma katılmadan önce, bir suikast girişimi ihbarı üzerine Kûsun, güvenli bir yere alındı ve suikastçılar etkisiz hale getirildi.⁶⁶⁶

E. İmar Faaliyetleri

Saltanat nâibleri, sultanlar, diğer önemli devlet ricali gibi şehirlerde çok sayıda medrese, hangâh, cami, han, hamam, çarşı, kütüphane yapımına önem vermişlerdi. Bunların dışında saltanat nâiblerinin, bazen ülkenin imarına yönelik bayındırlık işleriyle

⁶⁶¹ Makrîzî, *Sülûk*, I/3, 900-902.

⁶⁶² İbn Şeddâd, *Târîhu 'l-Melikü 'z-Zâhir*, s. 278.

⁶⁶³ Makrîzî, *Hıtat*, III, 69.

⁶⁶⁴ *Mesâlikü 'l-ebâr*, III, 453.

⁶⁶⁵ Albrecht Fuess, "Zulm by Mazâlim? The Political Implications of the Use of Mazâlim Jurisdiction by the Mamluk Sultans", s. 134; Jorgen S. Nielsen, *Secular Justice in an Islamic State: Mazalim Under The Bahri Mamluks 662/1264-789/1387*, s. 68.

⁶⁶⁶ Albrecht Fuess, "Zulm by Mazalim? The Political Implications of the Use of Mazalim Jurisdiction by the Mamluk Sultans", s. 134.

de uğraştıkları görülmektedir. Nitekim el-Melikü'n-Nâsır, 725 yılında 'haliç en-Nâsırî' olarak bilinen ve Kahire dışında yer alan bu haliçin inşa işini nâibi Ergun'a vermişti. Ergun mühendislerde birlikte Nil nehrine giderek alan araştırması yapmış ve arazilerin durumu ile inşaatın yapılacağı yeri belirlemişlerdi. Bunun neticesinde aralarında Ergun'un arazisi de dahil pek çok arazi satın alınmış ve sultan onlara gereken ödemeyi yapmıştı.⁶⁶⁷

Bir diğer saltanat nâibi Toruntay 683 (1284) yılında hacıların faydalanması için Nahl Kuyusu yapımına önem vermişti.⁶⁶⁸

Saltanat nâiblerinin ticaretin gelişmesi için de inşa faaliyetlerinde bulunmuşlardı. Bu kabîlden olmak üzere Toruntay Funduk'u, vekâletü Kûsun, Bektemur Kaysârî'si, Taştemur Kaysârî'si zikredilmelidir. Ayrıca kıtlık zamanlarında kullanılan ve bir çeşit ambar olan hikrler Dokuztemur ve Kûsun tarafından inşa edilmişti.⁶⁶⁹

F. Toplumsal Felaketlerin Giderilmesindeki Hizmetleri

Saltanat nâibleri, toplumun huzurunu bozan olayların ve toplumu derinden etkileyen deprem, yangın, veba salgını, kuraklık gibi âfetlerde zararların giderilmesi için gerekli tedbirleri alırlardı.

702/1302 yılında Mısır'da meydana gelen şiddetli bir deprem, başşehir Kahire'de halkı korku ve o panik içinde sokaklara döktü. Depremde pek çok cami, minare, ev ve medrese zarar gördü. Çok sayıda mal ve can kaybına sebep olan bu depremde nâibü's-saltana Sellâr, yaraların sarılması için Amr b. Âs cami ve Ezher caminin hasarlarının onarımını üstlendi.⁶⁷⁰

⁶⁶⁷ Makrîzî, *Sülûk*, II/1, 261-262; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, IX s. 81-82.

⁶⁶⁸ Baybars, *Zübdetü'l-Fikre*, s. 250.

⁶⁶⁹ Safedî, *Vâfi*, XVI, 442.

⁶⁷⁰ Makrîzî, *Sülûk*, I/3, 942-944. Depremin şiddeti ve hasarı ile onarım faaliyeti hakkında bk. Nuh Arslantaş, *İslam Dünyasında Depremler ve Algılanma Biçimleri: İlk On Asrında (h. I-X/m. VII-XVI. yüzyıllar)*, İstanbul 2003, s.119-124.

Saltanat nâiblerinin Kahire’de çıkan yangınları söndürme çalışmalarını organize ettiği de görülmektedir. 15 Cemâziyelevvel 719 (4 Temmuz 1319) yılında Kahire’de başlayan yangın Bimaristan el-Mansurî’nin de içinde bulunduğu pek çok binaya zarar vermişti. Rüzgarın da etkisiyle şiddetini artıran yangın, sultan tarafından görevlendirilen emîrlar ve memlûkler tarafından söndürölmeye çalışılmıştı. Ancak gün boyu yapılan müdahaleler yetersiz kalmış ve yangın ikinci gününde de rüzgarın etkisiyle daha da yayılmıştı. Yangının dördüncü gününde saltanat nâibi Ergun Şah, emîrleri da yanına alarak su takviyesi için çalışmışlardı. Medreselerden, hamamlardan, kuyulardan su taşınmıştı.⁶⁷¹

22 Safer 751 cuma günü (1 Mayıs 1350) Kahire’de çıkan yangın, rüzgarında etkisiyle hızlı bir şekilde yayılmıştı. Yangının söndürölməsi ve herhangi bir gasp olayının engellenmesi için başta saltanat nâibi Beyboğa Arûs olmak üzere vezir Mencek, kahire valisi, hâcibu’l-hüccâb Kubilay ve diğer emîrlar memlûklerini toplayarak yangın mahalline gitmişlerdi. İki gün iki gece süren yangın dükkanları, çarşıları, hanları ve bazı devlet adamlarının evlerini yok etmişti.⁶⁷²

Yağmurun az yağdığı bir yılda, saltanat nâibinin halk ile yağmur duasına çıktığı bildirilmektedir. 775 yılı Safer ayında (Temmuz 1354) Nil nehrinin suyu yükselmemiş, aksine su seviyesi iyice düşmeye başlamıştı. Yaşanan su kıtlığı fiyatlara da yansımış ve fiyatlar büyük artış göstermişti. Mısır halkı Müslümanlar, ellerinde İncillerle Hristiyanlar, Tevratlarla Yahudiler hep birlikte toplanarak Amr b. As cami hatibi el-Kastallânî önderliğinde, nâibü’s-saltana Aktemur Abdulganî ve emîrlarin de iştirakiyle yağmur duasına çıkmışlardı.⁶⁷³

Saltanat nâibi, fakirlerin ihtiyacını karşılamak için de gerekli tedbirleri alırdı. Nitekim Mencek el-Yusûfî’nin saltanat nâibliği görevi esnasında, Şam’da veba salgını ve Mısır’da kıtlık ile kuraklık olmuştu. Bunun üzerine sultan, 776 yılı Şaban ayında (Ocak 1375) Mencek’e verdiği bir emîrle, emîr, tüccar ve kâtiplere güçleri oranında

⁶⁷¹ Yangın söndüröldükten sonra, yangını çıkardığı iddia edilen bir Hristiyan tutuklanmıştı. Zanlı, ifadesinde bir grup Hristiyanla bu yangını çıkardıklarını itiraf etmişti. Bu olaydan sonra sultan, emîrlarle birlikte istişarede bulunarak Hristiyan küttabların görevlerinden azledilmesi kararını da almıştı. İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, IX, 63-69.

⁶⁷² Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 816-8; İbn İyâs, *Bedâiü’z-zühûr fî vekâii’ d-dühûr*, I/1, s. 535-36.

⁶⁷³ Makrîzî, *Sülûk*, III/1, 218-9; İbn İyâs, *Bedâiü’z-zühûr fî vekâii’ d-dühûr*, I/2, 124.

fakir dağıtılarak, onları fakirlerin bakımından sorumlu tutmuştu. Böylece fakirlerin ihtiyaçları giderilmişti.⁶⁷⁴

G. Cezalandırma ve Cezaları Affetme Yetkisi

Memlükler dönemi boyunca görev alan saltanat nâiblerinin, bazı emîrleri mallarını müsadere ederek tutuklattıkları gibi, bazı emirler için de aracılık ederek onların hapisten çıkmalarını sağladıkları görülmektedir.

Üç saltanat nâibinin aracılık ederek bazı emirlerin serbest kalmasını sağladıkları bilgisine ulaştık. Bu saltanat nâiblerinden Taştemur Alâî'nin aracılığıyla emîr Beyboğa el-Kûsunî ve emîr Halil b. Kumarî,⁶⁷⁵ saltanat nâibi Baydara'nın şefaati ile Laçin ve Ketboğa,⁶⁷⁶ saltanat nâibi Aktemur Hanbelî'nin aracılığıyla hapiste bulunan bazı emîrler serbest bırakılmıştı.⁶⁷⁷

Saltanat nâibleri, cezalandırmalarını malları müsadere ederek, hapse koyarak ve maaş kesintisi ile yaparlardı. Nadir olmakla birlikte ölümle cezalandırdıkları da anlaşılmaktadır. Nitekim 704 (1304) yılında hacdan dönen saltanat nâibi Sellâr, daha önceden de hoşlanmadığı vezir İbnü's-Şeyhî'nin el-Melikü'n-Nâsır Muhammed'le iyi ilişkiler kurduğunu ve emîrlerin desteğini kazanmak için faaliyet gösterdiğini öğrenmişti. Bunlara çok öfkelenen Sellâr, onu şâddü'd-devâvîne teslim ederek katledilmesini emretmişti.⁶⁷⁸

Bir başka olayda aşayişi bozanların saltanat nâibine şikayet edilmesi sonucu nâibin onları tutuklattığı görülmektedir. 753 yılı Şaban ayında (Eylül 1351) Kahire muhtesibi İbnü'l-Atrûş, çarşıları gezerken birinin saldırısına uğramış ve orada bulunan halk muhtesibi güç bela kurtarabilmişti. Daha sonra muhtesib, olayı saltanat nâibi Kubilay'a bildirmiş ve Kubilay da zanlıyı tutuklatmıştı.⁶⁷⁹

⁶⁷⁴ Sehâvî, *Vecizü'l Kelam*, I, 205; Makrîzî, *Sülûk*, III/1, 235-236; İbn İyâs, *Bedâiü'z-zühûr fî vekâii'd-dühûr*, I/2, 140.

⁶⁷⁵ İbn İyâs, *Bedâiü'z-zühûr fî vekâii'd-dühûr*, I/2, 120.

⁶⁷⁶ Baybars Devâdâr, *Zübdetü'l-Fikre*, s. 293; Aynî, *İkdü'l-cümân*, III, 38.

⁶⁷⁷ İbn İyâs, *Bedâiü'z-zühûr fî vekâii'd-dühûr*, I/2, 192.

⁶⁷⁸ Makrîzî, *Sülûk*, II/1, 9-10; Aynî, *İkdü'l-cümân*, IV, 311-313.

⁶⁷⁹ Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 876.

Bir grup Müslüman ile Hristiyan arasında çıkan kavga neticesinde Müslümanların evlerinin kundaklanması ve mallarının gasp edilmesi hadisesine de müdahale eden Âl-i Melik, bölgeye hâcipleri ve kahire valisini göndererek olaya karışan pek çok askerin maaşının kesilmesi ve Müslümanların çalınan mallarının iadesi ile olayların bastırılmasını sağlamıştı.⁶⁸⁰

Tek bir örneği görülmekle birlikte, saltanat nâibinin had cezası uygulayabildiği de görülmektedir. Aynı zamanda bir fakih olan saltanat nâibi Ergun Şah, içki içtiğini itiraf eden bir askere had cezası uygulamıştı. Onun, bunun dışında kimseye bir had cezası vermediği bildirilmektedir.⁶⁸¹

H. Sosyal Düzenlemeler

Saltanat nâiblerinin, toplum sağlığını yakından ilgilendiren içki ve kumar gibi kötü alışkanlıklarla mücadele ettikleri ve bunlara karşı birtakım önlemler aldıkları görülmektedir. el-Melikü's-Salih döneminde, Aksungur Sellârî'nin azledilmesinden sonra saltanat nâibi olması istenen emîr-i hac Âl-i Melik bu teklifi ancak sultanın kendi görüşünü almadan herhangi bir karar vermemesi, içki satışının yasaklanması ve şeriata uygun hareket edilmesi şartlarının kabul edilmesi durumunda kabul edebileceğini bildirmişti. Bu şartların kabul edilmesiyle göreve getirilen Âl-i Melik'in ilk işi, Kahire valisine meyhâne haline getirilen Hizânetü'l-Bunûd'da bulunan içki yasaklaması ve hayat kadınlarını muhafaza altına alarak onları bu işten el çektirmesi, orada bulunan Hristiyan esirleri çıkarması, içkileri dökmesini emretmek olmuştu. Meyhane olarak kullanılan Hizânetü'l-Bunûd, Fatımî Devleti döneminde silah deposu olarak kullanılıyordu.⁶⁸² Daha sonraları askerî hapishane olarak da kullanıldı. el-Melikü'n-Nâsır zamanında, Ermenî ve Rum esirlerin yerleştirilmesiyle burası hapishane olmaktan çıkarılmış ve onlar için bir sığınma merkezi haline getirilmişti. Orada evlenip, çocuk sahibi olmuşlar ve sayıları giderek artmış, şarap üretimi ve domuz eti ticareti yaparak geçimlerini sağlamaya başlamışlardı. Ayrıca onlar, insanlar arasında gayrî ahlakî

⁶⁸⁰ Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 656.

⁶⁸¹ Makrîzî, *el-Mukaffê'l-kebir*, II, 23; Safedî, *A'yanü'l-asr*, I, 454; İbn Tağriberdî, *Menhel*, II, 306.

⁶⁸² Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, III, 354.

davranışların yayılmasında önemli bir etken olmuşlardı.⁶⁸³ Gelen yoğun şikayetler sonucunda saltanat nâibi Âl-i Melik sultanla görüşmüş ve Hizânetü'l-Bunûd'un boşaltılarak etrafına han, hamam, cami ve mesken yapılması, esirler için de yeni bir mekanın inşa edilmesi kararlaştırılmıştı.⁶⁸⁴ Kahire valisi ve hâcib tarafından burası yıkıldı. Daha sonra üstâdâr Kumarî araziye satın alarak buraya evler inşa etti. Böylece burası insanların faydalanabileceği bir yer haline getirildi.⁶⁸⁵

Gün boyunca Dâru'n-niyâbe'de oturup, bıkmadan usanmadan sürekli çalışan biri olarak tarif edilen⁶⁸⁶ Âl-i Melik, Kahire ve Mısır valilerinden her türlü menhiyatın önlenmesine yönelik takibatlarını artırmalarını istemişti. Kahire sokaklarında duyurular yapılarak halkın karışıklık çıkarıcı şeylerden uzak durmaları istendi. İhtiyacından fazla üzüm satın alanların üzümlerine el konulmuştu. Şâddü'd-devâvînin beyanına göre üzüm satışından divanın geliri 100.000 dirhem iken, saltanat nâibinin sıkı tedbirleri sonucu bu gelir kaleminde ciddi azalmalar meydana gelmişti. Âl-i Melik, üzüm fiyatlarının haksız yere artmasını engellemek için de muhtesiple koordineli olarak çalışıyordu.⁶⁸⁷ Ayrıca Avrupalıların İskenderun'a içki getirmeleri de yasaklanmıştı.⁶⁸⁸ Âl-i Melik, daha sonra tüm kumar oyunlarını yasaklamakla kalmayıp bunlardan alınan vergileri kaldırmıştı. Bu oyunlar arasında boğa güreşi, koç güreşi, horoz dövüşü gibi bahis oyunları da bulunmaktaydı.⁶⁸⁹ Yine emîr Melgutemur el-Hicazî'nin içki müptelası olduğunu ve kaleye develerle içki taşındığını öğrenen saltanat nâibi bazı kişileri görevlendirerek durumu inceletmişti. Sultanın huzuruna çıkarak bu durumdan rahatsızlığını ve kutsal toprakları ziyaret etmek istediğini dile getirmişti. Ancak Sultan, onun bu isteğine olumsuz cevap vermiş ve yaptığı işleri sürdürmesini istedi.⁶⁹⁰

⁶⁸³ Halil b. Şahin, *Neylû'l-emel*, I, 79; Makrîzî, *el-Mukaffê'l-kebir*, II, 294-295; Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 640-641.

⁶⁸⁴ Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 641-642.

⁶⁸⁵ İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, X, 88; Makrîzî, *el-Mukaffê'l-kebir*, II, 295.

⁶⁸⁶ İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, IX, 88.

⁶⁸⁷ Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 646-647. Hisbe teşkilatı ile ilgili bk: İbn Şahin ez-Zâhirî, *Zübde*, s. 115; Taceddin es-Sübkî, *Muîdü'n-niam*, s. 56; Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, IV, 37; Cengiz Kallek, "Hisbe", *DİA*, XVIII, 133-143.

⁶⁸⁸ Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 647.

⁶⁸⁹ Makrîzî, *Sülûk* II/3, 642; Halil b. Şahin, *Neylû'l-emel*, I, 79.

⁶⁹⁰ Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 667-668. Melgutemur el-Hicazî'nin hayatı için bk: İbn Hacer, *Dürer*, IV, 350-351; Safedî, *A'yanü'l-asr*, V, 444-447.

Saltanat nâiblerinin farklı inanç gruplarının kıyafetlerini düzenleme için yapılan toplantıya başkanlık yaptıkları da görülmektedir. 700 yılı Şaban ayından (Nisan 1301) itibaren Hıristiyanlar mavi, Yahudiler sarı, Samirîler kırmızı giyinmeye başlamıştı. Bunun sebebi kaynaklarda şu şekilde anlatılmaktadır: Fas'tan gelen bir vezir, Kal'atü'l-cebel'de saltanat nâibi Sellâr ve üstadar Baybars el-Çaşnigîr ile birlikte otururken o esnada birkaç Hıristiyan kâtip oraya gelmiş ve onları gören vezir, ayağa kalkarak saygısını ifade etmek istemişti. Ancak kısa bir süre sonra, gelenlerin Müslüman olmadığını anlamıştı. Yaşamış olduğu bu durumu, sultan Nâsır'a anlatarak ehl-i zimmenin kıyafetlerinin değiştirilerek Müslümanlardan ayrılması gerektiğini belirtmişti.⁶⁹¹ Daha sonra saltanat nâibi Sellâr, aralarında kadıların, fukahanın, Yahudi ve Hıristiyan önderlerinin bulunduğu bir grubu Salihîyye medresesinde toplayarak kıyafetlere yeni bir düzenleme getirilmesini istedi. Alınan karara göre, Hıristiyanlar mavi, Yahudiler sarı sarık giyecek ve at ile katıra binemeyeceklerdi. Daha sonra sultan, alınan bu kararları tüm Mısır ve Suriye bölgelerinde uygulanmasını emretmişti.⁶⁹²

İ. Diğer Görevleri

Saltanat nâiblerinin bir kısmının niyâbet ile birlikte bazı makamların görevlerini de üstlendikleri görülmektedir. Emîr Mengli 19 Safer 769 (15 Ekim 1367) tarihinde hem saltanat nâibi hem atabek,⁶⁹³ 699 (1300) tarihinde Sellâr, saltanat nâibi görevinin yanında tüm Mısır ordularının komutanı,⁶⁹⁴ saltanat nâibi Toruntay aynı zamanda devâdâr,⁶⁹⁵ Mencek el-Yûsufî nâzırı'l-ahbâs ve'l-evkâf, nâzırı'l-has,⁶⁹⁶ Mengli, nâzırı'l-maristan görevini üstlenmişti.⁶⁹⁷

Hicaz halkının ihtiyaçlarını karşılamının da saltanat nâiblerinin görevleri arasında olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 703 (1303) yılında saltanat nâibi Sellâr,

⁶⁹¹ İbn Tağrıberdî, *Menhel*, X, 273.

⁶⁹² Makrîzî, *el-Mukaffê 'l-kebir*, II, 533.

⁶⁹³ Makrîzî, *Sülûk*, III/1, 156.

⁶⁹⁴ Yûnînî, *Zeylu Mir 'at'iz-zaman*, I, 306.

⁶⁹⁵ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni 'l-Furât*, VII, 217.

⁶⁹⁶ İbn İyâs, *Bedâiü 'z-zühûr fî vekâii 'd-dühûr*, I/2, 132; Makrîzî, *Sülûk*, III/1, 225.

⁶⁹⁷ Makrîzî, *Sülûk*, III/1, 171.

yanında otuz emîrle birlikte hacca gitmiş ve Mekke halkına dağıtılmak üzere deniz yoluyla arpa, buğday ve yem göndermişti.⁶⁹⁸

Saltanat nâibleri, vefat eden halife ve sultanların cenaze törenlerinde bulunurlardı. 18 Cemâziyelevvel 708 (3 Kasım 1308) cuma günü hayatını kaybeden Emîrû'l-Mümin'in İmam el-Hakim Ebu'l-Abbas Ahmed'in cenaze törenine Saltanat nâibi Sellâr'ın iştirak ettiği bildirilmektedir.⁶⁹⁹

Saltanat nâibleri, sultan Kahire dışında iken ona vekâlet ederlerdi. Bu durum, el-Melikü'z-Zâhir Baybars'ın, Dımaşk'a giderken Saltanat nâibi Aksungur Farîkânî'yi beraberinde beş bin atlı da bırakmak suretiyle Mısır'ı koruma vazifesi vermesinden anlaşılmaktadır.⁷⁰⁰

Sultanın vefatının yıldönümü için yapılan merasimleri düzenledikleri de bilinmektedir. 690 (1291) tarihinde el-Melikü'l-Eşref, kadıların, fukahanın, ileri gelen devlet ricalinin ve hafızların babası el-Melikü'l-Mansûr'un ölüm yıldönümü nedeniyle Kubbetü'l-Mansûriye'deki türbesinde toplanmalarını emretmişti. Geceyi oraya geçiren saltanat nâibi Baydara ve bazı emîrlerin anma töreni için gereken hazırlıkları yaptıkları anlaşılmaktadır. Seher vaktinde, sultan ve halife siyah elbiseler içinde oraya gelmiş ve gün boyunca bol bol sadaka dağıtmışlardı.⁷⁰¹

Hastaneleri teftiş yetkisi olduğu anlaşılmaktadır. 752 (1351) yılında Yusuf eş-Şamî, muhtesip ve nâzırû'l-maristan el-Mansurî görevine atanmıştı. Bimarsitan el-Mansurî'nin hesaplarına baktığında hiçbir şey bulamayınca durumu saltanat nâibi Beyboğa Tatar'a iletmişti. Bunun üzerine Tatar, incelemelerde bulunmak üzere kadılarınla birlikte hastaneye gitti. Hakkında suçlama bulunan önceki muhtesibin suçlu olduğu anlaşıldı. Saltanat nâibi onun hatalı olduğunu kadıların huzurunda açıkladı. Daha sonra hastanedeki hastalarla ilgilenen saltanat nâibi, üç sene boyunca kullanılan yatakların işlevini yitirdiğini gördü ve gereğinin yapılmasını emretti.⁷⁰²

⁶⁹⁸ Makrîzî, *Sülûk*, I/3, 954-955; Yûnînî, *Zeylu Mir'at'iz-zaman*, II, 774-775.

⁶⁹⁹ Yûnînî, *Zeylu Mir'at'iz-zaman*, I, 533-534.

⁷⁰⁰ İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, VII, 166.

⁷⁰¹ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, VIII, 129.

⁷⁰² Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 835-6.

Kaynaklarda bunlar sayılmakla birlikte hukukî olarak görevi olmasa da saltanat nâiblerinin taht değişikliğinde önemli bir rol oynadıkları görülmektedir. Sultanların özellikle Suriye bölgesinde seferde oldukları sırada başlarına gelen olumsuz bir durum sebebiyle, ortaya çıkabilecek muhtemel taht kavgasını aldıkları tedbirlerle engelledikleri görülmektedir. Şöyle ki 696/1277 yılında el-Melikü'z-Zâhir Baybars, Dımaşk'ta öldüğünde memlükü ve saltanat nâibi Bîlik el-Hâzindâr bunu askerden saklamış ve Şam'da bulunan sultanın hasta olduğu izlemine vermek için de doktorlar ve ilaçlar getirtilmişti. Sultan, gizlice Dımaşk'taki türbesine defnedilirken, ordu ve hazineler Mısır'a doğru harekete geçmişti. Bu esnada saltanat nâibi Bîlik el-Hâzindâr, sultanın huzuruna çıkmak isteyenlere izin vermemiş, onun öldüğünün öğrenilmesini engellemişti. Ayrıca ordu Mısır'a hareket etmeden önce el-Melikü'z-Zâhir Baybars'ın veliahtı el-Melikü's-Saîd'e durumu bir mektupla bildirmişti. Baybars'ın ölüm haberi ordu Kahire'ye ulaştıktan sonra el-Melikü's-Saîd'in babasının vefat haberini ilan etmesiyle duyuldu. Ardından başta Bîlik olmak üzere, emîrlere, kadırlara, fakihlere yeni sultana biat etmişlerdi. Göstermiş olduğu başarıdan dolayı Bîlik el-Hâzindâr, yeni sultan tarafından görevinde bırakıldı.⁷⁰³ el-Melikü's-Saîd'in siyasî çalkantı yaşanmadan tahta geçmesi ile Suriye bölgesindeki önemli tehdit unsuru ilhanlılar'ın istifade edeceği bir ortam oluşmasının önüne geçilmiş oldu.

Tahtından ikinci kez uzaklaştırılan el-Melikü'n-Nâsir Muhammed b. Kalavun'un Suriye bölgesinde kendi adına hutbe okuttuğunu haber alan sultan Baybars el-Çaşnigîr, büyük bir telaşa düşmüştü. 16 Razaman 709 (17 Şubat 1310) tarihinde saltanat nâibi Sellâr ve birkaç emîr, sultanın huzuruna çıkarak memlüklerin ve bazı emîrlere Muhammed b. Kalavun'un sultan olarak geri dönmesini istediklerinin bildirdi ve ondan tahtı bırakmasını talep etti. Bu güçlü talep karşısında başarısız olacağını anlayan sultan Baybars el-Çaşnigîr direnç göstermeksizin dört mezhep kadısını huzuruna çağırdı ve kendisini hal ettiğine dair yemin etti. Daha sonra bu yemini yazılı hale getirerek saltanat nâibi Sellâr'ın tavsiyesi üzerine Baybars ed-Devâdâr ile Muhammed b. Kalavun'a gönderdi.⁷⁰⁴ İktidarın değişmesinde etkili olan Sellâr, üçüncü

⁷⁰³ İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürer*, IX, 322; Baybars ed-Devâdâr, *Zübdetü'l-Fikre*, s. 161; İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, VII, 89, 93.

⁷⁰⁴ İbn İyâs, *Bedâiü'z-zühûr fî vekâii'd-dühûr*, I/1, s. 428-429.

kez saltanat makamına dönen Muhammed b. Kalavun tarafından saltanat nâibi vazifesinde bırakılarak ödüllendirildi.⁷⁰⁵

VI. SALTANAT NÂİBLİĞİ VAZİFESİNİN SONA ERME SEBEBLERİ VE SONUÇLARI

Memlükler döneminde saltanat nâibleri diğer görevliler hakkında olduğu gibi yazılı bir emir ile görevden alınırlardı. Mesela 25 Cemâziyelevvel 775 (12 Kasım 1373) tarihinde saltanat nâibi Aktemur Abdulganî evinde iken Mengli el-Beledî⁷⁰⁶ nâibin evine giderek sultanın gönderdiği yazıyı kendisine tebliğ etmişti. Buna göre o, görevinden alınarak Şam'a sürgün edilmişti.⁷⁰⁷

Saltanat nâiblerinin görev süreleri için belirli bir kural yoktu. Onların görev sürelerine bakıldığında bazılarının birkaç ay bazılarının ise birkaç yıl bu vazifeyi üstlendikleri görülmektedir. Onların görevleri ölüm veya istifanın yanı sıra azil, bir başka vazifeye tayin edilme gibi sebeplerle sona erdiği görülmektedir. Bazıları da bu görevde iken saltanat makamına geçmeyi başarmışlardı.

İcraatlarından dolayı yapılan şikayetler veya görevi aksatma, başta gelen azil sebeplerindendi. Taştemur el-Ahdar, sultan ile arasında çıkan ihtilaf, emîrlere ve askerlere baskısı, kendisine getirilen şikayetleri dinlememesi, huzuruna hiçbir emîri kabul etmemesi, oğluna verdiği iktalardan dolayı emîrlerin şikayetleri gibi sebepler yüzünden azledilmişti.⁷⁰⁸

Sultanın, saltanat nâibinin uygulamalarından hoşnut olmaması da azil sebepleri arasında yer alırdı. Toruntay'ın nâiblik görevi esnasında yapmış olduğu işlerdeki tercihleri, el-Melikü'l-Eşref'in hoşuna gitmemişti. Bu durum karşısında sabırlı olan sultan, en sonunda onu görevden aldığı gibi ölüm cezasına çarptırdı.⁷⁰⁹ Makrîzî, el-

⁷⁰⁵ İbn İyâs, *Bedâiü'z-zühûr fî vekâii'd-dühûr*, I/1, s. 432.

⁷⁰⁶ Hayatı için bk: İbn Tağriberdî, *Menhel*, XI, 282.

⁷⁰⁷ İbn İyâs, *Bedâiü'z-zühûr fî vekâii'd-dühûr*, I/2, 127.

⁷⁰⁸ Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 606; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, X, 63.

⁷⁰⁹ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, VIII, 99-101.

Melikü'l-Eşref'in babasının döneminden itibaren Toruntay'ı sevmediğini ve bu durumun onun azledilmesinde önemli bir faktör olduğunu belirtmektedir.⁷¹⁰

Aksungur es-Sellârî'nin görevlerini yeterince yerine getirmediği halde azledilmediği görülmektedir. Kendisine iletilen istek ve şikayetleri dinlemediği, bunlara cevap vermediği ve onun yanlı icraatleri sebebiyle özellikle Suriye bölgesinde önemli sorunlar ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Suriye bölgesi nâiblerinin içinde bulundukları hali sultana bildirdikleri ancak saltanat nâibinin kendisini savunduğu ve sultanın desteğini sürdürdüğü kaydedilmektedir.⁷¹¹

Bazı durumlarda saltanat nâiblerinin istifa ederek görevlerini bıraktıkları görülmektedir. 678/1279'da el-Melikü'l-Mansûr sultan olunca, Aybek Efrem'i saltanat nâibliğine atamıştı. Ancak Aybek kısa bir süre sonra görevinden istifa etti.⁷¹² Aynı şekilde Sungur el-Elî de saltanat nâibi iken istifa etmiş ve ardından sultan tarafından İskenderiye'de hapsedilmişti.⁷¹³

Sultanlar, tahtlarını tehdit ettiklerini düşündükleri nâiblerini azlederlerdi. Nitekim sultan Laçin'in, Burcî emîrlerin Karasungur'la ittifak yaparak tahtı ele geçirme için hazırlık yaptıklarını duyunca onu azletti.⁷¹⁴ Saltanat nâibi Bektumur el-Mansurî de sultanı tahttan indirmekle suçlanmış ve azledilerek tutuklanmıştı.⁷¹⁵ Yine Ergun el-Kâmilî 752/1351 yılında çevirdiği entrikalardan dolayı görevden alınmıştı.⁷¹⁶

Sultanlar, kendilerinden memnun olmadıkları saltanat nâiblerini başkentten uzaklaşıp hacca gittiklerinde azlederlerdi. Nitekim 727/1326 yılında azledilen Ergun Şah⁷¹⁷ ile 751/1350 yılında azledilen Beyboğa Arûs el-Kasımî, hacca gittiklerinde görevlerinden alınmışlardı.⁷¹⁸

⁷¹⁰ *Sülûk*, I/3, 757.

⁷¹¹ *Sülûk*, II/3, 639.

⁷¹² İbn Dokmak, *en-Nefhatü'l-miskiyye fi'd-devleti't-Türkiyye*, s. 75; İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, VIII, 96; Aynî, *İkdü'l-cümân*, II, 230.

⁷¹³ İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, VII, 350.

⁷¹⁴ Aynî, *İkdü'l-cümân*, III, 361-362.

⁷¹⁵ İbn Hacer, *Dürer*, I, 485.

⁷¹⁶ Halil b. Şahin, *Neylü'l-emel*, I, 211.

⁷¹⁷ Mufaddal b. Ebi'l-Fezâil, *Histoire des sultans mamlouks*, III, 400.

⁷¹⁸ Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 825; İbn Hacer, *Dürer*, I, 511.

Memlûk Devlet hiyerarşisinde sultanın ardından en üst rütbedeki görevli olan saltanat nâiblerinin bazıları gerekli şartları hazırladıktan sonra tahta çıkmışlardır. Bu görevde iken sultanlığı ele geçiren beş emîr karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan Kutuz, el-Melikü'l-Muzaffer lakabıyla sultan ilan edilmiş,⁷¹⁹ Seyfeddîn Kalavun, 678 yılı Recep ayında (Kasım 1279) el-Melikü'l-Mansûr unvanıyla tahta geçirmiştir.⁷²⁰ Baydara, sultan ilan edilmişse de bir gün sonra katledildi.⁷²¹ Ketboğa, el-Melikü'l-Adil lakabıyla 694/1294 yılında,⁷²² Laçin, önde gelen emîrlerin bazı şartlarını kabul ederek (696/1296) sultan ilan edilmiştir.⁷²³

Saltanat nâibi makamından sonra başka bir göreve getirilmek suretiyle tenzil-i rütbeye uğrayanlar daha çok Suriye bölgesi niyâbetlerinden birine tayin edilirlerdi. Karasungur el-Mansurî,⁷²⁴ Aytekin Bundukdârî,⁷²⁵ Erkutay,⁷²⁶ Ergun Şah en-Nâsirî⁷²⁷ ve Dokuztemur Haleb nâibliğine atanmışlardır.⁷²⁸ Âl-i Melik'in saltanat niyâbeti vazifesinden sonra hangi Suriye şehri nâibliğine getirildiği hususunda farklı bilgiler verilmektedir. Makrîzî, onun Trablus nâibliğine getirildiğini,⁷²⁹ Halil b. Şahin ise, Saltanat nâibliğinden kendi rızası ile ayrılıp Safed niyâbetine tayin edildiğini,⁷³⁰ İbn Habib ise saltanat nâibliğinden azledilerek İskenderiye'ye hapse gönderildiğini ifade etmektedir.⁷³¹

Kaştemur⁷³² ile Aktemur el-Hanbelî,⁷³³ saltanat niyâbeti görevinden azledilerek Dımaşk nâibi; Beyboğa Tatar da önce Gazze nâibliğine gönderilmiş, bir süre sonra da

⁷¹⁹ İbn Devâdâr, *Kenzü'd-dürrer*, VIII, 38-39; Aynî, *İkdü'l-cümân*, I, 220.

⁷²⁰ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 671-680, s. 40; İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürrer*, VIII, 231.

⁷²¹ Baybars el-Mansuri, *Muhtaru'l-Ahbar*, s. 88; İbn İmâd, *Şezerât*, VII, 738.

⁷²² İbn Habîb, *Tezkire*, I, 169, Safedî, *Vâfi*, XXIV, 319; Mufaddal b. Ebi'l-Fezâil, *Histoire des sultans mamlouks*, III, 342.

⁷²³ Baybars, *Zübdetü'l-Fikre*, s. 313; İbn Habîb, *Tezkire*, I, 194; Makrîzî, *Sülûk*, I/3, 822.

⁷²⁴ İbn Tağriberdî, *Menhel*, IX, 47; İbn Tağriberdî, *Delilü'l-şâfi*, II, 539.

⁷²⁵ Makrîzî, *el-Mukaffê'l-kebir*, II, 347.

⁷²⁶ İbn Tağriberdî, *Delilü'l-şâfi*, I, 109; Halil b. Şahin, *Neylü'l-emel*, I, 157; İbn Dokmak, *El-Cevherü's-Semîn*, 387; Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 747.

⁷²⁷ Mufaddal b. Ebi'l-Fezâil, *Histoire des sultans mamlouks*, III, 400.

⁷²⁸ İbn Hacer, *Dürrer*, IV, 29-30; Mufaddal b. Ebi'l-Fezâil, *Histoire des sultans mamlouks*, III, 474.

⁷²⁹ *Mukaffê'l-kebir*, II, 296.

⁷³⁰ *Neylü'l-emel*, I, 112.

⁷³¹ *Tezkire*, III, 82-83.

⁷³² Makrîzî, *Sülûk*, III/1, 74; İbn Tağriberdî, *Menhel*, IX, 67.

⁷³³ İbn Hacer, *İnbâü'l-ğumr*, I, 245; Makrîzî, *Sülûk*, III/1, 307; Halil b. Şahin, *Neylü'l-emel*, II, 131; İbn Tağriberdî, *Menhel*, II, 492.

İskenderiye’de hapsedilmişti.⁷³⁴ Aktemur Abdulganî bir rivayete göre Kerek nâibi olarak,⁷³⁵ ikinci rivayette Trablus nâibi olarak atandığı belirtilmektedir.⁷³⁶ Sellâr’a gelince o, önce Şevbek nâibi olarak görevlendirilmiş ardından Kahire’ye çağırılmış ve burada tutuklanarak hapse konulmuştu.⁷³⁷ Mengli’nın saltanat niyâbetliğinden sonra Esendemîr’in halefi olarak atabekliğe tayin edildiği,⁷³⁸ Aybek el-Efrem’in, önce emîr-i candâr olduğu,⁷³⁹ daha sonra Kerek’e sürüldüğü bildirilmektedir.⁷⁴⁰

Kaynaklarda, görevi başında hayatını kaybeden üç saltanat nâibinden bahsedilmektedir. Bunlar, 667/1268 yılında ölen İzzeddin Aydemîr el-Hillî,⁷⁴¹ 698/1298 yılında vefat eden Mengutemur⁷⁴² ve 776/1375 yılında ölen Mencek el-Yûsufî’dir.⁷⁴³

Saltanat nâibi görevinden azledilip ardından katledilenlerin üç kişi olduğu anlaşılmaktadır: Bîlîk el-Hâzindâr,⁷⁴⁴ Aksungur el-Fârikânî⁷⁴⁵ ve Hüsameddin Toruntay.⁷⁴⁶ Diğer saltanat nâibleri ise azledildikten sonra İskenderiye ya da Kerek’te hapsedilmişlerdi. Sungur el-Elfî⁷⁴⁷, Kûsun⁷⁴⁸ ve Aksungur es-Sellârî⁷⁴⁹ İskenderiye’de hapsedilmiş ve tutuklu iken ölmüşlerdi. Baybars el-Mansûrî de İskenderiye’de beş yıl boyunca hapiste kalmış ancak halefi Ergun tarafından serbest bırakılmıştı.⁷⁵⁰ Bektemur, önce İskenderiye’de hapsedilmiş, daha sonra Kerek’e nakledilmiş ve burada vefat etmişti.⁷⁵¹ Beyboğa Arûs el-Kasımî’ye gelince, onun görevi başında iken hacca gittiği ve hac dönüşünde azledilerek Kerek’te hapsedilmiş olduğu bildirilmektedir.⁷⁵² Çok kısa

⁷³⁴ İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, X, 262; Safedî, *A’yanü’l-asr*, II, 95.

⁷³⁵ Makrîzî, *Sülûk*, III/1, 220; İbn İyâs, *Bedâiü’z-zühûr fî vekâii’d-dühûr*, I/2, 127.

⁷³⁶ Halil b. Şahin, *Neylû’l-emel*, II, 64; İbn Kâdî Şühbe, *Târih*, I, 69.

⁷³⁷ İbn Hacer, *Dürer*, II, 180; İbn Dokmak, *El-Cevherü’s-Semîn*, s. 341.

⁷³⁸ İbn Hacer, *İnbâü’l-ğumr*, I, 70; İbn Hacer, *Dürer*, IV, 367.

⁷³⁹ Makrîzî *Mukaffê’l-kebir*, II, 329.

⁷⁴⁰ İbnü’l-Furât, *Târihu İbni’l-Furât*, VII, 160.

⁷⁴¹ İbn Şeddâd, *Târihu Melik Zâhir*, s. 239.

⁷⁴² İbn Devâdâr, *Kenzü’d-dürer*, VIII, 382-383; Mufaddal b. Ebi’l-Fezâil, *Histoire des sultans mamlouks*, III, 350.

⁷⁴³ Sehâvî, *Vecizü’l Kelam*, I, 204; İbn Hacer, *İnbâü’l-ğumr*, s. 148; Makrîzî, *Sülûk*, III/1, 247.

⁷⁴⁴ Safedî, *Vâfî*, X, 365-366.

⁷⁴⁵ İbn Habîb, *Tezkire*, I, 67.

⁷⁴⁶ Makrîzî, *Sülûk*, I/3, 757.

⁷⁴⁷ İbnü’l-Furât, *Târihu İbni’l-Furât*, VII, 238; İbn Habîb, *Tezkire*, I, 67.

⁷⁴⁸ İbn Tağrıberdî, *Menhel*, IX, 109; Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 605.

⁷⁴⁹ Makrîzî, *Sülûk*, II/3, 658; Halil b. Şahin, *Neylû’l-emel*, I, 81.

⁷⁵⁰ İbn Hacer, *Dürer*, I, 510; Safedî, *A’yanü’l-asr*, II, 79.

⁷⁵¹ Makrîzî, *el-Mukaffê’l-kebir*, II, 461; Yûnînî, *Zeylu mir’at’iz-zaman*, I, 187.

⁷⁵² İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, X, 263; İbn Hacer, *Dürer*, I, 511.

süren saltanat niyâbeti görevinden azledilerek Kerek'te hapsedilen bir diğ er isim de Taştemur'du.⁷⁵³

⁷⁵³ İbn K  d i şühbe, *Târîh*, II, 269-270; İbn Hacer, *Dürer*, II, 219-220.

SONUÇ

Saltanat nâibi, sultanın vekili olarak onun adına ülkeyi yöneten askerî sınıfa mensub üst rütbeli bir emîrdir. Bahri Memlûkler’de saltanat nâibliği sultandan sonraki en güçlü makamdır. Bu kişiler en üst rütbeli emirler arasından seçilmiştir. Sultanlar bu makama güvendikleri kişileri atamıştır. Bahrî Memlûkler Devleti’nde saltanat nâibliği, daha önce görülmeyen bir biçimde çok önemli bir müessese haline gelmiştir. Devletin kuruluşundan itibaren saltanat nâibliği müessesesi çok uzun yıllar, sultandan sonraki en önemli makam olarak karşımıza çıkmaktadır. Saltanat nâibi, sultanı hacr altına alarak devlet idaresinde etkili olmayı başarmıştır.

Bahrî Memlûkler döneminde saltanat nâibliğinin birbirinden farklı üç safha geçirdiği tespit edilmiştir. Devletin kuruluş yıllarından sultan Sülemiş tarafından Kalavun’un saltanat nâibi olarak atanmasına kadar geçen 30 yıllık sürede saltanat nâibliğinin önemli ve nüfuzlu bir görev olduğu görülmektedir. Ancak bu müessesenin altın çağı, el-Melikü’l-Adil Bedreddin Sülemiş’in tahta çıkması ve Kalavun’u saltanat nâibliğine getirmesi ile başlar ve el-Melikü’n-Nâsır Muhammed b. Kalavun’un üçüncü kez tahta oturmasıyla sona erer. Bu 31 yıllık sürede saltanat nâibleri Kalavun, Ketboğa ve Laçın saltanat nâibliğinden saltanat makamına geçmeyi başarmışlardır. Bu safhadaki saltanat nâiblerinin devlet işlerinde çok fazla etkili oldukları görülmektedir. el-Melikü’n-Nâsır Muhammed b. Kalavun’un üçüncü kez tahta oturmasından Bahrî Memlûklerin sonuna kadar geçen 72 yıllık sürede, saltanat nâibliği istikrar ve nüfuzünü kaybetmiştir. el-Melikü’n-Nâsır Muhammed’in üçüncü kez tahta geçerek devlet idaresinde tek söz sahibi olması ile saltanat nâibliğini ilga etmesi müessesenin güç ve istikrarını kaybetmesine yol açmıştır. Müessesenin yeniden tesis edilmesinden sonra devlet idaresinde nüfuz sahibi birkaç saltanat nâibi ortaya çıksa da Bahri Memlûklerin sonlarına doğru saltanat nâibliği nüfuzünü, atabek unvanlı emirlerle re’sü nevbe, hacip, emir-i ahur, emir-i meclis gibi emirlere kaptırdı.

Memlûkler Devleti’nde, saltanatın genel olarak babadan oğla geçmemesi en güçlü emirlerin tahta geçmesine neden olmuştur. Bu durum saltanat nâibliğinin tahta

geçebilmek için önemli bir basamak olarak görülmesine yol açmıştır. Özellikle el-Melikü'l-Adil Bedreddin Süleymî döneminden el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un üçüncü kez tahta geçmesine kadarki 31 yıllık dönemde beş saltanat nâibinin tahta geçmeyi başardığı ve bunların dönemlerinin en güçlü emirleri olduğu görülmektedir. Bahrî Memlûkler döneminde güçlü emirler sultan olamadığında çocuk yaştaki sultanlar tahta geçirilmiştir. Bu yıllarda sultanlar güçlü emirlerin hacri altında kalmıştır. Bu emirler arasında saltanat nâiblerinin varlığının ön planda olduğu görülmektedir. Saltanat nâiblerinin Kûsun hariç hepsinin memlûk olduğu, bunun yanı sıra dinî ve askerî eğitim aldıkları bilinmektedir. Bir sultanın emîrken satın aldığı memlûkü olmak, sultanın memlûkken hoşdaşı (tertîp) olmak ve sultanın tahta geçmesine yardımcı olmak saltanat nâibi olabilmek için önemli bir fırsat olmuştur.

Görev ve yetkileri bakımından saltanat nâibleri ümeranın en üstünde yer almaktaydı. Tayin ve azletme hususunda sultanı yönlendirmede önemli bir konuma sahipti. Mezalim duruşmalarına başkanlık edebilir, ikta dağıtabilir ve orduyu kumandanlık edebilirdi.

Saltanat nâiblerinin görevlerinden azledildikten sonra çeşitli cezalara çarptırılmış ve malları müsadere edilmiştir. Görevlerinden alındıktan sonra daha çok tenzil-i rütbeye uğradıkları ve Suriye'deki şehirlerin niyabetine tayin edildikleri görülmektedir. Bununla birlikte beş saltanat nâibi sultan olmuş, üç tanesi görevi başında vefat etmiş, üç tanesi de katledilmiştir.

Saltanat nâibleri, incelenen dönemin en önemli emîri oldukları için biyografileri ile ilgili geniş malumat bulunmaktadır. Onların hangi emir tarafından ne kadara satın alındığı, ilmî harekete katkıları ve hatta kabirleri ile ilgili de bilgi bulmak mümkün olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

ABDÜLMUN'İM MACİD, *Nüzumu devleti selâtîni 'l- Memâlik ve rüsûmühüm fî Mısr*, I-II, Kahire 1979.

ABDÜLBASİT el-MALATÎ, Zeyneddin b. Halil b. Şahin ez-Zâhirî (ö. 920/1514), *Neylû 'l-emel fî zeyli 'd-Düvel*, I, nşr. Ömer Abdüsselam Tedmuri, Beyrut 2002.

AKTAN, Ali, “Bahrî Memlûklerden Sultan Kalavun ve Hanedanı”, *Belleten*, LIX/226, Ankara 1995, s.605-620.

AMİTAI, Reuven, *Mongols and Mamluks The Mamluk-Ilkhanid War 1260-1281*, Cambridge 1996.

ARSLANTAŞ Nuh, *İslam Dünyasında Depremler ve Algılanma Biçimleri : İlk On Asrında (h. I-X/m. VII-XVI. yüzyıllar)*, İstanbul 2003.

AVCI, Casim, ‘Nâib’, *DİA*, XXXI, 311-312.

AYALON, David “Names, Titles and Nisbas of The Mamluks”, *The Mamluk Military Society*, Collected Studies, London 1979, 189-232.

_____, *The Mamluk Military Society*, Collected Studies, London 1979.

AYAZ Fatih Yahya, *Memlukler Döneminde Vezirlik 1250-1517*, İSAM Yayınları, İstanbul 2009.

_____, *Türk Memlûkler Döneminde Saray Ağalığı Üstadarlık (1250-1382)*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV) Yayınları, İstanbul 2008.

_____, ‘Sır Katibi’, *DİA*, 116-117.

_____, ‘Türk Memlûkler Döneminin Büyük Emîrlerinden Yelboğa el-Ömerî (ö. 768/1366) ve İdaredeki Nüfuzu’, ÇÜSBED, XVI/1, Adana 2007, s. 81-100.

AYNÎ, Bedreddin Mahmud b. Ahmed (ö. 855/1451), *İkdü'l-cüman fî tarihi ehli'z-zaman*, nşr. Muhammed Muhammed Emin, I-IV, Kahire 1982.

BAYBARS el-MANSÛRÎ, Rükneddin en-Nâsirî ed-Devâdâr el-Hitâî (ö. 725/1325), *Zübdet el-fikre fî tarihi'l-hicre*, nşr. D. S. Richards, Beyrut 1998.

_____, *et-Tuhfetü'l-mulukiyye fî'd-devleti't-Türkiyye : Târîhu devleti'l-memalik el-bahriyye fî'l-fitra min 648-711 hicriyye*, nşr. Abdülhamid Salih Hamdân, Kahire 1987.

_____, *Muhtârü'l-ahbar*, nşr. Abdülhamid Salih Hamdân, Kahire 1993.

BİLGE, Mustafa, “Asyût”, *DİA*, III, 543-544.

_____, “Kerek”, *DİA*, XXV, 278-279.

ÇETİN, Altan “Memlûk Sultanlarının İn'am ve İhsanlarına Dair”, *Tarih Boyunca Saray, Hayatı ve Teşkilatı*, İstanbul 2005, s.79-95.

_____, “Memlûkler Devrinde Kârîmî Tüccarlar”, *Ankara Üniversitesi Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXII/35, Ankara 2004, s.71-88.

_____, “Memlûk Devletinde Battâllık ve Tarhanlık”, *Razaman Şeşen Armağanı*, İslam Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı, İstanbul 2005, s. 427-432.

_____, *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilât*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2007.

ÇUBUKÇU, Asri, ‘Emir-i Meclis’, *DİA*, XI, 141-142.

- _____, ‘el-Emîru’l-kebîr’, *DİA*, XI, 155.
- DEMİRCİ, Mustafa, “İkta”, *DİA*, XXII, 43-55.
- EBU’L-FİDA, İmadüddin İsmail b. Ömer b. Kesîr (ö.732/1331), *el-Muhtasar fî ahbari’l-beşer*, nşr. Muhammed Zeynuhum Muhammed Azb, I-III, Kahire t.y.,
- ESEDÎ, Muhammed b. Muhammed Halil (ö.854/1450), *et-Teysir ve’l-i’tibar ve’t-tahric ve’l-ihtibar : fima yecibu min haseni’t-tedbir ve’t-tasarruf ve’l-ihtiyar*, thk. Abdülkadir Ahmed Talimat, Kahire 1968.
- FUESS, Albrecht, “*Zulm by Mazalim? The Political Implications of the Use of Mazālim Jurisdiction by the Mamluk Sultans*”, *Mamluk Studies Review*, XIII/1, 2009, 121-146.
- GARCİN, Jean-Claude, “The Regime of the Circassian Mamluks”, *The Cambridge History of Egypt*, ed. Carl Petry, Cambridge 1998, 290-317.
- GİBB H.A.R., “Naib”, *EI²*, VII, 915.
- GÜL, Muammer, “Mısır Memlûklarında Bir Sürgün Sistemi Olarak Battâlık ve Kudüs”, *Belleten*, LXVI/246, Ağustos 2002, 363-370.
- HASAN el-BÂŞÂ, *el-Fünunü’l-İslâmiyye ve’l-vezaif ale’l-asari’l-Arabiyye*, I-III, Kahire, t.y.
- HATÎB el-CEVHERÎ, Nureddin Ali b. Davud b. İbrahim es-Sayrafi (ö. 900/1495), *Nüzhetü’n-nüfûs ve’l-ebdân fî tevârihi’z-zamân*, nşr. Hasan Habeşî, I-IV, Kahire 1970-1994.
- HITTI, Philip, *Siyasî ve Kültürel İslam Tarihi*, trc. Salih Tuğ, I-IV, İstanbul 1981.
- HOLT, P.M., “The Position And Power Of The Mamluk Sultan”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, III-8/2 1975, s.237-249.

- _____, “Mamluk”, *EP*, (Leiden 1991), VI, 321-331.
- _____, “Memlük Sultanlığında Devlet Yapısı”, çev. Samira Kortantamer, *Belleten*, LII/202, Ankara 1988, s.227-246.
- HUMPHREYS, Stephen, “The emergence of The Mamluk Army I”, *Studia Islamica*, XLV, 1977, 67-99.
- IRWIN, Robert, *The Middle East in the Middle Ages The Early Mamluk Sultanate (1250-1382)*, Illinois 1986.
- İBN ABDÜZZÂHİR, Muhyiddin (ö. 692/1293), *Teşrifü'l-eyyam ve'l-usur fî sireti'l-Meliki'l-Mansur*, nşr. Murad Kamil, Kahire 1961.
- İBN DOKMAK, Sarimüddin İbrahim b. Muhammed b. Aydemir (ö. 809/1407), *el-Cevherü's-semin fî siyeri'l-hulefa ve'l-müluk ve's-selatin*, nşr. Saîd Abdülfettah Aşur, Mekke 1962.
- _____, *Nüzhetü'l-enam fî tarihi'l-İslâm*, Semîr Tabbare, Sayda 1999.
- _____, *en-Nüfhatü'l-miskiyye fî'd-devleti't-Türkiyye*, nşr. Ömer Abdüsselam Tedmuri, Sayda 1999.
- İBN FAZLULLAH el-ÖMERÎ, Şihabeddin Ahmed b. Yahya (ö. 749/1349), *et-Ta'rif bi'l-mustalahi's-şerif*, nşr. Semîr Mahmûd Derubi, Kerek, 1992.
- _____, *Mesalikü'l-ebzar fî memaliki'l-emsar devletü'l-memaliki'l-ula*, nşr. Dorothea Krawulsky, Beyrut 1986.
- İBN HABİB, Bedreddin Hasan b. Ömer (ö. 779/1377), *Tezkiretü'n-nebih fî eyyami'l-mansur ve benih*, nşr. Muhammed Muhammed Emin, I-III, Kahire 1986.
- İBN HACER, Ebü'l-Fazl Şihabeddin Ahmed b. Ali el-Askalânî (ö. 852/1449), *ed-Dürer ü'l-kamine fî a'yani'l-mieti's-samine*, I-IV, Beyrut 1931.
- _____, *İnbâü'l-ğumr bi-enbâi'l-umr fî't-tarih*, I-IX, Beyrut 1986.

İBN HALDUN, Abdurrahman b. Muhammed (ö. 808/1406), *Kitâbü'l-iber ve divanü'l-mübtede ve'l-haber fî eyyami'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men asarahum min zevi's-sultani'l-ekber*, I-V, Beyrut 1992.

İBN HALLİKAN, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed (ö.681/1282), *Vefeyâtü'l-a'yan ve enbâu ebnâi'z-zaman*, nşr. İhsan Abbas, I-V, Beyrut 1978.

İBN İYÂS, Muhammed b. Ahmed (ö. 930/1524), *Bedaiü'z-zuhur fî vekaii'd-duhur*, nşr. Muhammed Mustafa, I-IV, Kahire 1982-1984.

İBN KÂDÎ ŞÜHBE, Takıyyüddin Ebû Bekir b. Ahmed b. Muhammed (ö. 851/1448), *Târîhu İbn Kadi Şühbe*, III, nşr. Adnan Derviş, Dımaşk 1994.

İBN KESÎR, Ebü'l-Fidâ İmadüddin İsmail b. Ömer (ö. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-nihaye*, nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki, I-XXI, Cize 1998.

İBN ŞAHİN ez-ZÂHİRÎ, Garsüddin Halil (ö. 873/1468), *Zübdetü Keşfi'l-memâlik ve beyânü't-turuk ve'l-mesâlik*, nşr. Paul Ravaisse, Paris 1893.

İBN ŞEDDÂD, İzzeddin Muhammed b. Ali b. İbrahim (ö. 684/1285), *Siretü'l-Meliki'z-Zahir Baybars*, Beyrut t.y.,.

İBN TAĞRİBERDÎ, Ebü'l-Mehâsin Cemaleddin Yusuf (ö. 874/1469) *en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısr ve'l-Kahire*, I-XII, Kahire 1956, XIII (nşr. Fehim M. Şeltût), Kahire 1970, XIV (nşr. Cemal Muhammed Muhriz-Fehim M. Şeltût), Kahire 1971, XV (nşr. İbrahim Ali Tarhan), Kahire 1972, XVI (Cemaleddin eş-Şeyyâl-Fehim M. Şeltût), Kahire 1972.

_____, *ed-Delilü's-şafi ale'l-Menheli's-safi*, II, nşr. Fehim Muhammed Şeltut, Kahire 1998.

_____, *el-Menhelü's-safi ve'l-mustevfi ba'de'l-vafi*, nşr. Muhammed Muhammed Emin, I-VIII, Kahire 1984-1999.

İBN TOLUN, Şemseddin Muhammed b. Ali b. Ahmed (ö. 953/1546), *Kalaidü'l-cevheriyye fî tarihi's-salihiyye*, nşr. Muhammed Ahmed Dehman, I-II, Dımaşk 1980.

İBN VÂSİL, Cemaleddin Muhammed b. Ahmed (ö.697/1298), *Müferricü'l-kürûb fî ahbarî Benî Eyyûb*, nşr. Ömer Tedmûrî, Kahire 2004.

İBN ZAHÎRE, Ebû Hamid Cemaleddin Muhammed b. Muhammed b. Ebû Bekir b. Ali (ö.888/1483), *Mısr ve Kahire el-fezailü'l-bahire fî mehasini Mısr ve'l-Kahire*, nşr. Mustafa Sakka, Kamil Mühendis, y.y 1969.

İBNÜ'D-DEVÂDÂRÎ, Seyfeddin Ebû Bekir b. Abdullah b. Aybek (ö. 736/1336'dan sonra), *Kenzü'd-dürer ve câmiü'l-gurer*, nşr. Ulrich Haarmann, VIII, Kahire 1971, nşr. Hans Robert Roemer, IX, Kahire 1960.

İBNÜ'L-CEZERÎ, Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b. İbrahim b. Ebî Bekir (ö.739/1338), *Havâdisü'z-zaman ve enbâüh ve vefeyâtü'l-ekâbir ve'l-a'yân min ebnâih*, nşr. Ömer Abdüsselam Tedmûrî, I-III, Beyrut 1998.

İBNÜ'L-FURÂT, Nasıruddin Muhammed b. Abdürrahim b. Ali (ö. 807/1405), *Târîhu'd-düvel ve'l-mülûk-Târîhu İbni'l-Furât*, VII (nşr. Kostantin Züreyk), Beyrut 1942, VIII (nşr. Kostantin Züreyk-Necla İzzeddin), Beyrut 1939, IX/1 (nşr. Kostantin Züreyk), Beyrut 1936, IX/2 (nşr. Kostantin Züreyk-Necla İzzeddin), Beyrut 1938.

İBNÜ'L-İMÂD, Abdülhay b. Ahmed (ö. 1089/1679), *Şezeratü'z-zeheb fî ahbari men zeheb*, nşr. Abdülkadir Arnaut, I-X, Beyrut 1991.

İBNÜ'S-SUKÂÎ, Fazlullah b. Ebi'l-Fahr (ö. 726/1326), *Tali kitâbi vefeyati'l-a'yan*, nşr. Jacqueline Sublet, Dımaşk 1974.

İDFÜVÎ, Kemaleddin Cafer b. Saleb (ö. 748/1347), *et-Tâliu's-saîdi'l-câmi esmâi bi-nücebâi's-Saîd*, nşr. Sa'd Muhammed Hasan, Kahire 2001.

KALKAŞENDÎ, Ahmed b. Ali (ö. 821/1418), *Subhu'l-a'sa fî sinaati'l-inşa*, nşr. Muhammed Hüseyin Şemseddin, I-XIV, Beyrut 1987.

_____, (ö. 821/1418), *Meâsirü'l-inâfe fî meâlimi'l-hilâfe*, nşr. Abdüssettar Ahmed Ferrac, I-III, Beyrut 1980.

KALLEK Cengiz, “Hisbe”, *DİA*, XVIII, 133-143

KANAT Cüneyt, ‘Gazan Han Zamanında Memlûk Devletine İltica Eden Uyratlar’, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XV, 2000, s.105-120.

_____, *Ortaçağ Türk Devletinde Suç ve Ceza*, İstanbul 2010.

KAZICI, Ziya, *İslam Müesseseleri Tarihi*, İstanbul 1991.

KIZILTOPRAK, Süleyman, “Memlûk”, *DİA*, IXXX.

KOPRAMAN, Kazım Yaşar, “Burciyye”, *DİA*, VI, s.419-420.

KORTANTAMER, Samira, “Memluklarda Türk Kültürü”, *İsmail Saka Armağanı*, İzmir 1999.

_____, *Bahrî Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*, İzmir 1993.

KORTEK, Haluk, *Delhi Türk Sultanlığında Teşkilat*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006.

KÖK, Bahattin, ‘el-Melikü’s-Salih Eyyûb’, *DİA*, XXIX, s.80-82.

KUCUR, Sadi, ‘Nâib-i Saltanat’, *DİA*, XXXI, 313-314.

KÜTÜBÎ, Muhammed b. Şakir (ö. 764/1363), *Fevâtü'l-Vefeyât ve'z-zeylû aleyhâ*, nşr. İhsan Abbas, I-V, Beyrut 1973-1974.

L.A.Mayer, *el-Melabisü'l-Memlûkiyye*, trc. Salih Şitti, Kahire 1972.

LEVANONİ, Amalia, *A Turning Point in Mamluk History The Third Reign of al-Nasır Muhammed Ibn Qalawun (1310-1341)*, Brill 1995.

LITTLE D.P, “Notes On The Early Nazar al-Khass”, *The Mamluks in Egyptian Politics and Society*, ed. Thomas Philipp, Ulrich Haarmann, Cambridge 1998, s.235-253.

_____, “Relations Between Jerusalem and Egypt”, *History and Historiography of The Mamluk*, London 1986, 73-93.

MAKRÎZÎ, Takıyyüddin Ahmed b. Ali (ö. 845/1441), *Kitâbü's-sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*, nşr. Muhammed Mustafa Ziyade, I/1-IV/3, Kahire 1956-1973.

_____, *Kitâbü'l-Mevâiz ve'l-i'tibâr bi-zikri'l-hıtat ve'l-âsâr*, nşr. Muhammed Zeynehum-Mediha eş-Şerkâvî, I-III, Kahire 1998.

_____, *Kitâbü'l-mukaffa'l-kebir*, nşr. Muhammed Ya'lavi, I-VIII, Beyrut 1991.

MÂVERDÎ, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb (ö.450/1058), *al-Ahkâmü's-sultaniyye*, Kuveyt 1989.

MUFADDAL B. EBÎ'L-FEZAİL (ö. 759/1358), *Histoire des sultans mamlouks*, (nşr. E. Blochet), I-III, y.y.

MUIR, William, *The Mameluke or Slave Dynasty of Egypt 1260-1517*, Amsterdam 1968.

NIELSEN, Jorgen, “Sultan al-Zahir Baybars and The Appointment Of Four Chief Qadis”, *Studia Islamica*, 60, 1984, 167-176.

_____, “Mazalim and Dar Al-Adl Under The Early Mamluks”, *The Muslim World*, LXVI/2, 1976, s. 114-132.

_____, *Secular Justice in an Islamic State: Mazalim Under The Bahri Mamluks 662/1264-789/1387*, Leiden 1985.

NORTHRUP, Linda, “The Bahri Mamluk Sultanate”, *The Cambridge History of Egypt*, ed. Carl Petry, Cambridge 1998.

_____, *From Slave To Sultan The Career Of al-Mansur Qalawun and The Consolidation Of Mamluk Rule In Egypt and Syria*, Stuttgart 1998.

NÜVEYRÎ, Ahmed b. Abdülvehhab (ö.733/1333), *Nihâyetü'l-ereb fî fünûni'l-edeb*, I-XVIII, Kahire, ty., XIX-XXVII (nşr. M. Ebü'l-Fazl-Ali M. el-Bicâvî-Hüseyin Nassâr v.dğr.), Kahire 1975-1985, XXIX (nşr. M. Ziyaeddin er-Reyyis-M. Mustafa Ziyâde), Kahire 1992, XXX (nşr. Muhammed A. Şaîre- M. Mustafa Ziyâde), Kahire 1990, XXXI (nşr. el-Bâz el-Arînî-Abdülaziz el-Ehvânî), Kahire 1992.

ÖZAYDIN, Abdulkerim, ‘Aynicâlût Savaşı’ *DİA*, IV, 275-276.

ÖZEN, Şükrü, “Kâdılkudât”, *DİA*, XVIII, 77-82.

RABAT, Nasser O., *The Citadel of Cairo*, Leiden-New York-Köln 1995.

_____, “The Ideological Significance of the Dar Al-Adl In The Mediaval Islamic Orient”, *International Journal Middle East Studies*, 27, 1995. s.3-27.

RABİE Hassanein, *The Financial System Of Egypt 564-741/1169-1341*, London 1972.

SAFEDÎ, Selahaddin Halil b. Aybek *Kitâbü'l-Vâfi bi'l-Vefeyât*, nşr.Helmut Ritter v.dğr., I-XXX, Wiesbaden 1962-2004.

_____, *A'yânü'l-asr ve a'vânü'n-nasr*, nşr. Ali Ebû Zeyd v.dğr., I-VI, Beyrut-Dımaşk 1998.

SEHÂVÎ, Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman (ö. 902/1497), *ed-Dav'ül-lami*, I-XII, Beyrut t.y.,.

_____, *Vecizü'l-kelam fi'z-zeyl ala Düveli'l-İslâm*, nşr. Gısam Faris Herestani, Beşşar Avvad Ma'ruf. I-IV, Beyrut 1995.

SEVİM, Ali, *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, çev. Erdoğan Merçil, Türk Tarih Kurumu 1995.

es-SEYYİD, Muhammed Seyyid, ‘Hasekiyye’, *DİA*, XVI, 373-374.

SÜBKÎ, Taceddin Abdülvehhab (ö. 771/1370), *Muîdü’n-niam ve mübîdü’n-nikam*, Beyrut 1986.

SÜYÛTÎ, Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekir (ö. 911/1505), *Hüsnü’l-muhadara fî tarihi Mısır ve’l-Kahire*, nşr. Ali Muhammed Ali, I-II, Kahire 2007.

ŞÂFÎ B. ALÎ EL-ASKALANÎ, (ö. 730/1330), *el-Fazlü’l-me’sur min sireti’s-sultan melik el-Mansur*, nşr. Ömer Abdüsselam Tedmuri, Beyrut 1998.

ŞAKİR, Mustafa, *et-Tarihü’l-Arabi ve’l-müerrihun*, I-IV, Beyrut 1983.

ŞEŞEN, Razaman, *Salâhaddin Eyyûbî ve Devlet*, Çağ Yayınları, İstanbul 1987.

TEKİNDAG, Şehabeddin, *Berkuk Devrinde Memlük Sultanlığı*, İstanbul 1961.

THORAU, Peter, *The Lion of Egypt Sultan Baybars I*, London 1992

TOMAR, Cengiz, *Memlük Devleti’nde Askeri Kölelik Sistemi (1250-1517)*, MÜTAE, (yayınlanmamış doktora tezi), İstanbul 2006.

USTA, Aydın, “Taklid”, *DİA*, XXXIX, 465-467.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, Türk Tarih Kurumu yayınları, 2. Baskı, Ankara 1970.

YİĞİT, İsmail, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi: Memlûkler*, VII, İstanbul 1991.

_____, “Kalavun”, *DİA*, XXIV, 227-228.

_____, “Kutuz”, *DİA*, XVI, 500-501.

_____, “Meml  kler”, *D  A*, XXIX, 90-97.

Y  N  N  , Kutb  dd  n Eb  ’l-Feth Musa b. Muhammed (  . 726/1326), *Zeylu Mir’ati’z-zaman*, n  r. Hamza Ahmed Abbas, I-II, Abu Dabi 2007

YUSÛFÎ, Musa b. Muhammed b. Yahya (  . 759/1358), *Nüzhetü’n-nâzır f   s  reti’l-Meliki’n-Nâsır*, nşr. Ahmed Hutayt, Beyrut 1997.

ZEHEBÎ, *D  vel  ’l-  sl  m*, n  r. Hasan   sma  l Merve- Mahmûd Arnaut, Beyrut 1999.